

**VILNIAUS UNIVERSITETO TEISĖS FAKULTETO
DARBO TEISĖS KATEDRA**

Miglės Sabaliauskienės,
IV kurso, darbo teisės
studijų atšakos studentės

Magistro darbas

**VALSTYBINIO SOCIALINIO DRAUDIMO APRĖPTIS
SUBJEKTŲ ATŽVILGIU**

Vadovas: lekt. dr. Juriј Maculevič
Recenzentas: as. Simona Cirtautaitė-Kaminskienė

Vilnius, 2009

TURINYS

ĮVADAS	3
1. SOCIALINIO DRAUDIMO SAMPRATA IR SISTEMA.....	6
1.1. Valstybinio socialinio draudimo formavimasis ir raida Lietuvoje	10
2. ASMENYS, DRAUDŽIAMŲ VALSTYBINIU SOCIALINIŲ DRAUDIMU.....	17
2.1. Socialinio draudimo subjekto samprata	18
2.2. Subjektai, privalomai draudžiami visų rūšių valstybinio socialinio draudimu.....	23
2.3. Subjektai, draudžiami pensijų socialiniu draudimu	30
2.4. Subjektai, draudžiami ligos ir motinystės socialiniu draudimu	38
2.5. Subjektai, draudžiami nedarbo socialiniu draudimu.....	45
2.6. Subjektai, draudžiami nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialiniu draudimu	48
2.7. Subjektai, draudžiami sveikatos draudimu	50
2.8. Išmokų galimybė asmenims, draustiems valstybinio socialiniu draudimu.....	56
IŠVADOS	60
LITERATŪROS SĄRAŠAS	62
SANTRAUKA	68
SUMMARY	69
PRIEDAI.....	70

IVADAS

Socialinę apsaugą pagal jos sandaros principus galima skirstyti į socialinį draudimą, socialinį aprūpinimą (gerovę) ir socialinę rūpybą (pagalbą, paramą). Jų bendras bruožas tas, kad jos yra sudėtinės viešosios teisės dalys.

Socialinis draudimas finansuojamas iš draudimo įmokų, o draudimo pagrindu teikiamos pagalbos apimtis priklauso nuo įmokų dydžio. Piniginės išmokos, kurios tam tikru laikotarpiu visiškai arba iš dalies turi būti mokamos vietoj atlyginimo ir sudaro didžiausią socialinio draudimo vykdomų mokėjimų dalį, yra tiesiogiai susijusios su individualia draudimo įmoka, t.y. jų dydis priklauso nuo apdraustojo asmens iki to momento sumokėtų įmokų dydžio. Taip draudimo principai susiejami su rinkos ekonomikos sąlygomis taikomais teisingo finansavimo ir asmeninės atsakomybės principais. Socialinio draudimo srityje draudimo principams įgyvendinti pasirinkta tokia forma, kai apdraustieji asmenys privalo tam tikrą savo darbo pajamų dalį, kaip draudimo įmoką, pervesti į draudimo fondą, nustatčius minimalias ir maksimalias ribas, kad tokia sistema būtų priimtina daugumai žmonių.

Socialinio draudimo srityje svarbų vaidmenį vaidina solidarūs išlyginimas apskaičiuojant tiek įmokas, tiek išmokas. Tas solidarumo kompensacijų principas tampa reikšmingas ypač tada, kai išmokos turi būti vykdomos paslaugų forma arba natūra. Solidarumas yra tas bendruomenės principas, pagal kurį kiekvienas bendruomenei priklausantis asmuo iš jos gauna tiek, kiek jam reikia, ir prie išlaidų padengimo prisideda tiek, kiek leidžia jo ekonominės galimybės. Perkeliant šį principą į socialinio draudimo sferą, galima teigti, kad kiekvienas apdraustasis asmuo gauna pagal savo poreikius ir moka pagal savo finansines galimybes. Gaunamos paramos ir įmokų dydžio santykis nebūtinai turi būti 1:1, svarbu tai, kad būtų priklausomybė tarp gaunamos draudimo sumos ir sumokėto įmokos dydžio. Tuo socialinis draudimas iš esmės skiriasi nuo privataus draudimo, pagrįsto pusiausvyra tarp išmokamos sumos ir sumokėto įmokos dydžio (ekvivalentiškumo, arba komercinis, principas)¹.

Socialinis draudimas sudaro didžiausią socialinės apsaugos sistemos dalį. Jis apima beveik visus Lietuvos gyventojus, o daugiau nei ketvirtadalis gauna jo mokamas išmokas. Socialinio draudimo sistemos pagrindinis tikslas yra garantuoti pajamas apdraustiesiems

¹ SCHULTE-MIMBERG, U.; et al. *Socialinė apsauga. Tikslas, reikšmė, įtaka ir organizacinė struktūra. Gesellschaft für Versicherungswissenschaft und –gestaltung (GVG)*. Vilnius: Sveikatos ekonomikos centras, 2001, p. 10.

netekus darbingumo dėl ligos, motinystės, senatvės, invalidumo (netekto darbingumo) ar kitais Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo įstatyme² nustatytais atvejais.

1997 m. kovo 12 d. nutarime Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, interpretuodamas Lietuvos Respublikos Konstitucijos³ 52 straipsnio turinį, konstatavo, kad šiame straipsnyje išreiškiamas valstybės socialinis pobūdis, o socialiniam aprūpinimui, t.y. visuomenės prisidėjimui prie išlaikymo tų savo narių, kurie dėl įstatymuose numatytų svarbių priežasčių negali apsirūpinti iš darbo ir kitokių pajamų arba yra nepakankamai aprūpinti, pripažįstamas konstitucinės vertybės statusas.

Dar išsamiau valstybės socialinės orientacijos principas išdėstytas Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2003 m. gruodžio 3 d. nutarime. Jame pabrėžiama, kad pagal Lietuvos Respublikos Konstituciją valstybei, kaip visos visuomenės organizacijai, tenka pareiga rūpintis savo nariais senatvės, invalidumo, nedarbo, ligos, našlystės, maitintojo netekimo ir kitais Konstitucijoje bei įstatymuose numatytais atvejais. Socialinės apsaugos priemonės išreiškia visuomenės solidarumo idėją, padeda asmeniui apsaugoti nuo galimų socialinių rizikų⁴.

Remiantis Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo įstatymu Lietuvoje dalis gyventojų yra apdrausti visomis valstybinio socialinio draudimo rūšimis, dalis – tik valstybiniu socialinio draudimo pensijų draudimu, kai kurie asmenys privalomai draudžiami valstybinei socialinio draudimo bazinei pensijai valstybės lėšomis. Kai kurios gyventojų grupės visai nedraudžiamos socialiniu draudimu, kai kurios – tik atskiroms socialinėms rizikoms. Siekiant atskleisti asmenų ratą, įtrauktų į socialinį draudimą, kuriems garantuojama valstybės parama, įvykus socialinei rizikai, būtina išsiaiškinti į valstybinio socialinio draudimo garantuojamos apsaugos, jos apimties draudžiamų asmenų atžvilgiu, teisinės galimybes.

Temos aktualumas, originalumas ir naujumas. 2009 m. sausio 1 d. įsigaliojo Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo įstatymo pakeitimai, kuriais žymiai praplėstas asmenų, apdraustų privalomuoju valstybiniu socialiniu draudimu, ratas, suteikiant šiems asmenims socialinio draudimo garantijas senatvės, negalios, maitintojo netekimo, ligos, motinystės atvejais. Siekiant išvengti staigaus mokesstinės naštos didėjimo šių naujų apdraustųjų grupių draudėjams ir patiems apdraustiesiems, įstatymo pakeitimais taip pat numatytas tam tikras dviejų (2009 ir 2010) m. pereinamasis laikotarpis, per kurį bus laipsniškai pradėtos mokėti viso dydžio socialinio draudimo įmokos. Įstatymo pakeitimais nustatytas teisinis savarankiškai dirbančių asmenų apibrėžimas, kuris buvo per siauras, arba

² Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo įstatymas, 1991, Nr. I-1336. Valstybės žinios, 1991, Nr. 17-447; 2004, Nr. 171-6295.

³ Lietuvos Respublikos Konstitucija. Valstybės žinios, 1992, Nr. 33-1014.

⁴ ŽILYS, J. Konstitucijos socialinės prasmės. *Konstitucinė jurisprudencija. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo biuletenis*. Nr. 4, 10-12, 2006, p. 320.

teisingiau galima teigti, kad jo visai nebuvo. Temos naujumą lemia ne tik subjektų aprėpties naujovės, bet ir tai, kad ši tematika nėra mokslškai nagrinėta Vilniaus Universiteto Teisės fakultete. Socialinis draudimas kaip viena iš socialinės apsaugos sistemos dalių, analizuojamas Lietuvos ir užsienio mokslininkų, tačiau mokslinių darbų socialinio draudimo aprėpties problematika surasti nepavyko.

Darbo tikslas ir uždaviniai. Šio darbo tikslas – remiantis Lietuvos Respublikos įstatymais išanalizuoti valstybinio socialinio draudimo aprėptį subjektų atžvilgiu. Siekiant šio tikslo keliami tokie pagrindiniai uždaviniai – nustatyti valstybinio socialinio draudimo teisinį reguliavimą, atskleisti subjektų grupes, kurie yra apsaugoti nuo visų galimų socialinių rizikų, ir kurie saugomi tik pagal atskiras socialinio draudimo rūšis; atskleisti problematiką, sąlygotą socialinės apsaugos priemonių priklausomybę nuo darbo užmokesčio ir socialinių išmokų.

Objektas ir metodai. Šio magistro darbo tyrimo objektas – socialinės apsaugos sistemos dalis – socialinis draudimas, reguliuojantis asmenų, draudžiamų socialiniu draudimu, aprėptį. Darbe siekiama iširti reikšmingus kriterijus ir sąlygas, kurioms esant asmenys turi teisę į socialinio draudimo apsaugos priemones. Tyrimo metu taikomi sisteminis, loginės analizės, lyginamasis, istorinis bei kiti metodai.

Svarbiausi šaltiniai. Darbe nagrinėjamas konstitucinės vertybės – individo teisės į socialinės apsaugos priemones apimties masto problemos. Pažymėtina, kad analizuojant šią problemą pagrindinis dėmesys skiriamas Lietuvos Respublikos socialinio draudimo srities įstatymams, apjungiantiems pagrindines Europos Sąjungos ir Tarptautinės darbo organizacijos teisės aktų bei Europos socialinės chartijos (pataisytos) nuostatas, taip pat remiamasi ir kitais socialinės apsaugos teisės šaltiniais, specialiąja literatūra tiek, kiek padeda atskleisti analizuojamą temą.

1. SOCIALINIO DRAUDIMO SAMPRATA IR SISTEMA

Labai svarbus socialinių teisių užtikrinimui dokumentas – 1996 m. Europos socialinė chartija (pataisyta)⁵ (toliau Chartija). Ši Chartija saugo pagrindines socialines ir ekonomines teises bei papildo 1950 m. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvenciją⁶, garantuojančią civilinių ir politinių teisių apsaugą. Chartijoje numatyta, kad kiekvienas žmogus turi teisę į apsaugą nuo skurdo ir socialinės atskirties, pagyvenę žmonės turi teisę į socialinę apsaugą, vaikai ir paaugliai turi teisę į atitinkamą socialinę, teisinę ir ekonominę apsaugą, visi darbuotojai ir jų išlaikytiniai turi teisę į socialinę apsaugą.

Socialinė apsauga, kaip valstybinės politikos priemonė, raidos atžvilgiu yra dar visai nesenas reiškinys, gyvuojantis ne daugiau kaip vieną šimtmetį. O moksliniai šio reiškinio pagrindai buvo pradėti kurti dar vėliau. Tai patvirtina ir tas faktas, kad šios srities mokslas ir mokymas vis dar neturi galutinai suformuluotų ir visuotinai priimtų terminų bei sąvokų. Vis dar trūksta išsamumo, nėra suvienodinti galimų rizikos faktorių ir jiems sumažinti bei eliminuoti būtinų priemonių pavadinimai. Dabartinės socialinės apsaugos formos išsikristalizavo laikui bėgant. Dėl nevienodo politinių vertybių vertinimo, skirtingų visuomeninių ir ekonominių struktūrų valstybėse, kuriose egzistuoja vienodos arba panašios gyvenimo sąlygos susidarymo, susiformavo įvairios socialinės apsaugos formos ir nevienodos apimties socialinės sistemos⁷.

Pagal Danny Pieters socialinė apsauga – tai visuma priemonių, kurių dėka sukuriamas solidarumas tarp žmonių, netekusių (ar iškilus grėsmei netekti) darbo pajamų, arba turėjusių ypatingų išlaidų. Ši sąvoka apima atvejus: dėl senyvo amžiaus, invalidumo ar bedarbystės žmogus netenka pajamų iš apmokamo darbo; netekus darbo užmokestį gavusio maitintojo, atsiradus ypatingų išlaidų šeimoms, auginančioms vaikų; būtina medicinos pagalba; žmonėms trūkstant lėšų gyvenimui⁸.

Labiausiai paplitusios socialinės apsaugos formos, be abejonės, yra socialinė parama ir socialinis draudimas.

Socialinis draudimas – tai valstybės nustatytų socialinių-ekonominių priemonių sistema, teikianti apdraustiems asmenims, taip pat įstatymo numatytais atvejais – apdraustųjų

⁵ Europos socialinė chartija (pataisyta). Valstybės žinios, 2001, Nr. 49-1704.

⁶ Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija. Valstybės žinios, 1995, Nr. 40-987.

⁷ SCHULTE-MIMBERG, U.; et al. *Socialinė apsauga. Tikslas, reikšmė, įtaka ir organizacinė struktūra. Gesellschaft für Versicherungswissenschaft und –gestaltung (GVG)*. Vilnius: Sveikatos ekonomikos centras, 2001, p. 4.

⁸ PIETERS, D. *Įvadas į pagrindinius socialinės apsaugos principus*. Vilnius: Eugrimas, 1998, p. 13.

šeimų nariams gyvenimui reikalingų lėšų ir paslaugų, jei jie negali dėl įstatymo numatytų svarbių priežasčių savo poreikių patenkinti iš darbo užmokesčio arba turi papildomų išlaidų.

Socialinio draudimo atveju solidarumo sistemų nariai savanoriškai ar (dažniausiai) privalomai patys moka draudiminius įnašus, arba kiti sumoka už juos, ir todėl tokios solidarumo sistemos nariui patyrus socialinę riziką⁹ yra galimybė gauti socialinę pašalpą. Socialinio draudimo sistemos dažniausiai veikia specifinių socialinio draudimo įmokų pagrindu, tačiau tam tikros schemos finansavimas per mokesčius nebūtinai panaikina tokios schemos socialinio draudimo pobūdį. Socialinį draudimą reguliuojantys įstatymai siejasi su valstybiniais. Paprastai dalyvavimas socialinio draudimo sistemoje yra privalomas. Tačiau socialiniu draudimu negalima vadinti bet kokios draudimo rūšies, nepaisant to, ar jis reguliuojamas įstatymais, ar yra privalomas, kaip, pavyzdžiui, privalomas transporto priemonių draudimas. Egzistuoja ir neprivalomos schemos, neabejotinai priskirtinos socialiniam draudimui. Tai schemos, tam tikroms žmonių grupėms suteikiančios galimybę dalyvauti privalomojo socialinio draudimo schemose. Tokios schemos arba atitinka privalomojo socialinio draudimo schemas, arba yra su jomis susijusios ir papildo socialinį draudimą, privalomą toms grupėms.

Skirtumas tarp socialinio draudimo ir socialinės paramos turėtų būtų aiškus: kiekvienas apsidraudęs žmogus, patekęs į socialinės rizikos situaciją, be jokio papildomo jo lėšų patikrinimo, t.y. nepriklausomai nuo to, ar jam iš tiesų ji reikalinga, turi teisę gauti socialinę paramą, turi būti pasirengęs patikrinimui, ar jo pajamos atitinka visus reikalavimus tokiai paramai gauti. Tokio patikrinimo metu įvertinamos visos turimos lėšos. Tačiau gali būti, kad ilgainiui riba tarp socialinio draudimo ir socialinės paramos vis labiau išnyks: pripažįstama kiekvieno žmogaus teisė į socialinę paramą, o socialinio draudimo išmokos vis dažniau skiriamos tik įvertinus turimas lėšas. Tam tikru požiūriu tikslinga šias abi pagalbos rūšis sujungti į vieną socialinės apsaugos sąvoką.

Šiuo metu solidarumą žmogui, netekusiam darbo pajamų ar patyrusiam ypatingų išlaidų, išreiškia piniginės išmokos. Kitaip tariant, solidarumas pirmiausiai reiškiasi per

⁹ Socialinė rizika – tai materialinės padėties pablogėjimo tikimybė dėl darbo pajamų praradimo esant svarbioms objektyvioms socialinėms priežastims, taip pat dėl papildomų išlaidų išlaidų išlaikant vaikus ir kitus pagalbos reikalingus šeimos narius, arba dėl medicininių ar socialinių paslaugų poreikio tenkinimo (МАЧУЛЬСКАЯ, Е. Е.; ГОРБАЧЕВА, Ж. А. Право социального обеспечения. Москва, 2000, р. 3.). Socialinė apsauga struktūrizuojama pagal socialines rizikas, pavojus. Kai kurių pavojų padariniai ir pagalbos priemonės yra labai artimos, todėl sujungiamos kartu. 1952 m. Tarptautinės darbo organizacijos (toliau TDO) 102-oje konvencijoje „Socialinė apsauga (Minimalūs standartai)“ nurodomi sekantys socialinių išmokų atvejai, susiję su socialine rizika: medicininė priežiūra, kompensacija susirgus, invalidumo pensija, maitintojo netekimo pensija, nedarbo pašalpa, senatvės pensija, piniginė išmoka nelaimingo atsitikimo darbe atveju, pašalpa šeimai, motinystės pašalpa. Šis sąrašas labiau susijęs su socialinių išmokų schemomis nei su konkrečiais socialinės rizikos atvejais.

socialinio draudimo ir socialinės paramos schemas, susietas su visuotinai pripažintais socialinės rizikos atvejais.

Socialinės apsaugos pašalpos gali būti skirstomos - į socialinio draudimo išmokas ir socialinės paramos pašalpas. Jas galima surūšiuoti ir pagal turinį: išskirtinos pašalpos natūra ir piniginės pašalpos ar išmokos. Be to, galima skirti pajamas pakeičiančias pašalpas, kurias gavėjui suteikia pajamų gyvenimui, ir pašalpas, papildančias pajamas arba padengiančias tam tikras išlaidas, kurių paskirtis – padėti gavėjui padengti nenumatytas išlaidas¹⁰.

Socialinės apsaugos sistema – tai priemonių sistema, leidžianti socialinės rizikos atvejais išsaugoti garantijas, ekonominį savarankiškumą bei paskirstyti lėšas. Socialinė apsauga suteikia žmonėms apsaugą nuo pavojaus gauti per mažas pajamas dėl nedarbo, ligos, negalios, tėvystės pareigų, senatvės, mirus sutuoktiniui arba vienam iš tėvų. Socialinės apsaugos sistema užtikrinama galimybe naudotis paslaugomis, be kurių neįmanoma gyventi oriai.

Socialinės apsaugos sistemos klasifikuojamos pagal klasikinį skirstymą į Bismarko ir Beveridžo sistemas. Socialinės apsaugos terminų žodyne¹¹ Beveridžo modelis apibrėžiamas sekančiai: tai socialinės apsaugos sistema, sukurta pagal Didžiosios Britanijos ekonomisto Viljamo Henrio Beveridžo (William Henry Beveridge) pasiūlymus, kai pašalpų (išmokų) dydis priklauso nuo poreikių ir iš esmės nėra susijęs su mokėtomis įmokomis. Žodyne apibrėžtas ir Bismarko modelis: tai socialinės apsaugos sistema, sukurta pagal Vokietijos valstybės vadovo Oto Bismarko (Otto von Bismarck) pasiūlymus, kai valstybės tikslas yra rūpintis visų gyventojų gerove, ypač palaikant labiausiai remtinus gyventojus ir pasitelkiant tam tikras institucijas bei bendruomenės išteklius. Nuo Beveridžo modelio skiriasi tuo, kad išmokų dydis paprastai yra susijęs su mokėtų įmokų dydžiu.

Taigi, pagal Bismarko sistemą socialinis draudimas skirtas tik dirbantiesiems, ir būtent sandomiems darbuotojams. Ši sistema apima išmokas, kurių dydis, o dažnai ir mokėjimo trukmė, priklauso nuo darbo stažo ir nuo pajamų dydžio, gauto iki socialinės rizikos atsiradimo. Socialinio draudimo rūšys yra finansuojamos iš darbuotojų ir jų darbdavių įmokų.

Beveridžo sistemos socialinio draudimo schemų tikslas – apimti visus gyventojus. Pašalpos yra tam tikro nustatyto dydžio ir finansuojamos per mokesčių sistemą.

Pagrindines teises į socialinę apsaugą, tame tarpe ir socialinį draudimą, apibrėžia 1992 metų Lietuvos Respublikos Konstitucija. 52-ajame jos straipsnyje pasakyta, kad valstybė laiduoja piliečių teisę gauti senatvės ir invalidumo pensijas, socialinę paramą

¹⁰ PIETERS, D. *Įvadas į pagrindinius socialinės apsaugos principus*. Vilnius: Eugrimas, 1998, p. 17.

¹¹ Socialinės apsaugos terminų žodynas. [interaktyvus]. [žiūrėta: 2009 m. kovo 10 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.sec.lt/pages/zodynas/index_.html>.

nedarbo, ligos, našlystės, maitintojo netekimo ir kitais įstatymų numatytais atvejais. 48 straipsnis nustato, kad kiekvienas žmogus <...> turi teisę gauti <...> socialinę apsaugą nedarbo atveju. 39 straipsnis apibrėžia socialinę paramą dirbančioms motinoms: dirbančioms motinoms įstatymas numato mokamas atostogas iki gimdymo ir po jo, palankias darbo sąlygas ir kitas lengvatas.

Lietuvos Respublikos Konstitucijos nuostatas realizuoja daugelis socialinės apsaugos srities įstatymų. Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio aprūpinimo sistemos pagrindų įstatymas¹² apibrėžia Lietuvos socialinės apsaugos sistemos struktūrą. Juo nustatoma, kad valstybinio socialinio aprūpinimo (apsaugos) sistema yra visuomenės socialinio aprūpinimo pagrindas. Įstatymas nurodo, kad valstybinio socialinio aprūpinimo sistema apima visus šalies gyventojus ir išvardina atvejus, kada taikomas socialinis aprūpinimas. Be to, šis įstatymas atskiria socialinio draudimo ir socialinės paramos sričių kompetenciją.

Lietuvoje valstybinis socialinis draudimas sudaro didžiausią ir svarbiausią socialinės apsaugos sistemos dalį. Jis apima beveik visus šalies gyventojus: samdomi darbuotojai ir savarankiškai dirbantys asmenys moka valstybinio socialinio draudimo įmokas, o įvykus draudimui įvykiui gauna valstybinio socialinio draudimo išmokas (pensijas, pašalpas, kompensacijas). Valstybinio socialinio draudimo sistemos pagrindinis tikslas yra garantuoti pajamas apdraustiesiems, netekusiems darbingumo dėl ligos, motinystės, nedarbo, senatvės, invalidumo ar maitintojo netekimo.

Valstybinis socialinis draudimas, kaip ir visa socialinė apsauga, remiasi fundamentaliais universalumo, kartų solidarumo, tęstinumo bei prisiimtų įsipareigojimų vykdymo principais.

Valstybinio socialinio draudimo sistema veikia einamojo finansavimo principu. Tai reiškia, kad valstybinio socialinio draudimo įmokos nėra kaupiamos jas kapitalizuojant, o iš karto panaudojamos valstybinio socialinio draudimo išmokoms padengti.

Lietuvos valstybei, 1990 m. atkūrus nepriklausomybę, valstybinio socialinio draudimo sistema buvo kuriama kaip savarankiška. Tai pasireiškė socialinio draudimo biudžeto atskyrimu nuo valstybės biudžeto, taip pat projektuojant trišalę socialinio draudimo valdymo sistemą. Valstybinio socialinio draudimo biudžeto atskyrimas nuo valstybės biudžeto reiškė, kad jo lėšos naudojamos tik valstybinį socialinį draudimą reglamentuojančiuose įstatymuose numatytiems išmokoms mokėti.

Apie socialinio draudimo, kaip vienos iš socialinės apsaugos formų, kūrimąsi Lietuvoje plačiau sekančiame skyriuje.

¹² Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio aprūpinimo sistemos pagrindų įstatymas, 1990, Nr. I-696. Valstybės žinios, 1990, Nr. 32-761; 1991, Nr. 16-411.

1.1. Valstybinio socialinio draudimo formavimasis ir raida Lietuvoje

Pagalbos neturintiems bei sergantiems idėja lydėjo žmoniją visais jos vystymosi etapais, tačiau socialinis draudimas palyginus yra visai nesenas reiškinys. Socialinio draudimo idėja pradėjo formuotis XVIII a. pab. ir XIX a. pr. XIX a. antroje pusėje išleidžiami pirmieji darbo apsaugos bei fabriku įstatymai, kurie turėjo pagerinti dirbančių socialinę ir ekonominę padėtį. Po to XIX a. pab. Vokietijoje buvo išleisti įstatymai dėl draudimo ligos, nelaimingų atsitikimų, invalidumo ir senatvės atveju. Jos pavyzdžiu greitai pasekė ir kitos Europos valstybės. Po Antrojo pasaulinio karo prasidėjo socialinio draudimo idėjos įgyvendinimo etapas, socialinės apsaugos sistemų, apimančių ir socialinį draudimą, sukūrimo. Išplėstinė socialinio draudimo tikslų samprata buvo įteisinta ir 1948 m. priimtoje Visuotinėje žmogaus teisių deklaracijoje (22, 25 straipsniai)¹³.

Socialinės apsaugos sistemos pirmosios nepriklausomybės laikotarpiu (1918-1939 m.) Lietuvoje kūrimosi pagrindu tapo įvairialypis carinės Rusijos (1795-1915 m.) ir vokiečių (1915-1918 m.) valdymo laikų paveldas.

Vakarų Europoje formuojantis socialinės apsaugos sistemai, Lietuva buvo industriniu požiūriu atsilikusios Rusijos agrarinė provincija. Socialinės apsaugos užuomazgos Lietuvoje atsirado pradėjus steigti fabrikus. Juose dirbančių žmonių socialinė apsauga iki Pirmojo pasaulinio karo buvo reglamentuota Rusijos socialinės apsaugos įstatymų: įstatymo, pagal kurį visi fabrikai turėjo suteikti nemokamą medicinos pagalbą savo darbuotojams (1866 m.), Nelaimingų atsitikimų gamyboje įstatymo (1903 m.), Sveikatos ir nelaimingų atsitikimų įstatymo (1912 m.)¹⁴.

Socialinės apsaugos formavimosi ištakos Lietuvoje, kaip ir kiti XIX a. pab. – XX a. pr. socialinio gyvenimo aspektai (pvz. socialinė parama), yra mažai tyrinėta sritis. Istoriografinių šaltinių apžvalga rodo, kad dauguma to meto įvykių Lietuvoje dažniausiai vertinami politiniu – ekonominiu ar kultūrologiniu aspektu, nepabrėžiant socialinio aspekto¹⁵.

Nepriklausomoje Lietuvoje pradėta rūpintis socialine parama, darbo apsauga bei socialiniu draudimu. Siekdama užtikrinti darbininkų saugumą ir norėdama suteikti jiems atitinkamas socialines garantijas darbe, valdžia išleido nemažai naujų įstatymų. Viena jų dalis sprendė nedarbo klausimus ir bandė apibrėžti darbininkų ir darbdavių tarpusavio

¹³ Visuotinė žmogaus teisių deklaracija, 1948. Valstybės žinios, 2006, Nr. 68-2497.

¹⁴ *Enciklopedija „Lietuva“*. I tomas. Vyr. redaktorius Račis, A. ; et al. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2008, p. 359.

¹⁵ PIVORIENĖ, J.; MIKALAUSKAITĖ, D. Tarpukario Lietuvos socialinės apsaugos sistemos formavimosi prielaidos. *Socialinis darbas*, 2005, Nr. 4(1), p. 87-94.

santykius, kita buvo skirta socialiniam draudimui, t.y. nelaimingiems atsitikimams darbe ir su tuo susijusioms problemoms.

Pasiryžimas sutvarkyti socialinius reikalus atkūrus nepriklausomybę Lietuvoje nuskambėjo dar Laikinosios Vyriausybės deklaracijoje, kurią paskelbė Ministro Pirmininko M.Sleževičiaus kabinetas 1918 m. gruodžio 26 d. “Pirmoj eilėj prieš mus stovi žemės reforma ir darbininkų būvio apsaugojimas <...> Laikinoji Vyriausybė kuo greičiausiai laiku pasistengs pravesti apdraudimo nuo ligos, sužeidimo ir senatvės įstatymus...”. 1922 m. priimtoje Lietuvos Valstybės Konstitucijoje buvo skelbiama: Valstybė saugoja atskirais įstatymais darbininką ligoje, senatvėje, nelaimingais atsitikimais ir darbo trūkstant <...> motinystė yra ypatingoje valstybės globoje”. („Vyriausybės žinios”. 1922. Nr.100. Paragr. 97–98.).

Tiktai 1926 m. gegužės 18 d. Respublikos Prezidentas Stulginskis “Vyriausybės žiniuose” paskelbė 1926 m. kovo 23 d. Lietuvos Respublikos Seimo priimtą Vyriausiosios socialinio draudimo valdybos (toliau Valdybos) įstatymą. Įstatymo 1 straipsnyje nurodoma, kad Valdyba steigiama “socialinio draudimo reikalams tvarkyti”. Todėl pagrįstai galima šio įstatymo priėmimo arba paskelbimo datas minėti kaip socialinio draudimo pradžią Lietuvoje. Nors reali draudimo veikla buvo pradėta kiek vėliau ir reikšmingiau spėta išplėtoti tik ligos draudimą, tačiau pradžioje turėjo būti žodis ir jį įstatymų leidėjai tarė paskelbdami Vyriausiosios Socialinio draudimo valdybos įstatymą¹⁶.

1926 m. buvo priimtas „Ligonių kasų įstatymas“, kurio pagrindu „privalomai draudžiami ligai visi be lyties ir amžiaus skirtumo asmenys, kurie pasamdyti dirba arba tarnauja valstybei, savivaldybei ar privatiems asmenims (Ligonių kasų įstatymas, 1926 m.). Ligos atveju ligonių kasa mokėjo išmokas ir teikė šių rūšių medicinos pagalbą: „pirmutinę medicinos pagalbą, <...>, ambulatorinę medicinos pagalbą, gydytoją gulėtinai sergančiam ligoniui lankyti <...>, vaistus, tvarstomąją medžiagą ir gydymo reikmenis“ (Ligonių kasų įstatymas, 1926 m.). 1928 m. Lietuvoje buvo 7 ligonių kasos, kurios veikė tuose rajonuose, kuriuose draudžiamųjų buvo daugiau. 1936 m. išleistas „Draudimų nuo nelaimingų atsitikimų įstatymas“. Remiantis šio įstatymo 15 straipsniu, „apdraustasis gauna nustatytą gydymą ir atlyginimą, jei ryšium su darbovietės darbais jį ištiko nelaimingas atsitikimas, sužalojęs jo kūną arba pakenkęs jo sveikatai“. Nepriklausomoje Lietuvoje buvo teisiškai bandoma apsaugoti darbininkus nuo galimų nelaimingų atsitikimų darbe, o jiems įvykus,

¹⁶ LAZUTKA, R. Sveikatos draudimas tarpukario Lietuvoje. PHARE Sveikatos priežiūros reformos projektas. Vilnius: Sveikatos Ekonomikos centras, 2001, p. 12.

pagal galimybes kompensuoti patirtą žalą. Minėti įstatymai – tik dalis išleistų ir patvirtintų per visą nepriklausomybės laikotarpį įstatymų, kurie formavo socialinę apsaugą Lietuvoje¹⁷.

1918-1940 m. nebuvo spėta sukurti gyventojų daugumą aprėpiančios socialinės pagalbos sistemos. Pensijų sistemos buvo sukurtos tik nepriklausomybės kovų dalyviams, karininkams, valstybės tarnautojams ir pasižymėjusiems asmenims. Priimti Pasižymėjusių visuomenės veikėjų pensijų įstatymas (1925 m.), Karių pensijų įstatymas (1925 m.), Valstybės tarnautojų pensijų ir pašalpų įstatymas (1926 m.). Pensinis amžius nebuvo nustatytas, išeiti į pensiją buvo galima turint 25 metų darbo stažą. Jei iš tarnybos buvo pasitraukiama dėl sveikatos, šio stažo nebuvo reikalaujama. Prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos 1926 m. buvo įkurta Vyriausioji socialinio draudimo valdyba, kuri steigė ir prižiūrėjo teritorines ligonių kasas, nuo 1936 m. kuravo ir draudimo nuo nelaimingų atsitikimų kasą, taip pat rūpinosi socialine globa.

Per 20-imt metų socialinę apsaugą mėginta garantuoti pagrindinėms socialinės rizikos grupėms. To padaryti nepavyko: ligonių kasose buvo apdrausta tik apie 3 procentus gyventojų, sveikatos draudimas nebuvo taikomas žemės ūkio darbuotojams, dirbantieji privačiame sektoriuje pensijų negaudavo. Socialinės apsaugos plėtrai trukdė archajinė agrarinė visuomenės sankloda, išoriniai valstybingumo pavojai, ūkio nestabilumas dėl pasaulinės ekonominės krizės¹⁸.

Lietuva rinkosi vadinamąjį vokiškąjį socialinės gerovės modelį: plačiausiai buvo įgyvendintas socialinis draudimas ligos ir nelaimingų atsitikimų atveju. Pensinis darbininkų ir laisvųjų profesijų atstovų aprūpinimas buvo tik svarstomas. Pirmenybė buvo teikiama pramonės darbininkų draudimui ligos ir nelaimingų atsitikimų atveju, mažiau rūpintasi neįgalumo ir senatvės draudimu (tai būdinga korporacinei, arba vokiškajai, socialinės apsaugos kryptčiai). Privačių draudimo fondų nebuvo.

SSRS okupacijos metais galiojo Sovietų Sąjungos įstatymai ir veikė centralizuotos socialinės apsaugos institucijos. Industrializacija, kuri laikoma šiuolaikinės socialinės apsaugos sistemos formavimosi pagrindiniu veiksniumi, Lietuvoje vyko pokario metais. Nuo 1956 m. visos gimdančios moterys gaudavo 112 kalendorinių dienų mokamų atostogų, taip pat iš esmės pertvarkyta darbininkų ir tarnautojų pensijų sistema, nuo 1965 m. pensija buvo mokama ir kolūkiečiams. Pensinis amžius buvo 55 m. moterims ir 60 m. vyrams. Kai kurių profesijų (kurios buvo laikomos nepalankiomis sveikatai) darbuotojams buvo taikomos išimties, jie į pensiją buvo išleidžiami keleriais metais anksčiau (nepriklausomai nuo

¹⁷ PIVORIENĖ, J.; MIKALAUSKAITĖ, D. Tarpukario Lietuvos socialinės apsaugos sistemos formavimosi prielaidos. *Socialinis darbas*, 2005, Nr. 4(1), p. 87-94.

¹⁸ *Enciklopedija „Lietuva“*. I tomas. Vyr. redaktorius Račis, A. ; et al. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2008, p. 359.

individualios situacijos). Parama šeimai buvo labai maža, mokama tik didelėms šeimoms (turinčioms 4 ir daugiau vaikų). Iš dalies buvo plėtojama neįgaliųjų ir vaikų institucinė globa. Pastaroji buvo taikoma ir šeimai skurstant. Sovietinės socialinės apsaugos kitas bruožas buvo įmonių įtraukimas į pagalbos teikimą darbuotojų šeimoms ir socialinės apsaugos kai kurių funkcijų perdavimas profesinėms sąjungoms. To laiko socialinė apsauga turėjo panašumų su korporacine (vokiškąja) gerovės sistema. Tikslas buvo išlaikyti visuomenėje susiklosčiusius socialinius sluoksnius¹⁹.

Atkūrus nepriklausomybę Lietuvos Respublikos socialinė politika buvo vykdoma dviem pagrindinėmis kryptimis: socialinės apsaugos ir darbo politikos formavimas ir įgyvendinimas.

Socialinės apsaugos sistema susidėjo iš dviejų dalių: 1) socialinio draudimo ir 2) socialinės paramos. Socialinis draudimas – socialinės apsaugos sistemos dalis, finansuojama specialiomis įmokomis ir mokanti su tomis įmokomis susietas išmokas; socialinė parama – socialinės apsaugos dalis, kuri teikė šalies gyventojams pinigine ir nepiniginę paramą, įskaitant socialines paslaugas. Piniginė parama galėjo būti teikiama tikrinant gavėjo pajamas ir turtą arba netikrinant. Valstybinio socialinio draudimo sistemos pagrindai buvo padėti 1991 m. ir iki 2002 m. vidurio rėmėsi 1994–1995 m. pensijų reformos principais²⁰. Nors valdžia deklaravo socialinės apsaugos universalumo ir solidarumo principus, tačiau jie buvo įgyvendinami tik iš dalies. Socialinį draudimą Lietuvoje administravo Lietuvos Respublikos valstybinis socialinio draudimo fondas – SODRA (kuris nuo 1999 m. gegužės mėn. tapo pavaldus Lietuvos Respublikos Socialinės apsaugos ir darbo ministerijai).

Kuriant socialinio draudimo sistemą, buvo siekiama pereiti nuo valstybės teikiamo „aprūpinimo“ negalintiems dirbti ir neturintiems nuolatinių pajamų gyventojams prie jų įmokomis įgyjamų teisių į numatytas įstatymu išmokas. Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio aprūpinimo sistemos pagrindų įstatymas sukūrė teisinę bazę socialinio draudimo esminei reformai, kurios pradžia reikėtų laikyti Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo įstatymą²¹, priimtą 1991 m. Šis įstatymas ne tik baigė socialinio draudimo naujos organizacinės struktūros teisinį įtvirtinimą, bet ir iš esmės pakeitė pačią socialinio draudimo tvarką. Nuo jo įsigaliojimo momento neteko galios visi tarybinio laikotarpio socialinio draudimo norminiai aktai, išskyrus kai kuriuos pensijų įstatymus.

Valstybinio socialinio draudimo įstatymas nustatė skirtingą privalomo socialinio draudimo tvarką asmenims, kurie dirba pagal darbo sutartis ir savarankiškai. Samdomą darbą

¹⁹ Ibid.

²⁰ 1998 m. *Pranešimas apie žmogaus socialinę raidą Lietuvoje*. [interaktyvus]. [žiūrėta 2009 m. kovo 11 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.un.lt/lt/leidiniai/jtvp-leidiniai/>>.

²¹ Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo įstatymas, 1991, Nr. I-1336. Valstybės žinios, 1991, Nr. 17-447; 2004, Nr. 171-6295.

dirbantys žmonės draudžiami visomis socialinio draudimo rūšimis, tuo tarpu savarankiškai dirbantys privalomai draudžiami tik pensijų draudimu.

Po 1990–1991 m. naujoji Lietuvos socialinės apsaugos sistema buvo projektuojama remiantis bismarkiniu išmoku, susijusiu su darbo rinka, principu, pavyzdžiui:

- pensijos dydis priklausė nuo buvusio darbo užmokesčio ir darbo stažo;
- ligos pašalpa buvo susijusi su uždarbiu;
- negatyvinis pajamų mokestis buvo taikomas skaičiuojant socialinę pašalpą. Tai

reiškė, kad bendros asmeninės pajamos, kurias sudarė darbo užmokestis ir socialinė pašalpa, visada buvo didesnės tų, kurie gavo didesnę darbo užmokestį.

Valstybinio socialinio draudimo fondo, atskirto nuo valstybės biudžeto, įsteigimas patvirtina tą faktą, kad socialinė apsauga Lietuvoje rėmėsi darbo rinka. Savarankiškai dirbančių asmenų, gavusių mažas pajamas, pašalinimas iš socialinio draudimo sistemos (ši nuostata galiojo tik iki 1995 m.) taip pat rodė tam tikro socialinės politikos modelio pasirinkimą. Asmenys, kurie gavo mažas pajamas ir buvo ekonomiškai aktyvūs, nebuvo įtraukiami į privalomai draudžiamų asmenų sąrašą²².

Lietuvoje korporatyvinės sistemos modelis buvo pasirinktas ne norint pakartoti bismarkinį principą ar dėl darbo rinkos partnerių (profesinių sąjungų ir darbdavių organizacijų) įtakos, o veikiausiai siekiant padidinti stimulus dalyvauti darbo rinkoje. Iš dalies tai nulėmė ir pastangos atsisakyti lygiavos, kuri vyravo sovietinės santvarkos metais, ir pereiti prie rinkos bei nuopelnais grįstos socialinės apsaugos sistemos²³.

Įstatymas įtvirtino labai svarbią išimtį savarankiškai dirbantiems asmenims; ji galiojo iki 1995 m.: šie asmenys galėjo nemokėti socialinio draudimo įmoku, jei įstatymais nustatytos jų apmokestinamosios pajamos buvo mažesnės už minimalų darbo užmokestį²⁴.

Nuo 1996 m. valstybės lėšomis pradėtos drausti motinos, auginančios vaikus nuo 1-ųjų iki 3-jų metų, ir būtinios tarnybos kariai, o nuo 2000 m. valstybės lėšomis draudžiami dvasininkai, vienuoliai bei vienas iš visiškai negalios invalido tėvų ar globėjų, rūpintojų, slaugantis namuose visiškai negalios invalidą.

Labai svarbus socialinės apsaugos srities įvykis buvo 1999 m. viduryje priimtas Lietuvos Respublikos Pensijų fondų įstatymas²⁵. Šis įstatymas įteisino privačių pensijų fondų

²² GUOGIS, A. Dėl Lietuvos socialinės politikos modelio. *Politologija*, 2002, Nr. 4(28), p. 75-94.

Svarbiausias konservatyvaus-korporatyvio tipo bruožas – išpareigojimas remiantis tradicijomis socialiai apsaugoti šeimą. Socialinės paslaugos teikiamos tik tuomet, kai šeima jau nebepajėgia susitvarkyti su iškilusiomis gerovės problemomis. Tokio tipo modelyje stengiamasi išlaikyti klasinę priklausomybę ir statusą per socialinio draudimo sistemų įvairovę, t.y. skirtingų klasių ir nevienodą statusą turinčios šeimos turi teisę į skirtingas socialines išmokas ir paslaugas.

²³ Ibid.

²⁴ GUOGIS, A. *Lietuvos politinių partijų samprata apie socialinę apsaugą*. Vilnius: Eugrimas, 2000, p. 45-52.

²⁵ Lietuvos Respublikos pensijų fondų įstatymas, 1999, Nr. VII-1212. Valstybės žinios, 1999, Nr. 55-1765.

steigimo ir veiklos galimybę, sudarė prielaidas atsakomybę už pensinį draudimą prisiimti ir valstybiniam, ir privačiam sektoriui. Tačiau 2002 m. viduryje dar nebuvo įkurtas nė vienas privatus pensijų fondas. Tuo tarpu Lenkijoje ir Latvijoje privatūs pensijų fondai jau veikė²⁶. Tik 2004 m. pradėjo veikti naujoji pensijų kaupimo sistema, suteikianti žmonėms galimybę dalį privalomų socialinio pensijų draudimo įmokų kaupti savo asmeninėje sąskaitoje ir dėl to, sulaukus pensinio amžiaus, gauti didesnę pensiją iš kelių šaltinių²⁷.

Svarbiausią Lietuvos socialinės apsaugos dalį apėmė valstybinio socialinio draudimo ir socialinės paramos sistemos. Valstybinio socialinio draudimo sistema sudarė didžiąją dalį valstybinės socialinės apsaugos. Apie 80 procentų visų socialinės apsaugos išlaidų buvo skiriama socialiniam draudimui. Tačiau Lietuvoje socialinės apsaugos išlaidų dalis 1997 m. sudarė tik 10,9 procentų bendrojo vidaus produkto (toliau BVP). Su išlaidomis sveikatos apsaugai Lietuvoje socialinės srities dalis 1997 m. siekė tik apie 16 procentų BVP. Daugelyje Vakarų šalių šie rodikliai buvo du arba tris kartus didesni²⁸.

Galima teigti, kad Lietuvos socialinės politikos modelis keičiasi iš korporatyvinio, bismarkinio modelio į marginalinį, liberalų modelį²⁹. Kaip minėta iki 2000-2003 m. šalyje, funkcionavo korporatyvinis-bismarkinis modelis, kurio pagrindą sudarė valstybinio socialinio draudimo sistema kartu su ribota socialine parama, daugiausia susidedančia iš stacionariųjų socialinių paslaugų. Tačiau amžių sandūroje įvykusi privačių pensijų fondų reforma aiškiai nubrėžė korporatyvinio modelio trajektoriją į liberalų marginalinį modelį.

Amžiaus pradžioje Lietuvoje trumpam buvo atsiradę ir šiek tiek universalūs, socialdemokratinio modelio elementai, kaip 50 litų vaiko išmoka visiems vaikams iki 18 metų ir nemokamas visų pradinukų maitinimas vidurinėse mokyklose. Tačiau nuo 2009 m. pradžios šie neskaitlingi universalumo elementai panaikinti. 50 litų vaiko išmoka buvo palikta tik neturtingiausiems tėvams, taip pat kaip ir nemokamas vaikų maitinimas – tik neturtingiausių tėvų vaikams. Neapmokestinamo minimumo vidutiniams atlyginimams panaikinimas taip pat liudija apie liberalaus-marginalinio modelio sustiprėjimą, kai buvo išskirti tik mažiausias pajamas gaunantys dirbantieji. „Vieno langelio“ ir kiti metodai leidžia

²⁶ GUOGIS, A. Dėl Lietuvos socialinės politikos modelio. *Politologija*, 2002, Nr. 4(28), p. 75-94.

²⁷ Lietuvos Respublikos pensijų kaupimo įstatymas, 2003, Nr. IX-1691. *Valstybės žinios*, 2003, Nr. 75-3472.

²⁸ Žr. išnašą: (26).

²⁹ Liberaliojo modelio valstybėse valstybės institucijos minimaliai kišasi į socialinę sferą. Valstybė globoja tik tuos socialinius gyventojų sluoksnius, kurie patys negali savimi pasirūpinti. Tokia socialinė pagalba yra minimali, skirstoma konkrečioms adrešatams ir griežtai kontroliuojama.

daryti išvadas apie liberalaus, marginalinio modelio sustiprėjimą socialiniame Lietuvos administravime³⁰.

Šiame skyriuje trumpai supažindinta su socialinio draudimo atsiradimu bei vystymusi Lietuvoje nuo XIX a. pabaigos, kai atsirado pirmosios socialinės apsaugos formavimosi užuomazgos. Išsamiai socialinio draudimo aprėptis ir kaita asmenų atžvilgiu, remiantis socialinio draudimo įstatymų pakeitimais bei patikslinimais nuo 1990 m., nagrinėjama 2 skyriuje.

³⁰ GUOGIS, A. Kur juda Lietuvos socialinės politikos modelis? [interaktyvus]. [žiūrėta 2009 m. balandžio 01 d.] Prieiga per internetą: < <http://www.balsas.lt/naujiena/233509/arvydas-guogis-kur-juda-lietuvos-socialines-politikos-modelis/rubrika:naujienos-lietuva-pilietinevisuomene>>.

2. ASMENYS, DRAUDŽIAMI VALSTYBINIU SOCIALINIU DRAUDIMU

Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo įstatymo 2 straipsnis apibrėžia, jog valstybinis socialinis draudimas (toliau socialinis draudimas) – socialinės apsaugos sistemos dalis, kurios priemonėmis visiškai ar iš dalies kompensuojamos apdraustiesiems asmenims ir įstatymų nustatytais atvejais jų šeimų nariams dėl draudiminių įvykių prarastos darbo pajamos arba apmokamos papildomos išlaidos. Įstatymas taip pat nustato socialiniu draudimu draudžiamų asmenų kategorijas, socialinio draudimo rūšis, koks subjektų ratas yra draudžiamas tam tikru socialiniu draudimu ar visomis socialinio draudimo rūšimis. Todėl remiantis šio įstatymo 3 straipsnyje nustatytomis draudimo rūšimis nagrinėjamos socialinio draudimo asmenų kategorijos, jų aprėptis.

Socialinės apsaugos terminų žodynas pateikia socialinės aprėpties sąvokos 2 reikšmes, tai: 1) gyventojų ar kurių nors jų grupių apsauga nuo tam tikros rizikos; 2) paramos, kurią laiduoja socialinės apsaugos išmokos, mastas. Galima daryti išvadą, kad socialinio draudimo aprėptis yra gyventojų ar jų grupių, kategorijų, kurie drausti socialiniu draudimu, apsauga (per išmokas) nuo tam tikros socialinės rizikos.

Reikia pabrėžti, kad šiame skyriuje socialinio draudimo aprėptis asmenų atžvilgiu nagrinėjama visiškai neliečiant socialinio draudimo finansavimo, administravimo, įmokų surinkimo ir mokėjimo tvarkos, dydžių nustatymo klausimų. Tačiau, kadangi socialinis draudimas kompensuoja apdraustiesiems asmenims prarastas darbo pajamas išmokų pavidalu, tai nagrinėjant apdraustųjų apimtį pagal socialinio draudimo rūšis, aiškinamasi, kada apdraustasis įgyja teisę gauti socialines išmokas, kokius kriterijus turi atitikti norint jas gauti. Taip pat atkreiptinas dėmesys į tai, kad nuo 2009 m. sausio 01 d. buvo priimta daug įstatymų pakeitimų valstybinio socialinio draudimo srityje. Todėl nagrinėjant draudžiamų subjektų apimtį, lyginama, kokia socialinio draudimo aprėptis buvo iki įstatymų pakeitimų 2009 m. ir po jų.

Įstatymas numato, kad įvykus vienam ar keletui socialinės rizikos atvejų socialinis draudimas kompensuoja prarastas pajamas apdraustiesiems asmenims. Todėl būtina išanalizuoti, kokie asmenys ir kokia draudimo rūšimi yra draudžiami socialiniu draudimu.

2.1. Socialinio draudimo subjekto samprata

Apdraustaisiais laikomi visi fiziniai asmenys, kurie įstatymo nustatyta tvarka socialinio draudimo įmokas moka patys ir (arba) už juos šias įmokas moka draudėjai. Apdraustiesiems taip pat priskiriami tie fiziniai asmenys, kurie draudžiami valstybės lėšomis ir už juos socialinio draudimo įmokos mokamos iš Lietuvos Respublikos valstybės biudžeto, taip pat asmenys, kurie socialinio draudimo įmokas atitinkamai socialinio draudimo rūšiai moka patys pagal valstybinio savanoriškojo socialinio draudimo sutartis. Valstybiniu socialiniu draudimu apdraustų asmenų skaičius auga ir 2007 m. pasiekė 68,7 proc. darbingo amžiaus gyventojų. Tai lėmė darbo rinkos pasiūlos didėjimas, apdraustųjų asmenų grupės plėtimas, taip pat tai, kad žmonės vis labiau suvokia socialinio draudimo svarbą jų gerovei³¹.

Teigtina, jog apdraustasis asmuo yra tik tas, kuris įmokas moka ar už jį moka (turėjo mokėti) draudėjas. Socialinio draudimo apsauga yra vykdoma per įstatymų nustatytas socialinio draudimo išmokas, į kurias, įvykus draudimui įvykiui – socialinės rizikos atvejui, turi teisę apdraustieji asmenys. Tačiau problema yra ta, kad ne visada apdraustasis asmuo, įvykus draudimui įvykiui, turi galimybę gauti išmokas. Ši problema nagrinėjama 2.8 skyriuje.

Lietuvoje įteisintos šios tradicinės valstybinio socialinio draudimo rūšys: 1) pensijų socialinis draudimas, 2) ligos ir motinystės socialinis draudimas, 3) nedarbo socialinis draudimas, 4) nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialinis draudimas, 5) sveikatos draudimas. Vieni asmenys yra privalomai draudžiami visomis ar keliomis socialinio draudimo rūšimis, kiti asmenys, privalomai nedraudžiami valstybiniu socialiniu draudimu, įstatymų nustatyta tvarka gali draustis savanoriškuoju socialiniu pensijų draudimu ir socialiniu draudimu ligos ir motinystės pašalpoms.

Visus socialinio draudimo subjektus galima sistemiškai suskirstyti į kelias kategorijas. Pagal tai, kokių pagrindų asmenys dirba, skirstoma į: 1) dirbantys pagal darbo sutartis, tarnybos sutartis ar narystės pagrindais ir 2) dirbantys savarankiškai. Būtina šias subjektų kategorijas panagrinėti.

Dirbančius pagal darbo, tarnybos sutartis ar narystės pagrindais kategoriją sudaro:

1) darbuotojai kaip socialinio draudimo subjektai. Visomis socialinio draudimo rūšimis draudžiami asmenys, dirbantys pagal darbo sutartis (toliau darbuotojai): įmonėse, įstaigose, organizacijose ar kitose organizacinėse struktūrose, nepaisant nuosavybės formos, teisinės

³¹ Valstybinis socialinis draudimas Lietuvoje. Valstybinio socialinio draudimo fondo valdyba. Vilnius, 2008. [interaktyvus]. [Žiūrėta 2009 m. kovo 20 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.sodra.lt/get.php?f.3743>>.

formos, rūšies bei veiklos pobūdžio. Lietuvos Respublikos darbo kodekso³² 15 straipsnis apibrėžia, jog darbuotojas yra fizinis asmuo turintis darbinį teisnumą ir veiksnumą, dirbantis pagal darbo sutartį už atlyginimą. Darbinis teisnumas pripažįstamas lygus visiems Lietuvos Respublikos piliečiams. Užsienio piliečiai ir asmenys be pilietybės, nuolatiniai Lietuvos Respublikos gyventojai, turi Lietuvos Respublikoje tokį patį darbinį teisnumą kaip ir Lietuvos piliečiai;

2) darbuotojams prilyginti ir asmenys, susiję su draudėju darbo santykiais arba jų esmę atitinkančiais santykiais taip, kaip šie santykiai apibrėžti Lietuvos Respublikos Gyventojų pajamų mokesčio įstatyme³³, tuo pat metu iš šio draudėjo gaunantys pajamas iš sporto veiklos, atlikėjo veiklos arba pagal autorines sutartis;

3) kandidatai į notarus (asesoriai) yra fiziniai asmenys, kurie Lietuvos Respublikos notariato įstatymo³⁴ nustatyta tvarka rengiasi notaro profesinei veiklai. Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo įstatyme išskirta apdraustųjų grupė – kandidatai į notarus, kadangi pagal įstatymą Notarų rūmai kandidatams į notarus moka minimalaus darbo užmokesčio dydžio stipendiją (ne darbo užmokestį) už atliekamą notaro praktiką. Nėra darbo sutarties;

4) asmenys, atlygintinai einantys narystės pagrindu renkamasias pareigas ar paskirti į apygardų, miestų, rajonų, apylinkių rinkimų ir referendumo komisijas; 2-4 punktuose išvardinti asmenys draudžiami visomis socialinio draudimo rūšimis;

5) valstybės tarnautojai – fiziniai asmenys, įgiję Lietuvos Respublikos valstybės tarnybos įstatymo³⁵ ir kitų įstatymų nustatytą valstybės tarnautojo statusą ir valstybės (valstybinėse ir savivaldybių) institucijose ar įstaigose atliekantys viešojo administravimo, ūkinės ar technines funkcijas arba teikiantys viešąsias paslaugas visuomenei. Prie valstybės tarnautojų kategorijos priskiriami tik tie valstybės ar savivaldybių institucijose dirbantys asmenys, kurie eina pareigas, įtrauktas į įstatymo tvarka patvirtintus valstybės tarnautojų pareigybių sąrašus. Su valstybės tarnautojais darbo sutartys nesudaromos. Socialinės apsaugos įstatymai jiems taikomi tiek, kiek jų statuso nereglamentuoja Lietuvos Respublikos valstybės tarnybos įstatymas, t.y. subsidiariai. Ši subjektų kategorija apima viešojo administravimo, karjeros, statutinius, politinio (asmeninio) pasitikėjimo, pakaitinius,

³² Lietuvos Respublikos darbo kodeksas, 2002, Nr. IX-926. Valstybės žinios, 2002, Nr. 64-2569.

³³ Lietuvos Respublikos gyventojų pajamų mokesčio įstatymas, 2002, Nr. IX-1007. Valstybės žinios, 2002, Nr. 73-3085;

Šio įstatymo 2 straipsnio 31 d.: Darbo santykiai arba jų esmę atitinkantys santykiai – santykiai, kai darbas atliekamas pagal darbo sutartis, taip pat bet kokia kita veikla, vykdoma teisinių santykių, kurie iš esmės (susitarimu dėl darbo apmokėjimo sąlygų, darbo vietos ir funkcijų, darbo drausmės ir kt.) atitinka darbo sutarties sukuriamus darbdavio ir darbuotojo santykius, pagrindu.

³⁴ Lietuvos Respublikos notariato įstatymas, 1992, Nr. I-2882. Valstybės žinios, 1992, Nr. 28-810.

³⁵ Lietuvos Respublikos valstybės tarnybos įstatymas, 1999, Nr. VIII-1316. Valstybės žinios, 1999, Nr. 66-2130.

paslaugų valstybės tarnautojus bei įstaigų vadovus. Atskiros valstybės tarnautojų kategorijos draudžiamos skirtingomis socialinio draudimo rūšimis;

6) valstybės politikai: Lietuvos Respublikos Seimo (toliau Seimo) Pirmininkas, Seimo pareigūnai, Seimo nariai, Lietuvos Respublikos Ministras Pirmininkas (toliau Ministras Pirmininkas), ministrai, savivaldybių merai ir jų pavaduotojai, savivaldybių tarybų nariai (toliau valstybės politikai);

7) valstybės pareigūnai: prokurorai, valstybės kontrolierius ir jo pavaduotojai, Seimo kontrolierius, vaikų teisių apsaugos kontrolierius, žurnalistų etikos inspektorius, Seimo, Seimo Pirmininko, Lietuvos Respublikos Prezidento ar Ministro Pirmininko paskirtieji institucijų ir įstaigų, finansuojamų iš valstybės biudžeto, vadovai (išskyrus Valstybės saugumo departamento generalinį direktorių ir jo pavaduotojus, Specialiųjų tyrimų tarnybos direktorių ir jo pavaduotojus bei policijos generalinį komisarą) bei pareigūnai, Seimo, Lietuvos Respublikos Prezidento, kitų pagal specialius įstatymus paskirtų valstybinių (nuolatinių) komisijų ir tarybų pirmininkai, jų pavaduotojai ir nariai (toliau valstybės pareigūnai), teisėjai ir valstybės tarnautojai (išskyrus valstybės tarnautojus, nurodytus Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo įstatymo 4 straipsnio 2 dalyje);

8) gaunantys darbo užmokestį Seimo, Seimo Pirmininko, Lietuvos Respublikos Prezidento ar Ministro Pirmininko skiriami į pareigas asmenys; 6-8 punktuose minėti asmenys draudžiami visų rūšių socialiniu draudimu;

9) krašto apsaugos sistemos profesinės karo tarnybos kariai bei Lietuvos Respublikos kariuomenės privalomosios pradinės karo tarnybos kariai ir asmenys, atliekantys alternatyviają krašto apsaugos tarnybą; draudžiami tik pensijų ir nedarbo socialiniu draudimu;

10) prie dirbančiųjų kategorijos asmenų galima priskirti (tam tikru momentu): profesinių mokyklų mokinius, aukštųjų mokyklų studentus ir asmenis, teritorinių darbo biržų siųsti profesiniam mokymui ar profesinei reabilitacijai, – jų profesinės veiklos praktikos įstaigoje ar įmonėje metu; gaunančius darbo užmokestį asmenis, esančius socialinės bei psichologinės reabilitacijos įstaigose, – jų darbo laiku; gaunančius darbo užmokestį nuteistuosius laisvės atėmimu – jų darbo laiku.

Aukščiau išvardintos subjektų kategorijos priskirtinos kaip dirbantiems pagal darbo sutartis, tarnybos sutartis ar kitais pagrindais, tačiau šių asmenų draustumas pagal socialinio draudimo rūšis labai skiriasi: darbuotojai draudžiami visomis socialinio draudimo rūšimis, tuo tarpu valstybės vidaus tarnybos sistemos pareigūnai draudžiami tik pensijų ir nedarbo socialiniu draudimu.

Dirbantys savarankiškai asmenys sudaro atskirą kategoriją. Iki 2009 m. sausio 01 d. socialinio draudimo įstatymų pakeitimų teisiškai ši grupė nebuvo apibrėžta. Savarankiškai dirbančių asmenų grupę sudaro:

- 1) individualių įmonių savininkai;
- 2) tikrųjų ūkinių bendrijų ir komanditinių ūkinių bendrijų tikrieji nariai;
- 3) asmenys, kurie verčiasi individualia veikla³⁶, kaip ji apibrėžta Lietuvos Respublikos gyventojų pajamų mokesčio įstatyme;
- 4) advokatai, advokatų padėjėjai, notarai, antstoliai;
- 5) verslo liudijimus turinys asmenys³⁷;
- 6) nuo 2009 m. nauja savarankiškai dirbančių asmenų grupė – ūkininkai ir jų partneriai (tuo atveju, kai žemės ūkio valdos, įregistruotos Lietuvos Respublikos žemės ūkio ir kaimo verslo registre, ekonominis dydis pagal įgaliotos institucijos atliktus skaičiavimus, galiojančius praėjusių metų paskutinę dieną, yra lygus arba didesnis nei 4 europinio dydžio vienetai, nustatomi vadovaujantis 1990 m. sausio 16 d. Europos Komisijos sprendimu 90/36 EEB, nustatančiu agroekonominės tendencijos koeficientą, naudojamą Bendrijos ūkių tipologijoje europiniam dydžio vienetai apibrėžti).

Šiems subjektams būdinga tai, kad jie neturi periodinių pajamų, tokių kaip darbo užmokestis, nuo kurių būtų mokamos socialinio draudimo įmokos. Todėl šie asmenys yra draudžiami tik atskiromis socialinio draudimo rūšimis: advokatai draudžiami tik pensijų draudimu, individualių įmonių savininkai – pensijų socialiniu draudimu bei ligos ir motinystės socialiniu draudimu, kai draudžiama tik motinystės, tėvystės ir motinystės (tėvystės) išmokoms gauti.

Apdraustuosius socialiniu draudimu asmenis galima skirstyti pagal tai, kokiomis socialinio draudimo rūšimis jie draudžiami. Šis grupavimas atliekamas remiantis Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo įstatymo 4 straipsniu.

Asmenys, draudžiami socialiniu draudimu pagal socialinio draudimo rūšis:

- 1) asmenys, draudžiami visų rūšių socialinio draudimo rūšimis – pensijų socialiniu draudimu, ligos ir motinystės socialiniu draudimu, kai draudžiama ligos ir motinystės, tėvystės bei motinystės (tėvystės), profesinės rehabilitacijos išmokoms, nedarbo socialiniu

³⁶ Individuali veikla – savarankiška veikla, kuria versdamasis gyventojas siekia gauti pajamų ar kitokios ekonominės naudos per tęstinį laikotarpį: 1) savarankiška bet kokio pobūdžio komercinė arba gamybinė veikla, įskaitant tą, kuria verčiamasi turint verslo liudijimą; 2) savarankiška kūryba, profesinė ir kita panašaus pobūdžio savarankiška veikla, įskaitant tą, kuria verčiamasi turint verslo liudijimą; 3) savarankiška sporto veikla; 4) savarankiška atlikėjo veikla.

³⁷ Verslo liudijimas – Lietuvos Respublikos gyventojų pajamų mokesčio įstatymo ir jį įgyvendinančių teisės aktų nustatyta tvarka išduotas dokumentas, patvirtinantis nustatyto fiksuoto dydžio pajamų mokesčio sumokėjimą verčiantis individualia veikla, įtraukta į Lietuvos Respublikos Vyriausybės nustatytą veiklos rūšių sąrašą.

draudimu, nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialiniu draudimu bei sveikatos draudimu (pavyzdžiui, darbuotojai);

2) asmenys, draudžiami tik pensijų ir nedarbo socialiniu draudimu (pavyzdžiui, valstybės saugumo departamento sistemos pareigūnai);

3) asmenys, draudžiami pensijų socialiniu draudimu pagrindinei ir papildomai pensijos daliai bei ligos ir motinystės socialiniu draudimu, kai draudžiama tik motinystės, tėvystės, motinystės (tėvystės) išmokoms gauti (pavyzdžiui, individualių įmonių savininkai);

4) asmenys, draudžiami tik pensijų socialiniu draudimu tik pagrindinei pensijos daliai (pavyzdžiui, asmenys, kurie vykdo individualią veiką turėdami verslo liudijimą);

5) asmenys, privalomai draudžiami pensijų socialiniu draudimu pagrindinei ir papildomai pensijos dalims, ligos ir motinystės socialiniu draudimu ir sveikatos draudimu (pavyzdžiui, asmenys, gaunantys pajamas pagal autorines sutartis, bet neturintys darbo sutarties);

6) asmenys, privalomai draudžiami pensijų socialiniu draudimu pagrindinei ir papildomai pensijos dalims, ligos ir motinystės socialiniu draudimu, kai draudžiama tik motinystės, tėvystės ir motinystės (tėvystės) išmokoms gauti ir sveikatos draudimu (pavyzdžiui, asmenys, gaunantys pajamas iš sporto ir atlikėjo veiklos, bet neturintys darbo sutarties);

7) asmenys, privalomai draudžiami tik nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialiniu draudimu (pavyzdžiui, gaunantys darbo užmokestį nuteistieji laisvės atėmimu – jų darbo laiku).

Didžiausią asmenų grupę sudaro asmenys, draudžiami visų rūšių socialiniu draudimu, todėl ši apdraustųjų grupė nagrinėjama plačiau 2.2 skyriuje. 2007 m. tokie asmenys sudarė 90,2 proc. visų apdraustųjų privalomuoju valstybiniu socialiniu draudimu³⁸.

Apdraustuosius asmenis galima skirstyti pagal tai, kas moka socialinio draudimo įmokas. Asmenys, draudžiami socialiniu draudimu pagal įmokų mokėjimą:

1) asmenys, už kuriuos įmokas moka draudėjai: juridiniai ir fiziniai asmenys, kurie įstatymų nustatyta tvarka privalo mokėti valstybinio socialinio draudimo įmokas;

2) asmenys, patys mokantys valstybinio socialinio draudimo įmokas;

3) valstybės lėšomis draudžiami asmenys.

Šiuo atveju plačiausią grupę sudaro asmenys, už kuriuos įmokas moka draudėjai. Į šią apdraustųjų asmenų grupę įeina visi dirbantys pagal darbo sutartis, narystės pagrindu einantys renkamąsias pareigas renkamose įstaigose, institucijose, valstybės politikai, teisėjai,

³⁸ Valstybinis socialinis draudimas Lietuvoje. Valstybinio socialinio draudimo fondo valdyba. Vilnius, 2008. [interaktyvus]. [Žiūrėta 2009 m. kovo 20 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.sodra.lt/get.php?f.3743>>.

kiti asmenys. Asmenys, kurie patys moka socialinio draudimo įmokas yra savarankiškai dirbantys asmenys bei tie asmenys, kurie draudžiasi savanoriškuoju socialiniu pensijų draudimu ir socialiniu draudimu ligos ir motinystės pašalpomis. Valstybės lėšomis draudžiami asmenys yra subjektai, pavyzdžiui, nurodyti Lietuvos Respublikos sveikatos draudimo įstatymo 6 straipsnio 4 dalyje (asmenys iki 18 m. arba asmenys, teisės aktų nustatyta tvarka pripažinti invalidais ir kt.).

Dar vienas apdraustųjų socialiniu draudimu asmenų grupavimas galimas remiantis konkrečia socialinio draudimo rūšimi. Šio darbo antros dalies skyriai: 2.2 – 2.7, yra sudaryti remiantis konkrečia socialinio draudimo rūšimi. Nagrinėjama kiekvienos socialinio draudimo rūšies apimtis asmenų atžvilgiu, ją lyginant su 2009 m. sausio 1 d. įstatymų pakeitimais.

Analizuojant valstybinio socialinio draudimo sistemą, įstatymus, reglamentuojančius socialinio draudimo aprėptį subjektų atžvilgiu, galima daryti išvadą, kad ne visi šalies gyventojai yra drausti socialiniu draudimu. Yra asmenų, kurie neturi teisės į socialinio draudimo apsaugos priemones, teikiamas valstybės. Tai gali būti tokie nedirbantys darbingo amžiaus žmonės, kurie sąmoningai nedirba ir nemoka įmokų. Tokių asmenų valstybė nedraudžia socialiniu draudimu. Tačiau galima teigti, kad asmenys, nedrausti socialiniu draudimu, turi galimybę gauti kitos socialinės apsaugos sistemos dalies – socialinės paramos teikiamas pašalpas ar išmokas.

2.2. Subjektai, privalomai draudžiami visų rūšių valstybiniu socialiniu draudimu

Dalis Lietuvos gyventojų apdrausti visomis valstybinio socialinio draudimo rūšimis, dalis – apdrausti valstybiniu socialinio draudimo pensijų draudimu, dar kita dalis gyventojų apdrausti valstybinio socialinio draudimo bazinei pensijai ir papildomai jos daliai; kai kurie asmenys privalomai draudžiami valstybinei socialinio draudimo bazinei pensijai valstybės lėšomis. Kai kurios gyventojų grupės visai nedraudžiamos socialiniu draudimu, kai kurios – tik atskiroms socialinėms rizikoms.

SUBJEKTAI, privalomai draudžiami visomis socialinio draudimo rūšimis: asmenys, dirbantys pagal darbo sutartis (darbuotojai); kandidatai į notarus (asesoriai); asmenys, atlygintinai einantys narystės pagrindu renkamąsias pareigas ar paskirti į apygardų, miestų, rajonų, apylinkių rinkimų ir referendumo komisijas; asmenys, susiję su draudėju darbo santykiais arba jų esmę atitinkančiais santykiais bei tuo pat metu iš šio draudėjo gaunantys pajamas iš sporto veiklos, atlikėjo veiklos arba pagal autorines sutartis; valstybės politikai; valstybės pareigūnai, teisėjai ir valstybės tarnautojai, išskyrus kai kuriuos statutinius

valstybės tarnautojus; deleguoti asmenys; gaunantys darbo užmokestį Seimo, Seimo Pirmininko, Lietuvos Respublikos Prezidento ar Ministro Pirmininko skiriami į pareigas asmenys.

Kyla klausimas, ar tokia gyventojų aprėptis pagrįsta šiuolaikinėje visuomenėje. Daugelio Europos Sąjungos šalių socialinio draudimo sistemos yra labiau išplėtos gyventojų aprėpties požiūriu³⁹. Kita vertus, istoriškai socialinis draudimas buvo kuriamas pradėdant nuo samdomojo darbo darbuotojų ir ilgalaikių socialinių rizikų (senatvės, invalidumo, našlystės), sužalojimų darbe ir socialinės apsaugos. Lietuvoje ribota gyventojų aprėptis socialiniu draudimu pradinėje ekonominio, teisinio ir politinio perėjimo laikotarpio stadijoje galėjo būti pateisinama dėl kai kurių gyventojų grupių menko finansinio pajėgumo dalyvauti socialiniame draudime bei dėl valstybės administracinio gebėjimo kontroliuoti tokį dalyvavimą. Vykstant permainoms Lietuvos ūkinėje srityje, keičiantis ekonominiams, politiniams, teisiniams veiksniams, socialinio draudimo aprėptis taip pat kinta.

Remiantis naujausiais 2009 m. socialinio draudimo srities teisės aktų pakeitimais ir papildymais, galima teigti, jog socialinio draudimo aprėptis plečiama. Tik ar pakankamai?

Socialinio draudimo plėtra remiasi ne tik socialinio draudimo teorija ir pažangesnių šalių patirtimi, bet ir Lietuvos Respublikos Konstitucijos nuostatomis. Joje nubrėžtos pagrindinės teisės į socialinę apsaugą, tame tarpe ir socialinį draudimą. 52-ajame Lietuvos Respublikos Konstitucijos straipsnyje pasakyta, kad valstybė laiduoja piliečių teisę gauti senatvės ir invalidumo pensijas, socialinę paramą nedarbo, ligos, našlystės, maitintojo netekimo ir kitais įstatymų numatytais atvejais. 48 straipsnis nustato, kad kiekvienas žmogus <...> turi teisę gauti <...> socialinę apsaugą nedarbo atveju. 39 straipsnis apibrėžia socialinę paramą dirbančioms motinoms: dirbančioms motinoms įstatymas numato mokamas atostogas iki gimdymo ir po jo, palankias darbo sąlygas ir kitas lengvatas. Svarbu, kad įstatymais galėtų būti kuo plačiau realizuojamos Lietuvos Respublikos Konstitucijoje įtvirtintos piliečių teisės.

Manytina, kad šiuo metu socialinio draudimo aprėptis visų rūšių socialiniu draudimu yra per siaura. Norint atsakyti į klausimą kodėl nustatytas būtent toks subjektų ratas, kurį apima visos socialinės draudimo rūšys, galbūt priežasčių ieškoti reikia socialinio draudimo formavimesi bei vystymesi. Atkūrus Lietuvos nepriklausomybę kuriant socialinio draudimo sistemą, buvo siekiama pereiti nuo valstybės teikiamo “aprūpinimo” negalintiems dirbti ir neturintiems nuolatinių pajamų gyventojams prie jų įmokomis įgyjamų teisių į numatytas įstatymu išmokas. Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio aprūpinimo sistemos pagrindų

³⁹ Žr. plačiau: Comparative Tables on Social Protection in the 25 Member States of the European Union, in the European Economic Area and in Switzerland - Situation on 1 May 2004. [interaktyvus]. [žiūrėta 2009 m. kovo 16 d.]. Prieiga per internetą: < http://ec.europa.eu/employment_social/spsi/missoc_tables_en.htm>.

įstatymas sukūrė teisinę bazę socialinio draudimo esminei reformai, kurios pradžia reikėtų laikyti Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo įstatymą, priimtą 1991 m. Šis įstatymas ne tik baigė socialinio draudimo naujos organizacinės struktūros teisinį įtvirtinimą, bet ir iš esmės pakeitė pačią socialinio draudimo tvarką. Nuo jo įsigaliojimo momento neteko galios visi tarybinio laikotarpio socialinio draudimo norminiai aktai, išskyrus kai kuriuos pensijų įstatymus.

Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo įstatymas nustatė skirtingą privalomo socialinio draudimo tvarką asmenims, kurie dirba pagal darbo sutartis ir savarankiškai. Samdomą darbą dirbantys žmonės draudžiami visomis socialinio draudimo rūšimis, tuo tarpu savarankiškai dirbantys asmenys, t.y. individualių įmonių savininkai, ūkininkai, advokatai ir notarai, o nuo 1999 m. – tikrųjų ir komanditinių bendrijų nariai bei asmenys, dirbantys pagal patentus, privalomai draudžiami tik pensijų draudimu. Kitomis draudimo rūšimis jie gali draustis savanoriškai, tačiau šia galimybe praktiškai nesinaudojama⁴⁰.

Savarankiškai dirbančių asmenų (šiai kategorijai priskiriami ūkininkai, individualių įmonių savininkai, menininkai, smulkūs prekyautojai ir kt.) veikla buvo naujas reiškinys Lietuvoje, kadangi sovietinės ekonomikos laikotarpiu ji buvo ribota ir reikšmingos įtakos gyventojų užimtumui neturėjo. Sparti rinkos ekonomikos plėtra bei darbo santykių liberalizavimas sukūrė palankias ekonomines sąlygas savarankiškai dirbančių asmenų sluoksniui atsirasti.

Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo įstatyme vartojami terminai *individualių įmonių savininkai* bei *ūkininkai* kaip artimiausi *savarankiškai dirbančio asmens* sąvokai. Ūkyje dirbantys pilnamečiai ūkininkų šeimų nariai taip pat laikomi ūkininkais. Įstatymas suteikė Lietuvos Respublikos Vyriausybei teisę išplėsti nuostatas, taikomas individualių įmonių savininkams, kitiems savarankiškai dirbantiems asmenims, tačiau ši galimybė buvo taikoma tik *advokatams* ir *notarams*. Jau buvo minėta, kad *asmenys, dirbantys pagal patentus* (mokantys vienkartinį mokestį ir gaunantys teisę į individualią „patentuotą“ veiklos rūšį), *tikrųjų ir komanditinių ūkinių bendrijų nariai* tik 1999 m. buvo įtraukti į socialinio draudimo sistemą⁴¹. Teisinis savarankiško užimtumo apibrėžimas buvo visgi buvo per siauras. Galima teigti, kad 2009 m. sausio 1 d. Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo įstatymo pakeitimai jį išplėtė, būtent 8 straipsnio nuostatos, kurios šiuo metu skamba taip: „savarankiškai dirbantys asmenys – individualių įmonių savininkai; tikrųjų ūkinių bendrijų ir komanditinių ūkinių bendrijų tikrieji nariai; asmenys,

⁴⁰ GUOGIS, A. *Lietuvos politinių partijų samprata apie socialinę apsaugą*. Vilnius: Eugrimas, 2000, p. 45-52.

⁴¹ BERNOTAS, D., GUOGIS, A. *Socialinės politikos modeliai: dekomodifikacijos ir savarankiškai dirbančiųjų problemos. Monografija*. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2003, p. 80.

kurie verčiasi individualia veikla, kaip ji apibrėžta Lietuvos Respublikos Gyventojų pajamų mokesčio įstatyme (advokatai, advokatų padėjėjai, notariai, antstoliai, verslo liudijimus turintys asmenys ir kiti asmenys); ūkininkai ir jų partneriai“.

1991 m. kitoks savarankiškai dirbančių asmenų draudimo modelis buvo pasirinktas dėl jų veiklos specifikos (jie neturi formalaus mėnesinio uždarbio, todėl nėra periodinių pajamų, kurias pakeistų periodinė išmoka – pensija; jie užsiima verslu, taigi neturi darbdavio, kuris už juos atsakytų, todėl privalomas jiems turėtų būti draudimas bazinei pensijai, o draudimas papildomai daliai – jų pačių rūpestis), ir dėl sudėtingų techninių problemų (esama savarankiškai dirbančių asmenų registracija, jų pajamų apskaita privalomo socialinio draudimo administravimą jų atžvilgiu daro itin brangų, o kartais neįmanomą)⁴².

Taip 1991 m. buvo įteisinta labai svarbi socialinio draudimo nuostata dėl skirtingo savarankiškai dirbančių asmenų socialinio draudimo statuso įtvirtinimo - jie buvo draudžiami ne visomis socialinio draudimo rūšimis. Nuo 1995 m. nuosekliai buvo plečiamas socialiniu draudimu privalomai draudžiamų asmenų ratas, vis įtraukiant į jį papildomas asmenų grupes, tačiau draudžiant asmenis ne visomis socialinio draudimo rūšimis. Taip buvo siekiama įtraukti daugiau gyventojų į socialinio draudimo sistemą ir sykiu užtikrinti jiems socialinio draudimo teisių išsaugojimą.

Buvo minėta, kad siekiant užtikrinti būtinausias socialinio draudimo garantijas į socialinio draudimo sistemą neįtrauktiems asmenims bei padidinti palyginti, mažas socialinio draudimo pensijas, 1998 m. buvo pasiūlyta įtraukti į socialinio draudimo sistemą savarankiškai dirbančius asmenis. Buvo numatyta valstybinei socialinio draudimo bazinei pensijai privalomai drausti asmenis, dirbančius pagal patentus (verslo liudijimus), tikrųjų ir komanditinių ūkinių bendrijų narius, asmeninio ūkio naudotojus bei kitus asmenis. Kiti ekonomiškai aktyvūs fiziniai asmenys (menininkai, laisvieji žurnalistai, konsultantai ir kt.) kol kas nedraudžiami privalomuoju valstybiniu socialiniu draudimu. Buvo nuspręsta privalomai jų nedrausti, paliekant jiems savanoriškojo socialinio draudimo galimybę.

1999 m. gegužės 18 d. priimtu Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymo tam tikrų straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymu⁴³ žymiai praplėstas ir patikslintas asmenų, draudžiamų privalomuoju valstybiniu socialiniu draudimu, ratas. Minėtoji įstatymo pataisa buvo padaryta siekiant įtraukti į valstybinio socialinio draudimo sistemą asmenis, dirbančius pagal diplomato tarnybos ar terminuotas

⁴² MEDAIŠKIS, T. Socialinė apsauga: kai kurie aspektai ir tendencijos. Pranešimas apie žmogaus socialinę raidą Lietuvoje 1999. Vilnius, 1999, p. 88.

⁴³ Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo įstatymo 2, 3, 4, 7, 26, 28, 30, 31, 32, 34, 35, 36, 38, 39, 40, 41, 42 straipsnių pakeitimo ir papildymo 28⁽¹⁾straipsniu įstatymas, 1999, Nr. VIII-1188. Valstybės žinios, 1999, Nr. 1599.

diplomato tarnybos bei viešojo administravimo valstybės tarnybos sutartis. Šie asmenys draudžiami visai pensijai bei pašalpoms. Be to, šia įstatymo pataisa į apdraustųjų valstybiniu socialiniu pensijų draudimu asmenų ratą įtraukti ir patentus įsigiję asmenys bei ūkininkų ūkių nariai. Jie yra draudžiami tik pagrindinei (bazinei) pensijos daliai. Tuo siekiama visiems šiems asmenims užtikrinti tam tikras socialines garantijas, sukakus senatvės pensijos amžių ar pripažinus juos kurios nors grupės invalidais⁴⁴.

Nuo 2009 m. sausio 1 d. įsigaliojo valstybinio socialinio draudimo įstatymo pakeitimai, kuriais žymiai praplėstas asmenų, apdraustų privalomuoju socialiniu draudimu, ratas, suteikiant šiems asmenims socialinio draudimo garantijas senatvės, negalios, maitintojo netekimo, ligos, motinystės ir kitais atvejais (valstybinio socialinio draudimo vykdymas nuo 2009 m. pavaizduotas pagal apdraustuosius asmenis 1 priedo 1 lentelėje). Privalomu valstybiniu socialiniu draudimu pradėti drausti asmenys, kurie gauna pajamas iš sporto ir atlikėjo veiklos bei pagal autorines sutartis. Sportininkai ir atlikėjai, kurie dirba pagal darbo sutartis, bet kartu toje pat darbovietėje gauna pajamas iš sporto ar atlikėjo veiklos, draudžiami visomis draudimo rūšimis, kaip ir dirbantieji pagal darbo sutartis. Tie sportininkai ar atlikėjai, kurie gauna tik pajamas pagal sportinės ar atlikėjo veiklos sutartis ir neturi tuo pat metu dar ir darbo sutarties su tuo pačiu draudėju, draudžiami ne visomis socialinio draudimo rūšimis.

Dirbantys pagal autorines sutartis kūrėjai draudžiami sekančiais: tie autoriai, kurie su užsakovu turi sudarę dar ir darbo sutartį, draudžiami visomis socialinio draudimo rūšimis, kaip ir dirbantieji pagal darbo sutartį. Tik autorinius atlyginimus gaunantys autoriai, neturintys tuo pat metu dar ir darbo sutarties su tuo pačiu darbdaviu, draudžiami ne visomis socialinio draudimo rūšimis.

Kodėl ilgai buvo vengta daryti valstybinio socialinio draudimo pakeitimus ir praplėsti apdraustųjų ratą? Priežastis gali būti ne viena. Dalis ūkininkų ir meno kūrėjų dalyvavo (iki 2009 m. sausio 01 d. pakeitimų) socialinio draudimo sistemoje arba savanoriškai drausdamiesi, arba dėl to, kad dirbo ir samdomą darbą. Tačiau, manytina, kad dalyvavimas socialinio draudimo sistemoje daugeliui ūkininkų ir meno kūrėjų atstovų gana didelė problema dėl jų nepakankamų, nereguliarių gaunamų pajamų. Kita vertus, nemaža dalis gaunančių didesnes pajamas pilnai pajėgūs mokėti socialinio draudimo įmokas.

Jau 2007 m. Lietuvos žurnalistų sąjunga inicijavo diskusiją, kurioje paragino Lietuvos Respublikos Vyriausybę ir Lietuvos Respublikos Seimą kuo skubiau spręsti klausimą dėl kūrybinių darbuotojų dalyvavimo privalomojo socialinio draudimo sistemoje.

⁴⁴ 1999 m. Socialinis pranešimas. [interaktyvus]. [žiūrėta 2009 m. kovo 16 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.socmin.lt/index.php?-1351634479>.

Žurnalistų sąjungos teigimu, pagal autorines sutartis honorarus gaunantys kūrybiniai žmonės turėtų būti privalomai draudžiami socialiniu draudimu, ir tai valstybė galėtų paskatinti, sudarydama palankias mokestines sąlygas kūrybinius darbuotojus įdarbinantiems darbdaviams.

Pagal darbo sutartis dirbantys asmenys bei jų darbdaviai moka pajamų mokesčius bei socialinio draudimo įmokas. Kūrybiniai darbuotojai gali pasinaudoti vadinamąja lengvata ir mokėti tik 15 procentų dydžio pajamų mokestį, tačiau jokios įmokos socialiniam draudimui nemokamos, dėl to bet kuris kūrėjas netenka visų galimų socialinių garantijų.

Lietuvos žurnalistų sąjunga pasiūlė svarstyti du galimus modelius. Pirmasis – autorių atlyginimų sistema prilyginama darbo santykiams, t.y. mokesčiai ir kitos garantijos yra adekvačios. Tačiau Lietuvoje tokios garantijos gali būti neaktualios žmonėms, kurie iš kūrybinės veiklos gauna labai mažas pajamas. Dėl to būtų galima siūlyti socialinio draudimo įmokas skaičiuoti tik gaunantiems daugiau nei vieno minimalaus darbo užmokesčio dydžio honorarus per mėnesį.

Pasinaudojus kitų Europos Sąjungos valstybių praktika, galėtų būti sukurtas modelis, kuris skatintų darbdavius su kūrybiniais žmonėmis sudaryti darbo sutartis. Be dabartinio 15 procentų pajamų mokesčio, kūrybinį darbą dirbantys asmenys turėtų mokėti ir socialinio draudimo įmokas, o likusią socialinio draudimo įmokų našta po lygiai turėtų pasidalyti darbdaviai bei valstybė⁴⁵. Lietuvos Respublikos Seimas, atsižvelgdamas į Lietuvos žurnalistų sąjungos pasiūlymus, sudarė darbo grupę, kuriai pavesta parengti teisės aktų pakeitimus, numatančius, kaip ir kokia tvarka būtų mokamos socialinio draudimo įmokos nuo kūrybinių darbuotojų honorarų. Diskusijos dėl kūrybinių darbuotojų socialinio draudimo tęsėsi ir 2008 m., o jų rezultatas atsispindi 2009 m. valstybinio socialinio draudimo įstatymo pakeitimuose.

Nors pajamų dydis yra svarbiausia, bet vis tiek ne vienintelė priežastis, lemianti šių socialinių grupių narių apsisprendimą mokėti ar ne socialinio draudimo įnašus. Pažymimos ir kitos priežastys, tokios kaip: nepakankama asmenų motyvacija ir neigiamos nuostatos dėl dalyvavimo draudime, valstybės nepakankama iniciatyva, minėtas grupes įtraukiant į socialinio draudimo sistemą, viltys senatvėje gyventi iš sukaupto turto ar vaikų paramos.

Valstybinio socialinio draudimo įstatyme numatytas asmenų ratas, draudžiamas visomis socialinio draudimo rūšimis, atrodo, kad nėra siauras, juk apima dirbančius pagal darbo sutartis asmenis, valstybės pareigūnus, politikus, tarnautojus – deleguojamus asmenis į užsienio valstybės institucijas, kandidatus į notarus, rinkimų, referendumų komisijų narius bei sportininkus, atlikėjus ir gaunančius pajamas pagal autorines sutartis asmenis, tačiau už

⁴⁵ Socialinis pranešimas 2007-2008. Socialinės apsaugos ir darbo ministerija. [interaktyvus]. [žiūrėta 2009 m. kovo 21 d.]. Prieiga per internetą: < <http://www.socmin.lt/index.php?-1351634479>>.

šios aprėpties ribų lieka dar labai platus subjektų sąrašas, t.y.: savarankiškai dirbančių asmenų grupės: individualių įmonių savininkai; tikrųjų ūkinių bendrijų ir komanditinių ūkinių bendrijų nariai; asmenys, kurie verčiasi individualia veikla; advokatai, advokatų padėjėjai, notarai ir antstoliai; verslo liudijimus turintys asmenys; ūkininkai; kitos apdraustųjų grupės, kurie drausti tik tam tikromis socialinio draudimo rūšimis.

Atsakymas į klausimą, ar pakankama asmenų aprėptis visų rūšių socialiniu draudimu, nėra vienareikšmiškas. Iš vienos pusės, tradiciškai valstybėje remiamasi samprata, kad už socialines rizikas, remiantis solidarumo principais, atsakinga visuomenė. Tokiu būdu, valstybė turi garantuoti teisę į viešąsias gėrybes pagal įstatymą bei yra aparatas, užtikrinantis šias įstatymines teises⁴⁶. Individai skirtingais gyvenimo etapais (senatvė), arba esant kitai socialinės rizikos rūšiai (liga ar nedarbas) vargti neprivalo. Tai reiškia, kad valstybė turi garantuoti asmeniui apsaugą socialinės rizikos atveju. Atsižvelgiant į tai, galima teigti, kad Lietuvoje asmenų apimtis visų rūšių socialiniu draudimu yra per siaura, nes apima ne visus šalies gyventojus, o tik tuos, kurie moka ar už kuriuos yra mokamos socialinio draudimo įmokos. Tačiau kita vertus, ar valstybė privalo drausti asmenis, kurie nedalyvauja socialinio draudimo schemeje. Logiška, kad valstybė skatina individus dalyvauti rinkoje ir taip pasirūpinti pragyvenimo šaltiniu. Valstybė garantuoja tik minimalią paramą savo piliečiams ir stengiasi, kad pats asmuo, pasikliaudamas rinka, užsitikrintų gerovę.

Lietuvoje socialinis draudimas, finansuojamas specialiomis įmokomis iš darbdavių ir apdraustųjų. Jau 1990 m. socialinės apsaugos politika siekė instituciškai atskirti socialinį draudimą ir socialinės paramos sritis, teikė prioritetą draudimo principams, išlaikantiems paskatas dirbti, stengėsi užtikrinti minimalų pragyvenimo lygį. Socialinis draudimas skirtas dirbantiesiems, kurie moka įmokas, nes sistema teikia išmokas, kurių dydis, o dažnai ir mokėjimo trukmė priklauso nuo darbo stažo ir nuo pajamų dydžio, gautų iki socialinės rizikos atsiradimo. Tuomet manytina, kad asmenų ratas, draudžiamas visų rūšių socialiniu draudimu, nėra per siauras.

Įvykusios naujovės socialinio draudimo srityje 2009 m., susijusios ne tik su draudžiamųjų subjektų aprėptimi visų rūšių socialiniu draudimu, bet ir su tam tikrų apdraustųjų naujų grupių atsiradimu ar praplėtimu tam tikroms socialinio draudimo rūšims. Apie subjektus, draudžiamus atskiromis socialinio draudimo rūšimis plačiau sekančiuose skyriuose.

⁴⁶ SKUČIENĖ, D. Individualizacijos plėtra socialinių rizikų draudimo srityje. *Filosofija. Sociologija*. 2006, Nr. 2, p. 44-52.

2.3. Subjektai, draudžiami pensijų socialiniu draudimu

Atkūrusi nepriklausomybę Lietuva siekė sukurti pensijų sistemą, suderintą su rinkos ekonomika. Siekdama šio tikslo šalis pirmiausia ėmėsi žingsnių pailginti gana mažą pensinį amžių, paveldėtą iš sovietinės sistemos, ir pakeisti pensijų skaičiavimo bazę, kad ji labiau atitiktų buvusį darbo užmokestį. Toks pertvarkymas, buvo manoma, turėjo padidinti paskatas dalyvauti darbo rinkoje ir sumažinti įmokų mokėjimo vengimą⁴⁷.

Lietuvoje taikomas socialinio draudimo modelis grindžiamas solidarumo principu – jauni ir sveiki žmonės dalį savo uždirbtų lėšų skiria tiems, kurie dėl senatvės, netekto darbingumo ar maitintojo netekties negali dirbti ir patys užsidirbti.

Pensijų socialinis draudimas reglamentuojamas Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymu, priimtu 1994 m. Nr. I-549⁴⁸. Šiuo įstatymu socialinio draudimo sistema įteisinama kaip visuotinė, demokratiška, apimanti visus be išimties gyventojų sluoksnius, taip pat ir karinių struktūrų darbuotojus. Lietuvos Respublikos norminiuose aktuose numatyta, kad pensijų sistemą sudaro valstybinio socialinio draudimo pensijos, finansuojamos iš valstybinio socialinio draudimo fondo, valstybinės pensijos ir šalpos arba socialinės pensijos, finansuojamos iš valstybės biudžeto. Valstybinės socialinio draudimo pensijos Lietuvoje yra šios: senatvės, netekto darbingumo (iki 2005 m. liepos 1 d. – invalidumo) ir našlių ir našlaičių pensijos. Teisę gauti valstybinio socialinio draudimo pensiją turi nuolatiniai šalies gyventojai, kurie tam tikrą įstatymu nustatytą laiką buvo privalomai draudžiami arba savanoriškai draudėsi valstybiniu socialiniu pensijų draudimu. Taigi teisė į socialinio draudimo pensiją priklauso nuo socialinio draudimo įmokų ir mokėjimo trukmės. Valstybinės pensijos skiriamos ir mokamos specialioms asmenų grupėms (nusipelnusiems asmenims, nukentėjusiems asmenims, jėgos struktūrų darbuotojams, mokslininkams) netasižvelgiant į tai, ar jie gauna socialinio draudimo pensiją ar ne. Socialinė pensija mokama pagyvenusiems asmenims ir invalidams, kurie neturi teisės gauti socialinio draudimo pensiją ir atitinka tam tikrus reikalavimus. Jeigu asmuo turi teisę tuo pat metu gauti senatvės ir netekto darbingumo pensiją, jam skiriama viena iš jų. Našlių ir našlaičių pensija mokama kartu su senatvės ar netekto darbingumo pensija.

Būtina išsiaiškinti kas turi teisę gauti valstybinę socialinio draudimo pensiją. Taigi teisę gauti valstybinę socialinio draudimo pensiją turi nuolatiniai Lietuvos Respublikos

⁴⁷ BERNOTAS, D.; GUOGIS, A. *Globalizacija, socialinė apsauga ir Baltijos šalys. Monografija*. Vilnius: Mykolo Riomerio Leidybos centras, 2006, p. 214-246.

⁴⁸ Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymas, 1994, Nr. I-549. Valstybės žinios, 1994, Nr. 59-1153; 2005, Nr. 71-2555.

gyventojai, kurie pagal LR valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymą nustatytą laiką buvo privalomai draudžiami arba patys draudėsi valstybiniu socialiniu pensijų draudimu.

Pagal įstatymą nuolatiniiais Lietuvos Respublikos gyventojais laikomi Lietuvos Respublikos piliečiai, kurių duomenys apie gyvenamąją vietą Lietuvos Respublikoje, o neturinčių gyvenamosios vietos – apie savivaldybę, kurioje jie gyvena, yra įrašyti į Lietuvos Respublikos gyventojų registrą, taip pat nuolat Lietuvos Respublikoje gyvenantys užsieniečiai.

Lietuvos Respublikos piliečiai, nuolat gyvenantys užsienyje, turi teisę gauti valstybinę socialinio draudimo pensiją, kai tai nustatyta tarptautinėmis sutartimis arba Lietuvos Respublikos Vyriausybės nustatyta tvarka.

Lietuvoje nuolat gyvenantys užsienio piliečiai ir asmenys be pilietybės turi vienodą teisę gauti valstybinę socialinio draudimo pensiją, jeigu Lietuvos Respublikos įstatymai arba tarptautinės sutartys nenustato kitokių šių asmenų pensinio aprūpinimo sąlygų.

Užsienyje nuolat gyvenantys kitų valstybių piliečiai ir asmenys be pilietybės, kurie nustatytą laiką buvo privalomai draudžiami arba patys draudėsi valstybiniu socialiniu pensijų draudimu, turi teisę gauti valstybines socialinio draudimo pensijas, jei tai nustatyta Lietuvos Respublikos tarptautinėse sutartyse.

Minėta, kad valstybinę socialinio draudimo pensiją gauna privalomai draudžiami asmenys, ir asmenys, kurie patys draudėsi valstybiniu socialiniu pensijų draudimu. Reikia apžvelgti privalomai draudžiamų asmenų sąrašą.

SUBJEKTAI, privalomai draudžiami pagal įstatymą valstybiniu socialiniu pensijų draudimu:

1) asmenys, gaunantys darbo užmokestį už darbą: darbuotojai, einantys narystės pagrindu renkamasias pareigas ar paskirti į rinkimų ar referendumo komisijas, kandidatai į notarus (asesoriai); asmenys, susiję su draudėju darbo santykiais arba jų esmę atitinkančiais santykiais, kurie tuo pat metu iš šio draudėjo gauna pajamas iš sporto veiklos, atlikėjo veiklos arba pagal autorines sutartis;

2) valstybės politikai; valstybės pareigūnai; teisėjai ir valstybės tarnautojai; karjeros valstybės tarnautojai, statutiniai valstybės tarnautojai ir prokurorai, kurie perkeliama ar siunčiami, ir kiti asmenys, kurie siunčiami dirbti į tarptautines ir Europos Sąjungos institucijas ar užsienio valstybių institucijas teisės aktų nustatyta tvarka;

3) vidaus tarnybos sistemos pareigūnai, Specialiųjų tyrimų tarnybos ir Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos bei jam pavaldžių įstaigų ir įmonių pareigūnai;

4) krašto apsaugos sistemos profesinės karo tarnybos kariai;

5) valstybės saugumo departamento sistemos pareigūnai;

6) nesukakę senatvės pensijos amžiaus ir negaunantys darbinių pajamų, valstybės tarnautojų ir profesinės karo tarnybos karių bei deleguotų asmenų sutuoktiniai – tuo laikotarpiu, kai jie gyvena užsienyje kartu su valstybės tarnautoju ar deleguotu asmeniu, jeigu pastarasis asmuo deleguotas ar valstybės tarnautojas perkeltas į pareigas Lietuvos Respublikos diplomatinėje atstovybėje, konsulinėje įstaigoje, Lietuvos Respublikos atstovybėje prie tarptautinės organizacijos, tarptautinėje ar Europos Sąjungos institucijoje arba užsienio valstybės institucijoje, pasiūstas dirbti į specialiąją misiją;

7) Lietuvos Respublikos kariuomenės privalomosios pradinės karo tarnybos kariai ir asmenys, atliekantys alternatyviąją krašto apsaugos tarnybą;

8) savarankiškai dirbantys asmenys;

9) asmenys, kurie verčiasi individualia veikla turėdami verslo liudijimą;

10) šeimos pasirinkimu vienas iš tėvų (įtėvių) arba asmuo, nustatyta tvarka paskirtas vaiko globėju, auginantys vaiką iki 3-jų metų;

11) tradicinių ir kitų valstybės pripažintų religinių bendruomenių ir bendrijų dvasininkai ir tik vienuolyne dirbantys vienuoliai;

12) nesukakę senatvės pensijos amžiaus vienas iš neįgalaus asmens, kuriam nustatytas specialusis nuolatinės slaugos poreikis, tėvų (įtėvių) arba asmuo, nustatyta tvarka paskirtas šio neįgalaus asmens globėju arba rūpintoju, slaugantis namuose nurodytą neįgalų asmenį.

Valstybinę socialinio draudimo pensiją sudaro pagrindinė ir papildoma dalys bei priedas už stažo metus. Pagrindinė valstybinės socialinio draudimo pensijos dalis garantuoja minimalų pensinį aprūpinimą asmenims, turintiems nustatytą būtinąjį valstybinio socialinio pensijų draudimo stažą ir atitinkantiems kitas nustatytas sąlygas.

Pagrindinės valstybinės socialinio draudimo pensijos dalies bei priedo už stažo metus dydžio matas yra valstybinė socialinio draudimo bazinė pensija⁴⁹.

Papildoma valstybinės socialinio draudimo pensijos dalis suteikia papildomą pensinį aprūpinimą asmenims, išvardytiems 1–8, 10 ir 12 punktuose, draustiems valstybiniu socialiniu pensijų draudimu, atsižvelgiant į šių asmenų draudimo stažą ir draudžiamąsias pajamas, turėtas per draudimo (draudimosi) laikotarpį.

Priedas už stažo metus suteikia papildomą pensinį aprūpinimą asmenims, įgijusiems didesnę kaip 30 metų valstybinio socialinio pensijų draudimo stažą.

⁴⁹ Pagal Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymo 13 straipsnį: valstybinės socialinio draudimo bazinės pensijos dydis negali būti mažesnis už 110 procentų minimalaus gyvenimo lygio (MGL). Valstybinės socialinio draudimo bazinės pensijos dydį tvirtina Lietuvos Respublikos Vyriausybė Valstybinio socialinio draudimo fondo tarybos teikimu.

Buvo minėta, kad nuo 2009 m. sausio 1 d. įsigaliojo Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo įstatymo pakeitimai, kuriais žymiai praplėstas asmenų, apdraustų privalomuoju valstybiniu socialiniu draudimu, ratas, suteikiant šiems asmenims socialinio draudimo garantijas senatvės, negalios, maitintojo netekimo, ligos, motinystės ir pan. atvejais.

Atkreiptinas dėmesys, kad valstybines socialinio draudimo pensijas gali gauti naujos apdraustųjų grupės. Šie apdraustieji nuo 2009 m. sausio 1 d. privalomai draudžiami pensijų socialiniu draudimu: sukakus senatvės pensijos amžių ar tapus neįgaliais, valstybines socialinio draudimo pensijas gali gauti asmenys, gaunantys pajamas pagal autorines sutartis, sportininkai, atlikėjai, ūkininkai ir jų partneriai, jeigu jie yra įgiję bent minimalų pensijų socialinio draudimo stažą šiai pensijai gauti. Šiems asmenims mirus, valstybines socialinio draudimo našlių ir našlaičių pensijas galės gauti jų našliai (našlės) ir našlaičiai. Minimalaus pensijų socialinio draudimo stažo reikalavimai atitinkamai valstybinei socialinio draudimo pensijai nesikeičia: 1) senatvės pensijai - bent 15 m. pensijų socialinio draudimo stažas; 2) netekto darbingumo (invalidumo) pensijai – minimalaus stažo reikalavimai (nuo 2 mėn. iki 15 m.) priklauso nuo asmens amžiaus darbingumo lygio nustatymo dienai; 3) našlių ir našlaičių pensijai - minimalaus stažo reikalavimai (nuo 2 mėn. iki 15 m.) priklauso nuo mirusiojo asmens amžiaus.

Nauja savarankiškai dirbančių asmenų grupė (valstybinio socialinio draudimo vykdymas nuo 2009 m. apimant savarankiškai dirbančius asmenis pavaizduotas 1 priedo 2 lentelėje) - ūkininkai bei jų partneriai nuo 2009 m. sausio 1 d. draudžiami privalomuoju valstybiniu socialiniu draudimu. Šiems asmenims taikomas pensijų bei ligos ir motinystės socialinis draudimas, kai draudžiama motinystės, tėvystės bei motinystės (tėvystės) išmokoms gauti. Taigi, mokėdami socialinio draudimo įmokas, ūkininkai ir jų partneriai įgyja teisę gauti ne tik valstybinę socialinio draudimo pensiją, bet ir motinystės, tėvystės ar motinystės (tėvystės) pašalpas⁵⁰.

Savarankiškai dirbantys asmenys – individualių įmonių savininkai, tikrųjų ūkinių bendrijų ir komanditinių ūkinių bendrijų tikrieji nariai, asmenys, kurie verčiasi individualia veikla, kaip ji apibrėžta Lietuvos Respublikos Gyventojų pajamų mokesčio įstatyme (advokatai, advokatų padėjėjai, notarai, antstoliai ir kiti asmenys, išskyrus verslo liudijimus turinčius asmenis) nuo 2009 m. sausio 1 d. privalomai draudžiami pensijų socialiniu draudimu pagrindinei ir papildomai pensijos dalims, ligos ir motinystės socialiniu draudimu, kai draudžiama tik motinystės, tėvystės ir motinystės (tėvystės) išmokoms gauti. Šiems

⁵⁰ Socialinio draudimo pasikeitimai. [interaktyvus]. [žiūrėta 2009 m. kovo 19 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.sodra.lt/index.php?cid=3866&new_id=3830&page_nr=> .

asmenims 2009 m. nustatytas 10 procentų valstybinio pensijų socialinio draudimo ir motinystės, tėvystės bei motinystės (tėvystės) socialinio draudimo pašalpoms valstybinio socialinio draudimo įmokų tarifas. Socialinio draudimo įmokos skaičiuojamos ir mokamos nuo praėjusiais metais gautų pajamų metinės sumos.

Nuo 2009 m. sausio 1 d. privalomu valstybiniu socialiniu draudimu pradėti drausti asmenys, kurie gauna pajamas iš sporto ir atlikėjo veiklos bei pagal autorines sutartis. Asmenys, susiję su draudėju darbo arba jų esmę atitinkančiais santykiais, ir tuo pat metu iš šio draudėjo gaunantys pajamas iš sporto ar atlikėjo veiklos, draudžiami visomis socialinio draudimo rūšimis, kaip ir dirbantieji pagal darbo sutartis, – pensijų, ligos ir motinystės, nedarbo, nelaimingų atsitikimų darbe bei sveikatos draudimu.

Nuolatiniai Lietuvos Respublikos gyventojai, kurie gauna pajamas pagal autorines sutartis iš draudėjo – Lietuvos vieneto⁵¹, su kuriuo jie nesusiję darbo arba jų esmę atitinkančiais santykiais, privalomai draudžiami pensijų socialiniu draudimu pagrindinei ir papildomai pensijos dalims, ligos ir motinystės socialiniu draudimu bei sveikatos draudimu. Nuolatiniai Lietuvos Respublikos gyventojai, kurie gauna pajamas iš sporto ar atlikėjo veiklos iš draudėjo – Lietuvos vieneto, su kuriuo jie nesusiję darbo arba jų esmę atitinkančiais santykiais, privalomai draudžiami pensijų socialiniu draudimu pagrindinei ir papildomai pensijos dalims, ligos ir motinystės socialiniu draudimu, kai draudžiama tik motinystės, tėvystės ir motinystės (tėvystės) išmokoms gauti ir sveikatos draudimu. Šiems asmenims 2009 m. nustatytas 17 proc. socialinio draudimo tarifas (10 procentų moka draudėjas, o 7 procentai išskaičiuojami iš atitinkamo apdraustojo atlygio).

Svarbu išsiaiškinti, kada asmuo, dalyvavęs socialinio draudimo sistemoje, t.y. mokėjęs įmokas, gali gauti jos (sistemos) gražą. Nes asmuo įgyja teisę gauti valstybinę socialinio draudimo senatvės pensiją, tik kai jis atitinka visas šias sąlygas:

1) sukanka įstatymo nustatyta senatvės pensijos amžių. Senatvės pensijos amžius nustatomas: moterims – 60 metų, vyrams – 62 metai ir 6 mėnesiai;

2) turi minimalų valstybinio socialinio pensijų draudimo stažą, nustatytą senatvės pensijai. Minimalus valstybinio socialinio pensijų draudimo stažas valstybinei socialinio draudimo senatvės pensijai yra 15 metų, būtinasis - valstybinei socialinio draudimo senatvės pensijai nuo 1999 m. sausio 1 d. vyrams ir nuo 2004 m. sausio 1 d. moterims yra 30 metų.

Asmuo turi atitikti minėtas sąlygas senatvės pensijos amžiaus sukakties dieną arba kreipimosi dėl pensijos dieną, kai pensijos kreipiamasi jau sukakus pensijos amžių.

⁵¹ Lietuvos Respublikos gyventojų pajamų mokesčio įstatyme Lietuvos vienetas apibrėžtas, kaip juridinis asmuo, įsteigtas Lietuvos Respublikos teisės aktų nustatyta tvarka, taip pat užsienio vieneto filialas arba atstovybė, įsteigti Lietuvos Respublikos įstatymų nustatyta tvarka ir nesantys to užsienio vieneto nuolatine buveine.

Valstybinės socialinio draudimo netekto darbingumo (iki 2005 m. liepos 1 d.-invalidumo) pensijos - svarbiausia socialinės apsaugos rūšis neįgalumo atveju. Netekto darbingumo pensijos skiriamos asmenims, kurie darbingumo lygio nustatymo dieną turi minimalų valstybinio socialinio pensijų draudimo stažą netekto darbingumo pensijai gauti. Minimalaus ir būtinojo pensijų draudimo stažo reikalavimai netekto darbingumo pensijai gauti priklauso nuo asmens amžiaus.

Asmenys, privalomai draudžiami valstybiniu socialinio draudimu nuo netekto darbingumo, išvardyti Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatyme ir jų sąrašas jau buvo pateiktas šiame skyriuje.

Teisę gauti valstybinę socialinio draudimo netekto darbingumo pensiją turi asmenys, kuriems Lietuvos Respublikos Neįgaliųjų socialinės integracijos įstatymo⁵² nustatyta tvarka nustatytas darbingumo lygis ir kurie pripažinti nedarbingais arba iš dalies darbingais (toliau – nedarbingi arba iš dalies darbingi asmenys), jeigu šie asmenys atitinka tam tikras nustatytas sąlygas.

Teisė gauti valstybinę socialinio draudimo netekto darbingumo pensiją išlieka, kai nedarbingais ar iš dalies darbingais pripažinti asmenys senatvės pensijos amžių sukanka valstybinės socialinio draudimo netekto darbingumo pensijos gavimo laikotarpiu.

Asmuo, kuriam pirmą kartą nustatomas darbingumo lygis ir kuris pripažįstamas nedarbingu arba iš dalies darbingu, įgyja teisę gauti valstybinę socialinio draudimo netekto darbingumo pensiją, jeigu pripažinimo nedarbingu arba iš dalies darbingu dieną jis turi minimalų valstybinio socialinio pensijų draudimo stažą netekto darbingumo pensijai.

Lietuvoje našlių ir našlaičių pensijų skyrimo ir mokėjimo tvarką reglamentuoja Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymas ir Lietuvos Respublikos valstybinių pensijų įstatymas⁵³. Našlių pensijų įvedimą Lietuvoje lėmė tokia logika – vienam žmogui pragyventi reikia daugiau pinigų nei dviem. Tačiau našlių pensija mokama ne kiekvienam vienišui, o tik tam, kuris paveldi draudimo teises iš kito sutuoktinio, galbūt jų iki galo neišnaudojusio. Kitas motyvas įvesti našlių pensiją buvo tas, kad pagal Lietuvos Respublikos Konstitucijos 52 straipsnį valstybė laiduoja piliečių teisę gauti socialinę paramą našlystės, maitintojo netekimo ir kitais įstatymų numatytais atvejais⁵⁴.

Našlių ir našlaičių pensijos skiriamos mirusiojo (arba nustatyta tvarka pripažinto mirusiu ar nežinia kur esančiu) asmens, drausto valstybiniu socialiniu pensijų draudimu, sutuoktiniui bei vaikams (įvaikiams), jei miręs asmuo buvo įgijęs įstatymo reikalaujamą

⁵² Lietuvos Respublikos neįgaliųjų socialinės integracijos įstatymas, 1991, Nr. I-2044. Valstybės žinios, 1991, Nr. 36-969; 2004, Nr. 83-2983.

⁵³ Lietuvos Respublikos valstybinių pensijų įstatymas, 1994, Nr. I-730. Valstybės žinios, 1994, Nr. 101-2018.

⁵⁴ TARTILAS, J. *Socialinės saugos pagrindai*. Vadovėlis. Vilnius: Mykolo Riomerio universiteto Leidybos centras, 2005, p. 14-15.

valstybinio socialinio pensijų draudimo stažą valstybinei socialinio draudimo netekto darbingumo (iki 2005 m. liepos 1 d. - invalidumo) arba senatvės pensijai gauti.

Našlių pensijos skiriamos visiems senatvės pensijos amžių sukakusiems asmenims (nepriklausomai nuo našlio amžiaus sutuoktinio mirties metu), jei mirusysis bent minimalų stažą, reikalingą atitinkamos rūšies pensijos skirti, buvo įgijęs dirbdamas Lietuvos įmonėse, įstaigose ar organizacijose, išskyrus tuos asmenis, kurie iki mirties dienos gavo netekto darbingumo (invalidumo) ar senatvės pensiją. Skiriant našlių pensijas už asmenis, mirusius iki 1991 m. birželio 1 d., dokumentų apie mirusio asmens stažą nereikalaujama. Našlių pensijos taip pat skiriamos asmenims, kurie sutuoktinio mirties dieną (arba per 5 metus nuo sutuoktinio mirties) buvo pripažinti nedarbingais ar iš dalies darbingais (iki 2005 m. liepos 1 d. – invalidais). Svarbu tai, kad našliai, neturėję su mirusiuoju bendrų vaikų, įgyja teisę gauti našlių pensiją, jei nuo santuokos įregistravimo nustatyta tvarka iki sutuoktinio mirties dienos praėjo ne mažiau kaip 1 metai. Našlių pensijos skiriamos ir mokamos valstybinės socialinio draudimo našlių pensijos bazinio dydžio (nuo 2007 m. sausio 1 d. – 70 litų). Našliui susituokus, našlių pensijos mokėjimas nutraukiamas.

Našlaičių pensijos skiriamos mirusiojo vaikams ir įvaikiams iki 18 metų, taip pat vyresniems, jeigu jie buvo pripažinti neįgaliaisiais (iki 2005 m. liepos 1 d. – invalidais) iki 18 metų ir visą laiką nuo 18 metų buvo nedarbingi ar iš dalies darbingi. Taip pat teisę gauti našlaičių pensiją turi nustatyta tvarka Lietuvos Respublikoje įregistruotų aukštųjų, profesinių ir bendrojo lavinimo mokyklų dieninių skyrių studentai ir mokiniai, bet ne ilgiau, negu jiems sukaks 24 metai. Našlaičių pensijų dydis - 50 procentų mirusiam asmeniui priklausiusios ar galėjusios priklausyti valstybinės netekto darbingumo pensijos, nustatyto asmenims, netekusiems 60-70 procentų darbingumo (iki 2005 m. liepos 1 d. - II grupės invalidumo pensijos dydžio), arba senatvės pensijos dydžio. Jei teisę gauti našlaičių pensijas turi daugiau vaikų, kiekvienam skiriama po lygiai, bet ne daugiau kaip po 50 procentų ir ne daugiau kaip 100 procentų viso apskaičiuotos netekto darbingumo arba senatvės pensijos dydžio.

Visuomenė ir specialistai našlių pensiją įvertina nevienprasmiskai: daug kas siūlo našlių pensijų apskritai nebemokėti, o iš sukauptų pinigų padidinti bendrąsias socialinio draudimo pensijas arba panaudoti našlaičiams remti⁵⁵. 2006 m. II pusmetį buvo pradėta laipsniškai pertvarkyti valstybinių socialinio draudimo našlių pensijų sistema, kėlusi nemažą visuomenės nepasitenkinimą. Atsiradus finansinėms galimybėms, buvo apsispręsta šią sistemą laipsniškai reformuoti. Šią pensijų sistemą reformuojančios Lietuvos Respublikos

⁵⁵ Ibid.

valstybinio socialinio draudimo pensijų įstatymo⁵⁶ pataisos įsigaliojo nuo 2007 m. sausio 1 d. Pagrindiniai pertvarkymo principai tokie:

1) našlių pensijos skiriamos visiems sukakusiems senatvės pensijos amžių našliams (našlėms), nepriklausomai nuo jų amžiaus sutuoktinio mirties metu, jeigu miręs sutuoktinis buvo įgijęs bent minimalų stažą, įgytą dirbant Lietuvos, Europos Sąjungos ar Europos ekonominės erdvės įmonėse, įstaigose ar organizacijose;

2) visiems našliams (našlėms), įgijusiems teisę gauti našlių pensijas po 2007 m. sausio 1 d., našlių pensijos skiriamos vienodo dydžio. Tuo tikslu įteisintas našlių pensijos bazinis dydis, kuris negali būti mažesnis kaip 70 litų. Minimalus našlių pensijos bazinis dydis pasirinktas neatsitiktinai – būtent tokio dydžio 2006 m. buvo vidutinė našlių pensija, skiriama už mirusį po 1997 m. liepos 1 d. sutuoktinį;

3) visos jau paskirtos našlių pensijos, kurios mokamos sulaukusiems senatvės pensijos amžiaus arba pripažintiems nedarbingais ar iš dalies darbingais asmenims ir kurios mažesnės nei našlių pensijos bazinis dydis, padidintos iki našlių pensijos bazinio dydžio.

Pertvarkant socialinio draudimo našlių pensijų sistemą taip pat buvo nuspręsta nebeskirti našlių pensijų asmenims, auginantiems arba slaugantiems mirusiojo asmens nepilnamečius arba neįgalius vaikus. Vietoj šiems asmenims skirtos našlių pensijos, kuri sudarė 20 procentų mirusiojo pensijos dalies, nuspręsta šią mirusiojo pensijos dalį skirti mirusiojo vaikams. Todėl nuo 2007 m. sausio 1 d. vienam vaikui skiriama 50 procentų (iki 2007 m. sausio 1 d. buvo 30 procentų) mirusiam asmeniui priklausiusios (galėjusios priklausyti) pensijos dydžio našlaičių pensija, o dviem ir daugiau vaikų – kiekvienam po lygiai, bet ne daugiau kaip 100 procentų mirusiam asmeniui priklausiusios (galėjusios priklausyti) pensijos dydžio.

Šį įstatymo pakeitimą labiausiai pajuto du vaikus auginanti šeima, netekusi vieno iš maitintojų. Jeigu iki 2007 m. sausio 1 d. tokiai šeimai – našliui (našlei) ir 2 našlaičiams – mokamos našlių ir našlaičių pensijos sudarydavo 80 procentų mirusiajam priklausiusios ar galėjusios priklausyti pensijos dydžio (po 30 procentų vaikams ir 20 procentų našlei ar našliui), tai po 2007 m. sausio 1 d. našlaičiams skiriama 100 procentų mirusiajam priklausiusios (galėjusios priklausyti) pensijos dydžio.

Taigi, po 2007 m. sausio 1 d. ne tik buvo praplėstas našlių pensijų gavėjų ratas, bet taip pat išaugo ir našlių ir našlaičių pensijų dydžiai. Našlių pensijų padidėjimą ypatingai pajuto tie našliai, kuriems pensijos jau buvo paskirtos už mirusius iki 1995 m. sausio 1 d. sutuoktinius. Šiems asmenims našlių pensijos padidėjo dvigubai.

⁵⁶ Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymo ir Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo senatvės pensijų išankstinio mokėjimo įstatymo pakeitimo ir papildymo įstatymas, 2006, Nr. X-979. Valstybės žinios, 2006, Nr. 139-5295.

Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatyme pakeitus valstybinių socialinio draudimo našlių ir našlaičių pensijų skyrimo ir mokėjimo nuostatas, buvo priimtas atitinkamas įstatymas⁵⁷, kurio galiojusios iki 2007 m. sausio 1 d. nuostatos buvo perkeltos į Lietuvos Respublikos valstybinių pensijų įstatymą. Nuo 2007 m. sausio 1 d. šiomis nuostatomis vadovaujamosi skiriant visas valstybines našlių ir našlaičių pensijas (nukentėjusiųjų asmenų našlių ir našlaičių pensijas, I ir II laipsnių valstybines našlių ir našlaičių pensijas, pareigūnų ir karių valstybines našlių ir našlaičių pensijas)⁵⁸.

Našlių pensijų reforma buvo tęsiama ir 2008 m. Nuo 2008 m. sausio 1 d. įsigaliojo Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymo pakeitimai⁵⁹:

1) atsižvelgiant į tai, kad po Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo įstatymo įsigaliojimo, t.y. po 1991 m. birželio 1 d., valstybinio socialinio pensijų draudimo stažas buvo susietas su privalomų valstybinio socialinio pensijų draudimo įmokų mokėjimu, buvo nuspręsta, kad skiriant našlių pensiją, reikia įrodyti tik mirusio po 1991 m. birželio 1 d. asmens įgytą stažą. Taip pat buvo apsispręsta netaikyti minimalaus stažo, įgyto Lietuvos Respublikoje ar Europos Sąjungos valstybėje narėje, reikalavimo tais atvejais, kai mirusysis jau gaudavo senatvės ar netekto darbingumo (invalidumo) pensiją;

2) kitas pakeitimas, įsigaliojęs nuo 2008 m. sausio 1 d. – reikalaujamų santuokoje išgyventi metų skaičiaus, jei našlys (našlė) su mirusiuoju neturėjo vaikų, sumažinimas – vietoj 5 metų nustatant 1 metus.

2.4. Subjektai, draudžiami ligos ir motinystės socialiniu draudimu

Daugumoje socialinės apsaugos sistemų piniginės ir natūrinės išmokos teikiamos vaikui gimstant arba po jo gimimo ir, žinoma, apima intensyvią medicininę ir socialinę motinos priežiūrą. Išmokos yra mokamos iš socialinio draudimo, valstybinių institucijų lėšų.

Beveik visose šalyse tėvams arba už vaiko auklėjimą atsakingiems asmenims mokamos piniginės išmokos, kaip pagalba auginant ir auklėjant vaikus. Tokioms išmokoms apibūdinti yra vartojamos vaiko auginimo pašalpos arba funkcinio ekvivalento sąvokos. Tokia išmoka visur suprantama kaip dalinis (konstitucijoje numatytas) skirtingom kartom taikomas išlaidų kompensavimas, kaip indėlis, stengiantis sudaryti lygias galimybes visiems

⁵⁷ Lietuvos Respublikos Prezidento įstatymo, Valstybinių pensijų įstatymo, Vidaus reikalų, Specialiųjų tyrimų tarnybos, valstybės saugumo, krašto apsaugos, prokuratūros, Kalėjų departamento, jam pavaldžių įstaigų bei valstybės įmonių pareigūnų ir karių valstybinių pensijų įstatymo pakeitimo ir papildymo bei Valstybinių pensijų įstatymo 2 ir 11 straipsnių pakeitimo įstatymo 1 straipsnio pripažinimo netekusiu galios įstatymas, 2006, Nr. X-978. Valstybės žinios, 2006, Nr. 141-5404.

⁵⁸ Socialinis pranešimas 2006-2007 m. [interaktyvus]. [žiūrėta 2009 m. kovo 20 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.socmin.lt/index.php?-1351634479>>.

⁵⁹ Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymo 2, 6, 8, 14, 17, 32, 34, 35, 43 ir 44 straipsnių pakeitimo įstatymas, 2007, Nr. X-1393. Valstybės žinios, 2007, Nr. 138-5648.

visuomenės nariams. Šeimos ir socialinės politikos specialistai vieningai teigia, kad šių pinigų nepakanka minėtiems tikslams įgyvendinti. Vaiko auginimo pašalpos dydis, skyrimo sąlygos ir trukmė bei panašią funkciją atliekančių mokesčių lengvatų apimtys skirtingose valstybėse labai skiriasi⁶⁰.

Lietuvoje nuo 1991 iki 1995 m. motinoms, auginančioms vaikus iki 3-jų metų, buvo mokama vaiko priežiūros pašalpa. Nuo 1995 m. pertvarkant tiek pensijų, tiek valstybinio socialinio draudimo pašalpų sistemas draudiminiu principu pasikeitė ir vaiko priežiūros pašalpos mokėjimo dydis ir skyrimo tvarka. Sekant daugelio Europos šalių pavyzdžiu ir įgyvendinant vyrų ir moterų lygias galimybes, vaiko priežiūros pašalpa pradėta skirti vienam iš apdraustųjų vaikų auginančių tėvų. Taigi nuo 1995 m. vaiko priežiūros pašalpą įgijo teisę gauti ir vyrai.

Taip buvo siekiama minimaliai sumažinti šeimos prarastas darbinės pajamas, susietas su vaiko priežiūra, nes šeimai buvo suteikta teisė spręsti, kuris iš dirbančių tėvų prižiūrės vaiką iki jam sukaks vieneri metai. Nuo 1995 m. sutrumpėjo vaiko priežiūros pašalpos skyrimo laikotarpis iki 1 metų, bet padidėjo pačios pašalpos dydis.

Nuo 1996 m. valstybės lėšomis pradėtos drausti motinos, auginančios vaikus nuo 1-ųjų iki 3-jų metų⁶¹.

2000 m. pabaigoje Lietuvos Respublikos Seimas priėmė naują Lietuvos Respublikos ligos ir motinystės socialinio draudimo įstatymą⁶². Tai naujas savarankiškas teisės aktas, kuriame reglamentuota tik viena privalomojo socialinio draudimo rūšis – ligos ir motinystės socialinis draudimas. Įstatyme nurodyti šia draudimo rūšimi draudžiami asmenys, kurie turi teisę gauti ligos ir motinystės bei motinystės (tėvystės) pašalpas, nustatytos šių pašalpų skyrimo sąlygos, pašalpų dydžiai bei pašalpų skaičiavimo tvarka.

Šio įstatymo tikslas – sustiprinti pagrindinį draudimo principą – iš socialinio draudimo biudžeto lėšų skirti išmokas tik tiems asmenims, kurie tam tikrą laikotarpį mokėjo socialinio draudimo įmokas, nustatytas šiai draudimo rūšiai. Be to, buvo siekiama racionaliau panaudoti valstybinio socialinio draudimo lėšas ir išvengti paplitusių pašalpų gavėjų piktnaudžiavimų, kai pagal susitarimą su darbdaviu įsidarbinama tik tam, kad būtų galima gauti motinystės ir motinystės (tėvystės) pašalpas.

⁶⁰ SCHULTE-MIMBERG, U.; et al. *Socialinė apsauga. Tikslas, reikšmė, įtaka ir organizacinė struktūra. Gesellschaft für Versicherungswissenschaft und –gestaltung (GVG)*. Vilnius: Sveikatos ekonomikos centras, 2001, p. 26.

⁶¹ Socialinio draudimo sistema. [interaktyvus]. [žiūrėta 2009 m. kovo 20 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.socmin.lt/index.php?1945988895>>.

⁶² Lietuvos Respublikos ligos ir motinystės socialinio draudimo įstatymas, 2000, Nr. IX-110. Valstybės žinios, 2000, Nr. 111-3574.

Ligos ir motinystės socialinis draudimas įstatymų nustatytais atvejais kompensuoja šios rūšies draudimu apdraustiems asmenims dėl jų pačių arba šeimos narių ligos, taip pat dėl motinystės, tėvystės, motinystės (tėvystės) dalį prarastų ar dėl dalyvavimo profesinės reabilitacijos programoje negautų darbo pajamų.

Ligos ir motinystės socialiniu draudimu, kai draudžiama ligos, profesinės reabilitacijos, motinystės, tėvystės ir motinystės (tėvystės) socialinio draudimo pašalpoms, privalomai draudžiami pagal įstatymą šie SUBJEKTAI:

1) asmenys, gaunantys darbo užmokestį už darbą: dirbantys pagal darbo sutartis, einantys narystės pagrindu renkamasias pareigas ar paskirti į rinkimų ar referendumo komisijas, kandidatai į notarus (asesoriai); asmenys, susiję su draudėju darbo santykiais arba jų esmę atitinkančiais santykiais, kurie tuo pat metu iš šio draudėjo gauna pajamas iš sporto veiklos, atlikėjo veiklos arba pagal autorines sutartis;

3) valstybės politikai ir valstybės pareigūnai, teisėjai, valstybės tarnautojai, deleguoti asmenys į užsienio valstybių institucijas, gaunantys darbo užmokestį Seimo, Seimo Pirmininko, Respublikos Prezidento ar Ministro Pirmininko skiriami į pareigas asmenys.

Ligos ir motinystės socialiniu draudimu, kai draudžiama motinystės, tėvystės ir motinystės (tėvystės) socialinio draudimo pašalpoms, privalomai draudžiami: savarankiškai dirbantys asmenys - individualių įmonių savininkai, tikrųjų ūkinių bendrijų nariai, komanditinių ūkinių bendrijų tikrieji nariai, taip pat asmenys, kurie verčiasi individualia veikla (advokatai, advokatų padėjėjai, notarai, antstoliai ir kiti asmenys); bei nuolatiniai Lietuvos Respublikos gyventojai, kurie gauna pajamas pagal autorines sutartis, iš draudėjo – Lietuvos vieneto, su kuriuo jie nesusiję darbo santykiais.

Asmenys, gaunantys pajamas pagal autorines sutartis, ligos ir motinystės socialiniu draudimu draudžiami ligos, profesinės reabilitacijos, motinystės, tėvystės ir motinystės (tėvystės) socialinio draudimo pašalpoms.

Ligos ir motinystės socialiniu draudimu privalomai nedraudžiami asmenys turi teisę šios rūšies draudimu draustis savanoriškai Lietuvos Respublikos Vyriausybės nustatyta tvarka.

Lietuvos Respublikos ligos ir motinystės socialinio draudimo įstatyme nustatyta, kad teisę gauti pašalpas, mokamas vadovaujantis šiuo įstatymu, turi tik tie apdraustieji asmenys, kurie iki nedarbingumo, nėštumo ir gimdymo atostogų ar vaiko iki 1-ų metų priežiūros atostogų pradžios turi tam tikros trukmės socialinio draudimo stažą.

Svarbu paminėti, kad asmenys, kurie neturi reikalingo stažo ir negali gauti motinystės (tėvystės) pašalpų pagal minėtą įstatymą, turi teisę gauti išmokas, nustatytas Lietuvos

Respublikos valstybinių pašalpų šeimoms, auginančioms vaikus, įstatyme⁶³. Šis įstatymas numato motinoms išmokas, kurių mokėjimo sąlygos nepriklauso nuo socialinio draudimo stažo. Taip derinant draudimo principą ir socialinę paramą, pagal valstybės finansines išgales siekiama užtikrinti motinų, auginančių vaikus, socialines garantijas.

Priėmus Lietuvos Respublikos ligos ir motinystės socialinio draudimo įstatymą 2000 m., buvo tobulinama ligos ir motinystės socialinio draudimo sistema. Tačiau įstatymo pakeitimai buvo daugiau susiję su motinystės, motinystės (tėvystės) pašalpų mokėjimo didinimu, o ne su subjektų aprėpties pasikeitimais.

2005 m. aktyviai visuomenėje diskutuota dėl motinystės (tėvystės) pašalpų didinimo, motinystės (tėvystės) pašalpos mokėjimo laikotarpio padidinimo ir naujos pašalpos tėvams (tėvystės pašalpos) įteisinimo. 2005 m. birželio mėn. buvo kreiptasi į Lietuvos Respublikos Seimo Socialinių reikalų komitetą su siūlymu pakeisti Lietuvos Respublikos ligos ir motinystės socialinio draudimo įstatymą, kad jis skatintų vyrus praleisti daugiau laiko su savo mažametėmis atžalomis. Įstatymo pakeitimu buvo siūloma pratęsti apmokamų vaiko priežiūros atostogų trukmę vienu mėnesiu, jei tą mėnesį atostogų ima vaiko tėvas. Nors toks siūlymas ir diskriminuoja moterį, iniciatoriai siūlė įstatymo projektą laikyti specialia laikinąja priemone, kurios priėmimo teisėtumą užtikrina Lietuvos Respublikos moterų ir vyrų lygių galimybių įstatymas⁶⁴.

Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerija Lietuvos Respublikos Vyriausybei pateikė įstatymų projektus, kuriais pasiūlyta nuo 2008 m. sausio 1 d. padidinti tam tikras pensinio bei nedarbo draudimo garantijas tėvams, apsisprendusiems nedirbti ir patiems auginti vaikus iki 3-jų metų. Iki numatytų pakeitimų vienas iš vaiko tėvų, kuris nedirba dėl to, kad augina vaiką iki 3-jų metų, yra draudžiamas valstybės lėšomis tik bazinei pensijai.

Taigi pasiūlyta vieną iš vaiko tėvų, auginantį vaiką iki 3-jų metų, drausti visai socialinio draudimo pensijai ir nedarbo socialiniu draudimu, mokant socialinio draudimo įmokas nuo minimalios mėnesinės algos valstybės biudžeto lėšomis.

Svarstant Seime šiuos pasiūlymus išsikristalizavo keli ligos, motinystės ir tėvystės socialinio draudimo pokyčiai, o vienas iš jų - nuo 2006 metų liepos 1 d. įteisinta nauja socialinio draudimo pašalpos rūšis – tėvystės pašalpa. Šią pašalpą turi teisę gauti tėvas, apdraustas ligos ir motinystės socialiniu draudimu, išleistas tėvystės atostogų, iki vaikui sukaks mėnuo, per paskutinius 24 mėnesius iki pirmos tėvystės atostogų dienos turi ne

⁶³ Lietuvos Respublikos valstybinių pašalpų šeimoms, auginančioms vaikus, įstatymas, 1994, Nr. I-621. Valstybės žinios, 1994, Nr. 89-1706. Nauja įstatymo redakcija nuo 2004 m. liepos 1 d. (keistas įstatymo pavadinimas), 2004, Nr. IX-2237. Valstybės žinios, 2004, Nr. 88-3208.

⁶⁴ Lietuvos Respublikos moterų ir vyrų lygių galimybių įstatymas, 1998, Nr. VIII-947. Valstybės žinios, 1998, Nr. 112-3100.

trumpesni kaip 7 mėnesių minėtojo draudimo stažą, gyvena santuokoje su kūdikio motina. Taip pat Seimas pritarė, kad nuo 2008 m. sausio 1 d. šeimos pasirinkimu vienas iš tėvų arba globėjų, auginančių vaiką iki 3-jų metų, valstybės biudžeto lėšomis būtų draudžiami visai valstybinei socialinio draudimo pensijai bei nedarbo socialiniu draudimu. Pensijų ir nedarbo socialinio draudimo įmokos bus skaičiuojamos nuo minimalios mėnesinės algos. Iki 2008 m. šeimos pasirinkimu motina arba tėvas ar vienas iš globėjų, auginantys vaiką iki 3-jų metų, valstybės biudžeto lėšomis draudžiami tik valstybinės socialinio draudimo pensijos pagrindinei daliai⁶⁵.

Nuo 2009 m. sausio 1 d. įsigaliojo šie Lietuvos Respublikos ligos ir motinystės socialinio draudimo įstatymo pakeitimai⁶⁶: valstybinio socialinio draudimo pašalpas gali gauti naujos apdraustųjų grupės: šie asmenys nuo 2009 m. sausio 1 d. privalomai draudžiami ligos ir motinystės socialiniu draudimu. Taigi ligos socialinio draudimo pašalpas laikinojo nedarbingumo atveju galės gauti asmenys, gaunantys pajamas pagal autorines sutartis, jeigu jie bus įgiję bent minimalų ligos ir motinystės socialinio draudimo stažą šiai pašalpai gauti. Minimalaus ligos ir motinystės socialinio draudimo stažo reikalavimai ligos socialinio draudimo pašalpai gauti nesikeičia.

Minimalaus ligos ir motinystės socialinio draudimo stažo reikalavimai ligos socialinio draudimo pašalpomis gauti netaikomi apdraustiesiems, kurie iki laikinojo nedarbingumo pradžios dar nėra sukakę 26 metų, jeigu jie šio stažo neįgijo dėl to, kad mokėsi aukštųjų, profesinių, bendrojo lavinimo mokyklų dieniniuose skyriuose ir pertrauka nuo mokslo pabaigos (pagal mokslo baigimą įrodantį dokumentą), kol jie tapo apdraustaisiais asmenimis, neviršija 3 mėnesių.

Motinystės(tėvystės) socialinio draudimo pašalpas, gimus vaikui, gali gauti asmenys, gaunantys pajamas pagal autorines sutartis, sportininkai, atlikėjai, ūkininkai ir jų partneriai, savarankiškai dirbantys asmenys, jeigu jie bus įgiję bent minimalų ligos ir motinystės socialinio draudimo stažą motinystės/tėvystės socialinio draudimo pašalpomis gauti.

Siekiant išvengti praktikoje pasitaikančių piktnaudžiavimų motinystės(tėvystės) socialinio draudimo pašalpomis atveju, pradėtas laipsniškai didinti minimalus ligos ir motinystės socialinio draudimo stažas, reikalingas motinystės(tėvystės) socialinio draudimo pašalpomis gauti. Nuo 2009 m. liepos 1 d. visoms motinystės(tėvystės) socialinio draudimo pašalpomis gauti reikalaujama turėti ne trumpesni kaip 9 mėnesių per paskutinius 24 mėnesius, nuo 2009 m. spalio 1 d. - ne trumpesni kaip 12 mėnesių per paskutinius 24

⁶⁵ Socialinis pranešimas 2006-2007 m. [interaktyvus]. [žiūrėta 2009 m. kovo 20 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.socmin.lt/index.php?-1351634479>>.

⁶⁶ Lietuvos Respublikos ligos ir motinystės socialinio draudimo įstatymo 3, 4, 5, 6, 8, 9, 16, 18¹, 19 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymas, 2008, Nr. XI-71. Valstybės žinios, 2008, Nr. 149-5999.

mėnesius ligos ir motinystės socialinio draudimo stažą. Iki 2009 m. liepos 1 d. dar galios dabartiniai minimalaus ligos ir motinystės socialinio draudimo stažo reikalavimai motinystės(tėvystės) socialinio draudimo pašalpoms gauti.

Svarbu paminėti, kad moterys, kurioms paskirtos (bus paskirtos) motinystės socialinio draudimo pašalpos (nėštumo ir gimdymo atostogų laikotarpiu), galės gauti motinystės (tėvystės) socialinio draudimo pašalpas (vaiko priežiūros atostogų laikotarpiu) neatsižvelgiant į didėjančio minimalaus ligos ir motinystės socialinio draudimo stažo reikalavimą.

Apibendrinus, galima teigti, jog nuo 2009 m. sausio 1 d. ligos ir motinystės socialinio draudimo aprėptis asmenų atžvilgiu yra praplėsta, kadangi socialinio draudimo pašalpas galės gauti naujos apdraustųjų grupės, tačiau pradėtas didinti minimalus ligos ir motinystės socialinio draudimo stažas. Pažymėtina, jog draudžiamų subjektų ratas išplėstas maksimaliai, apimant beveik visus ekonomiškai aktyvius asmenis, tarp jų ir savarankiškai dirbančius. Tačiau plečiant draudžiamų asmenų ratą galima susidurti su tam tikra problema, kai asmuo privalės mokėti dvigubas ar didesnes socialinio draudimo įmokas, pavyzdžiui, darbuotojas, dirbantis pagal darbo sutartį, todėl privalomai draudžiamas motinystės (tėvystės) socialiniu draudimu, užsiima kūrybine veikla. Tokiu atveju jam privalomai reikia mokėti motinystės (tėvystės) socialinio draudimo įmokas nuo pajamų, gautų už kūrybinę veiklą.

Ligos socialinį draudimą reglamentuoja Lietuvos Respublikos ligos ir motinystės socialinio draudimo įstatymas. Ligos ir motinystės socialinis draudimas įstatymų nustatytais atvejais kompensuoja šios rūšies draudimu apdraustiems asmenims dėl jų pačių arba šeimos narių ligos, taip pat dėl motinystės, tėvystės, motinystės (tėvystės) dalį prarastų ar dėl dalyvavimo profesinės reabilitacijos programoje negautų darbo pajamų. Taigi ligos socialinis draudimas apima apdraustųjų asmenų dėl ligos negautų pajamų kompensavimą. Apdraustasis asmuo – tai fizinis asmuo, kuris pats moka ir už jį mokamos arba pagal įstatymus turėjo būti mokamos valstybinio socialinio draudimo įmokos Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo įstatymo nustatyta tvarka. Reikia išsiaiškinti, kokie asmenys yra drausti ligos socialiniu draudimu.

Ligos socialiniu draudimu, kai draudžiama ligos, profesinės reabilitacijos, socialinio draudimo pašalpoms, privalomai draudžiami Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo įstatymo 4 straipsnio 1 dalyje nurodyti asmenys. Šių asmenų sąrašas pateiktas šio skyriaus pradžioje. Pabrėžtina, kad ligos socialiniu draudimu nedraudžiami ir ligos socialinės draudimo pašalpos negauna savarankiškai dirbantys asmenys; taip pat šios apdraustųjų grupės: krašto apsaugos sistemos profesinės karo tarnybos kariai, vidaus tarnybos sistemos pareigūnai, Valstybės saugumo departamento sistemos, Specialiųjų tyrimų tarnybos ir

Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos bei jam pavaldžių įstaigų ir įmonių pareigūnai; nesukakę senatvės pensijos amžiaus ir negaunantys pajamų, susijusių su darbo santykiais, valstybės tarnautojų ir profesinės karo tarnybos karių bei deleguotų asmenų sutuoktiniai – tuo laikotarpiu, kai jie gyvena užsienyje kartu su valstybės tarnautoju ar deleguotu asmeniu.

Ar teisinga tokia subjektų, draudžiamų ligos ir motinystės socialiniu draudimu, apimtis. Atsakymas nevienareikšmiškas. Pavyzdžiui, Lietuvos Respublikos specialiųjų tyrimų tarnybos pareigūnai nėra drausti ligos ir motinystės socialiniu draudimu kai draudžiama ligos, profesinės reabilitacijos, motinystės, tėvystės ir motinystės (tėvystės) socialinio draudimo pašalpomis. Šias ir ne tik šias socialines garantijas jiems garantuoja kiti Lietuvos Respublikos teisės aktai. Lietuvos Respublikos specialiųjų tyrimų tarnybos statuto⁶⁷ šeštas skirsnis reglamentuoja tarnybos pareigūnų socialines garantijas. Šio įstatymo 35 straipsnio 5 dalis numato, kad tarnybos pareigūnai privalomuoju sveikatos draudimu draudžiami valstybės lėšomis; 6 dalis - tarnybos pareigūnai turi teisę į nemokamą iš Privalomojo sveikatos draudimo fondo biudžeto asmens sveikatos priežiūrą Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos įsteigtose asmens sveikatos priežiūros įstaigose. Ši sveikatos priežiūra apmokama iš šioms įstaigoms skiriamų valstybės biudžeto lėšų. Darytina išvada, kad jei pareigūnai ar tarnautojai nėra draudžiami socialinio draudimo išmokoms gauti remiantis Lietuvos Respublikos ligos ir motinystės socialinio draudimo įstatymo nuostatomis, tai tokie asmenys yra apsaugoti nuo šių socialinės rizikos atvejų, teisės aktų, reglamentuojančių tam tikrų tarnybų veiklą, tvarka.

Savarankiškai dirbančių asmenų socialinio draudimo aprėptis pagal draudimo rūšis yra gana siaura, kadangi apima tik pensijų socialinį draudimą bei ligos ir motinystės socialinį draudimą, kai draudžiama tik motinystės, tėvystės ir motinystės(tėvystės) išmokoms gauti. Šie asmenys draudžiami tik 2 socialinio draudimo rūšimis dėl jų veiklos specifikos – jie neturi formalaus mėnesinio uždarbio, todėl nėra periodinių pajamų, kurias pakeistų periodinės išmokos sulaukus tam tikro amžiaus ar atsitikus nelaimingam įvykiui. Socialinės apsaugos priemonės yra pagrįstos darbo užmokesčio ir socialinių išmokų priklausomybe, todėl kai nėra pastovių pajamų, nuo kurių būtų mokamos socialinio draudimo įmokos, tai toks asmuo nėra apsaugotas nuo visų socialinių rizikų. Jau buvo minėta, kad nuo 2009 m. sausio 1 d. įsigaliojus Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo įstatymo pakeitimams, savarankiškai dirbantys asmenys pradėti drausti tam tikromis socialinio draudimo rūšimis, tačiau ligos socialinio draudimo išmokų gauti negali.

⁶⁷ Lietuvos Respublikos specialiųjų tyrimų tarnybos statuto patvirtinimo įstatymas. Specialiųjų tyrimų tarnybos statutas, 2003, Nr. 1409. Valstybės žinios, 2003, Nr. 38-1656.

2.5. Subjektai, draudžiami nedarbo socialiniu draudimu

Nedarbo draudimas yra socialinio draudimo rūšis, kuri įstatymų nustatytais atvejais kompensuoja šios rūšies draudimu apdraustiems asmenims dėl nedarbo negautas pajamas arba jų dalį. Lietuvos Respublikos nedarbo socialinio draudimo įstatymo⁶⁸ 3 straipsnio 2 dalis įvardija, kad nedarbo draudimu apdraustasis - fizinis asmuo, už kurį draudėjas įstatymų nustatyta tvarka privalo mokėti nedarbo draudimo įmokas. Šis asmuo, tapęs bedarbiu, įstatymo nustatytais sąlygomis ir tvarka turi teisę gauti nedarbo draudimo išmoką.

Pagal įstatymą nedarbo draudimo išmokas Lietuvoje gali gauti bedarbis, per pastaruosius 3 metus turėjęs bent 18 mėnesių nedarbo draudimo stažą, o paskutinį laikotarpį buvęs draustas Lietuvoje. Ji siejama su turėto uždarbio dydžiu.

SUBJEKTAI, įstatymo nustatyta tvarka privalomai draudžiami nedarbo socialiniu draudimu:

- 1) gaunantys atlyginimą už darbą: darbuotojai; einantys narystės pagrindu renkamasias pareigas ar paskirti į rinkimų ir referendumo komisijas; kandidatai į notarus (asesoriai); asmenys gaunantys pajamas iš sporto veiklos, atlikėjo veiklos ar pagal autorines sutartis, kurie susiję su draudėju darbo santykiais;
- 2) valstybės politikai, valstybės pareigūnai, teisėjai, valstybės tarnautojai, deleguoti asmenys į užsienio institucijas, taip pat gaunantys darbo užmokestį Seimo, Seimo Pirmininko, Respublikos Prezidento ar Ministro Pirmininko skiriami į pareigas asmenys;
- 3) vidaus tarnybos sistemos pareigūnai, Valstybės saugumo departamento sistemos, Specialiųjų tyrimų tarnybos ir Kalėjų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos bei jam pavaldžių įstaigų ir įmonių pareigūnai;
- 4) krašto apsaugos sistemos profesinės karo tarnybos kariai;
- 5) nesukakę senatvės pensijos amžiaus ir negaunantys pajamų, susijusių su darbo santykiais, valstybės tarnautojų ir profesinės karo tarnybos karių bei deleguotų asmenų sutuoktiniai – tuo laikotarpiu, kai jie gyvena užsienyje kartu su valstybės tarnautoju ar deleguotu asmeniu;
- 6) Lietuvos Respublikos kariuomenės privalomosios pradinės karo tarnybos kariai ir asmenys, atliekantys alternatyviąją krašto apsaugos tarnybą;
- 7) šeimos pasirinkimu vienas iš tėvų (tėvių) arba asmuo, nustatyta tvarka paskirtas vaiko globėju, auginantys vaiką iki 3-jų metų;

⁶⁸ Lietuvos Respublikos nedarbo socialinio draudimo įstatymas, 2003, Nr. IX-1904. Valstybės žinios, 2004, Nr. 4-26.

8) nesukakęs senatvės pensijos amžiaus vienas iš neįgalaus asmens, kuriam nustatytas specialusis nuolatinės slaugos poreikis, tėvų (įtėvių) arba asmuo, nustatyta tvarka paskirtas šio neįgalaus asmens globėju ar rūpintoju, slaugantis namuose nurodytą neįgalų asmenį. Ši nuostata taip pat taikoma vienam iš tėvų (įtėvių), globėjui ar rūpintojui, slaugančiam namuose visiškos negalios invalidą, pripažintą tokiu iki 2005 m. liepos 1 d.

Lietuvos Respublikos nedarbo socialinio draudimo įstatyme nustatytas privalomai draudžiamų asmenų ratas nedarbo socialiniu draudimu palaiapsniui keitėsi. Galima teigti, jog jis plėtėsi, todėl būtina jį patyrinti.

Lietuvos Respublikos nedarbo socialinio draudimo įstatymas įsigaliojo nuo 2005 m. sausio 1 d., o priimtas buvo 2003 m. gruodžio mėn. Dar neįsigaliojus šiam įstatymui, jau buvo atlikta keletas jo pakeitimų subjektų atžvilgiu.

Pirminėje įstatymo redakcijoje buvo numatyta, kad privalomai nedarbo socialiniu draudimu draudžiami 1-2, 4, 6 punktuose išvardyti asmenys, išskyrus asmenis, gaunančius pajamas iš sporto veiklos, atlikėjo veiklos ar pagal autorines sutartis, kurie susiję su draudėju darbo santykiais. Pirmas įstatymo pakeitimas⁶⁹ į nedarbo socialinio draudimo subjektų ratą įtraukė vidaus tarnybos sistemos pareigūnus, Valstybės saugumo departamento sistemos, Specialiųjų tyrimų tarnybos ir Kalėjų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos bei jam pavaldžių įstaigų ir įmonių pareigūnus.

2005 m. viduryje Lietuvos Respublikos Vyriausybė pateikė Lietuvos Respublikos Seimui įstatymų pakeitimus, numatančius profesinės karo tarnybos karių sutuoktinių pensijų bei nedarbo socialinį draudimą ir tais atvejais, kai jie gyvena su kariu, atliekančiu karo tarnybą užsienyje. Lietuvos Respublikos krašto apsaugos sistemos organizavimo ir karo tarnybos įstatymas nustatė, kad profesinės karo tarnybos kariai gali būti siunčiami atlikti karo tarnybą į užsienio valstybę, tarptautinę karinę ar gynybos instituciją. Kartu gali vykti ir jų sutuoktiniai. Tačiau Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo, Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo pensijų ir Lietuvos Respublikos nedarbo socialinio draudimo įstatymai nenustatė galimybės karių sutuoktinius drausti pensijų ir

⁶⁹ Lietuvos Respublikos Nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialinio draudimo įstatymo, Žalos atlyginimo dėl nelaimingų atsitikimų darbe ar susirgimų profesine liga laikinojo įstatymo, Sveikatos draudimo įstatymo, Nedarbo socialinio draudimo įstatymo, Valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymo, Valstybinio socialinio draudimo fondo biudžeto sandaros įstatymo, Invalidų socialinės integracijos įstatymo, Valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymo 33, 34, 36, 45 straipsnių pakeitimo ir papildymo 45(1) straipsniu įstatymo, Valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymo 9, 16, 28, 35, 36, 40, 43, 45, 49, 50, 54 straipsnių pakeitimo ir papildymo bei įstatymo papildymo 55(6) straipsniu ir VII skyriumi įstatymo, Valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymo 2, 10, 28, 29, 34, 35, 38, 39, 40, 45, 49, 54, 56 straipsnių pakeitimo ir papildymo bei įstatymo papildymo 55(1), 55(2), 55(3), 55(4), 55(5) straipsniais įstatymo, Ligos ir motinystės socialinio draudimo įstatymo pakeitimo ir papildymo įstatymas, 2004, Nr. IX-2540. Valstybės žinios, 2004, Nr. 171-6300.

nedarbo socialiniais draudimais minėtais atvejais. Pakeitus minėtuosius įstatymus⁷⁰ profesinės karo tarnybos karių sutuoktinių pensijų ir nedarbo socialinis draudimas įsigaliojo nuo 2006 m. sausio 1 d.

Nuo 2008 m. sausio 1 d. įstatymo pakeitimo ir papildymo⁷¹ nedarbo socialiniu draudimu pradėta drausti dar viena nauja subjektų grupė, tai - šeimos pasirinkimu vienas iš tėvų (įtėvių) arba asmuo, nustatyta tvarka paskirtas vaiko globėju, auginantis vaiką iki 3-jų metų. Vėl praplėstas subjektų ratas. Lietuvos Respublikos nedarbo socialinio draudimo įstatymas, o būtent 4 straipsnis, nustatantis nedarbo socialiniu draudimu draudžiamus asmenis, buvo ne kartą keistas ar papildytas.

Paskutiniai pakeitimai socialinio draudimo srityje įvyko 2009 m. sausio 1 d. Šie pakeitimai praplėtė ir subjektų, draudžiamų nedarbo socialiniu draudimu, ratą, kadangi visų rūšių socialiniu draudimu, tame tarpe ir nedarbo, pradėta drausti nauja asmenų grupė, t.y. asmenys, susiję su draudėju darbo arba jų esmę atitinkančiais santykiais, ir tuo pat metu iš šio draudėjo gaunantys pajamas iš sporto ar atlikėjo veiklos, draudžiami visomis socialinio draudimo rūšimis, kaip ir dirbantieji pagal darbo sutartis, – pensijų, ligos ir motinystės, nedarbo, nelaimingų atsitikimų darbe bei sveikatos draudimu.

Teisę į nedarbo draudimo išmoką turi bedarbiais teritorinėje darbo biržoje įsiregistravę apdraustieji, kuriems teritorinė darbo birža nepasiūlė darbo, atitinkančio jų profesinį pasirengimą bei sveikatos būklę, ar aktyvios darbo rinkos politikos priemonių ir jeigu jie:

- 1) iki įsiregistravimo teritorinėje darbo biržoje turi ne mažesnę kaip 18 mėnesių nedarbo draudimo stažą per paskutinius 36 mėnesius;
- 2) įstatymų nustatyta tvarka buvo atleisti iš darbo ar valstybės tarnautojų pareigų nesant darbuotojo ar valstybės tarnautojo kaltės, dėl nepriklausančių nuo darbuotojo ar valstybės tarnautojo aplinkybių ir darbdavio bankroto atveju;
- 3) baigė privalomąją nuolatinę pradinę karo tarnybą ar alternatyviąją krašto apsaugos tarnybą arba buvo atleisti iš šių tarnybų ištarnavę ne mažiau kaip pusę nustatyto laiko.

2 ir 3 punktuose nurodyti bedarbiai turi teisę gauti nedarbo draudimo išmoką, kai jie įsiregistruoja teritorinėje darbo biržoje, ne vėliau kaip per 6 kalendorinius mėnesius po atleidimo iš darbo ar valstybės tarnautojų pareigų bei paleidimo iš privalomosios nuolatinės pradinės karo tarnybos ar alternatyviosios krašto apsaugos tarnybos.

⁷⁰ Lietuvos Respublikos diplomatinės tarnybos įstatymo, Valstybinio socialinio draudimo įstatymo, Valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymo ir Nedarbo socialinio draudimo įstatymo pakeitimo įstatymas, 2005, Nr. X-401. Valstybės žinios, 2005, Nr. 144-5235.

⁷¹ Lietuvos Respublikos nedarbo socialinio draudimo įstatymo 3, 4, 5, 6, 8, 18 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymas, 2006, Nr. X-657. Valstybės žinios, 2006, Nr. 72-2674.

2.6. Subjektai, draudžiami nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialiniu draudimu

Nelaimingų atsitikimų darbe socialinis draudimas įstatymo nustatytais atvejais kompensuoja dėl draudiminių įvykių (nelaimingų atsitikimų darbe, pakeliui į darbą ar iš darbo ar profesinių ligų) negautas pajamas šios rūšies draudimu apdraustiems asmenims, o jų mirties dėl draudiminių įvykių atvejais – jų šeimos nariams.

Apdraustasis – privalomai draudžiamas nelaimingų atsitikimų darbe socialiniu draudimu asmuo, apie kurio draudimą teisės aktų nustatyta tvarka draudėjas pateikė pranešimą Valstybinio socialinio draudimo fondo valdybos teritoriniam skyriui arba už kurį jis mokėjo ar privalėjo mokėti nelaimingų atsitikimų darbe socialinio draudimo įmokas.

Nuo 2000 m. sausio 1 d. įsigaliojo Lietuvos Respublikos nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialinio draudimo įstatymas, kuriame nustatyta, kad išmokų, susijusių su nelaimingais atsitikimais darbe, mokėjimo darbuotojui našta perkeliama nuo darbdavio pečių ant Valstybinio socialinio draudimo fondo pečių. Nelaimingų atsitikimų darbe draudimo rūšis grindžiama solidarumo principu: darbdavys moka nelaimingų atsitikimų darbe socialinio draudimo įmoką (2000 m. patvirtintas 1 procento tarifas) už visus darbuotojus, o išmoka tenka tik asmenims, kuriems atsitiko nelaimingas atsitikimas. Minėtame įstatyme įteisinta, kad šia draudimo rūšimi draudžiami samdomi darbuotojai, profesinių mokyklų moksleiviai, aukštesniųjų ir aukštųjų mokyklų studentai jų profesinio mokymo (praktikos) mokymo įstaigoje ar įmonėje metu bei asmenys, darbo biržų nukreipti persikvalifikuoti įmonėse arba dirbti viešuosius darbus, taip pat asmenys, savo darbo metu esantys socialinės bei psichologinės reabilitacijos įstaigose bei nuteistieji laisvės atėmimu asmenys jų darbo metu.

Lietuvos Respublikos nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialinio draudimo įstatymas netaikomas asmenims, kurie įstatymų nustatyta tvarka valstybės lėšomis yra apdrausti nelaimingų atsitikimų, susijusių su tarnyba, draudimu ir (arba) kurių profesinę veiklą reglamentuojančiuose teisės aktuose numatytas kompensacijų mokėjimas juos sužeidus arba jiems žuvus dėl tarnybos.

Nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialinio draudimo įstatymu nustatyta, kad atsižvelgiant į netekto darbingumo laipsnį asmeniui gali būti skiriama atitinkamo dydžio ligos dėl nelaimingo atsitikimo ar profesinės ligos išmoka, vienkartinė išmoka, periodinė išmoka bei išmoka apdraustajam mirus.

2003 m. pabaigoje priimtas naujos redakcijos Lietuvos Respublikos nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialinio draudimo įstatymas⁷². Šis įstatymas nustatė, kad nuo nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialiniu draudimu drausti asmenys galės gauti draudimo išmokas, nors profesinė liga pripažinta jau atleidus juos iš darbo. Be to, draudiminiu įvykiu bus pripažįstamas ir nelaimingas atsitikimas, kai darbuotojas, gavęs išpėjimą apie nutraukiamą darbo sutartį, laisvu nuo darbo laiku ieško naujo darbo, o už šį laikotarpį jam buvo mokamas darbo užmokestis. Tačiau ši įstatymo redakcija nepraplėtė draudžiamų asmenų rato.

Nors 2003 m. pabaigoje priimta nauja Lietuvos Respublikos nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialinio draudimo įstatymo redakcija, patikslinimų neišvengta ir 2004-aisiais. Nuo 2004 m. vidurio šio įstatymo nuostatos suderintos su statutais, reglamentuojančiais statutinių valstybės tarnautojų socialines garantijas. Nustatyta, kad statutiniai valstybės tarnautojai, kurie, atsitikus nelaimingam atsitikimui tarnyboje, gauna kompensacijas, neapdraudžiami nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialiniu draudimu. Pagal iki patikslinimo galiojusio įstatymo nuostatas statutiniai valstybės tarnautojai nebuvo draudžiami nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialiniu draudimu tik tuo atveju, jei jie apdrausti nelaimingų atsitikimų, susijusių su tarnyba, valstybės lėšomis. Lietuvos Respublikos Seimui priėmus statutinių valstybės tarnautojų Statutus, susidarė situacija, kad dalis statutinių valstybės tarnautojų turi teisę į draudimą valstybės lėšomis, o kiti tik teisę į kompensacijas. Be to, statutiniai valstybės tarnautojai dėl savo darbo specifikos neatitiko Lietuvos Respublikos nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialinio draudimo įstatymo reikalavimų. Todėl buvo siūlyta papildyti Nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialinio draudimo įstatymą ir numatyti, kad statutiniai valstybės tarnautojai, galintys gauti kompensacijas atsitikus nelaimingam atsitikimui darbe, negali būti draudžiami šia socialinio draudimo rūšimi⁷³.

Paskutinį kartą įstatymas keistas 2007 m. ir nuo šių pakeitimų⁷⁴ galioja toks SUBJEKTŲ, draudžiamų nelaimingų atsitikimų darbe socialiniu draudimu, ratas: asmenys, draudžiami visų rūšių socialiniu draudimu (darbuotojai, renkamosiose pareigose dirbantys, teisėjai, valstybės pareigūnai, valstybės politikai ir kt., išvardyti Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo įstatymo 4 straipsnio 1 dalyje); profesinių mokyklų mokiniai, aukštųjų mokyklų studentai ir asmenys, teritorinių darbo biržų siųsti profesiniam

⁷² Lietuvos Respublikos nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialinio draudimo įstatymo pakeitimo įstatymas, 2003, Nr. IX-1819. Valstybės žinios, 2003, Nr. 114-5114.

⁷³ Socialinis pranešimas 2004 m. Socialinės apsaugos ir darbo ministerija, 2005. [interaktyvus]. [žiūrėta 2009 m. kovo 21 d.]. Prieiga per internetą: < <http://www.socmin.lt/index.php?-1351634479>>.

⁷⁴ Lietuvos Respublikos nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialinio draudimo įstatymo 3, 4, 26, 27 straipsnių pakeitimo įstatymas, 2007, Nr. X-1401. Valstybės žinios, 2007, Nr. 138-5656.

mokymui ar profesinei reabilitacijai, – jų profesinės veiklos praktikos įstaigoje ar įmonėje laikui; asmenys, esantys socialinės bei psichologinės reabilitacijos įstaigose, – šių asmenų darbo laikui; nuteistieji laisvės atėmimu – šių asmenų darbo laikui.

2009 m. sausio 1 d. Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo įstatymo pakeitimai praplėtė nelaimingų atsitikimų darbe socialinio draudimo aprėptį, kadangi visų rūšių socialiniu draudimu pradėti drausti asmenys, gaunantys pajamas iš sporto ir atlikėjo veiklos bei pagal autorines sutartis, kurie susiję su draudėju darbo santykiais.

2.7. Subjektai, draudžiami sveikatos draudimu

Atkūrus nepriklausomybę Lietuva pasirinko draudžiamąjį sveikatos priežiūros modelį, pradėjo kurti teisinę bazę sveikatos reformai ir sveikatos draudimui įgyvendinti.

Draudimą ligos atveju atkūrus Lietuvos valstybės nepriklausomybę reglamentavo 1991 m. gegužės 21 d. tuometinės Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos priimtas Lietuvos Respublikos socialinio draudimo įstatymas. Po penkerių metų buvo priimtas Lietuvos Respublikos sveikatos draudimo įstatymas⁷⁵, kuris nustato sveikatos draudimo rūšis, privalomojo sveikatos draudimo sistemą⁷⁶.

Sveikatos draudimas draudžia asmenis remdamasis jų pilietybe, nuolatine gyvenamąja vieta (taigi draudžia ir nuolat šalyje gyvenančius užsieniečius) arba pagal darbo sutartis plačiaja prasme. Antras kriterijus - bedarbių ir pensininkų (darbo santykiai), studentų (valstybės interesas turėti kvalifikuotą darbo jėgą), ūkininkų ir kitų asmenų draudimas, taip pat įtraukti apdraustųjų santuokos partneriai, vaikai (solidarumo principas).

Pirminėje įstatymo redakcijoje apdraustųjų apibrėžimas buvo grindžiamas darbo santykių sutartimis plačiaja prasme, įskaitant ir sutuoktinį bei vaikus iki 18 metų amžiaus. Teisė į valstybinį sveikatos draudimą suteikiama visiems Lietuvos piliečiams bei užsieniečiams, nuolat gyvenantiems šalies teritorijoje. Tokias nuostatas labai teigiamai vertino užsienio konsultantai. 1996 m. įstatymas numatė, kad draudimo išmokos teikiamos remiantis nuolatinės gyvenamosios vietos ir pilietybės (užsienyje gyvenantiems tos valstybės piliečiams) principu. Tai reiškė, kad apdraudžiami visi minėti asmenys. Tačiau tuos du aspektus galima keisti išleidžiant poįstatyminius aktus ateityje, nes siekiama surinkti kiek galima daugiau įmokų, kadangi įmokų mokėjimas – draudimo pagrindas. Vengimas mokėti

⁷⁵ Lietuvos Respublikos sveikatos draudimo įstatymas, 1996, Nr. I-1343. Valstybės žinios, 1996, Nr.55-1287; 2002, Nr. 123-5512.

⁷⁶ TARTILAS, J. *Socialinės saugos pagrindai. Vadovėlis*. Vilnius: Mykolo Riomerio universitetas, 2005, p.193-195.

įmokas automatiškai reikštų, kad draudimas negalės padengti išlaidų – nesvarbu, ar apdraustasis arba kitas asmuo (darbdavys, valstybė) atsakingas už mokėjimus⁷⁷.

Įstatymas numato, jog sveikatos draudimas yra dviejų rūšių: privalomasis⁷⁸ ir papildomas (savanoriškas)⁷⁹. Pabrėžtina, kad nagrinėjama tik privalomojo sveikatos draudimo aprėptis.

Privalomuoju sveikatos draudimu draudžiami Lietuvos Respublikos piliečiai ir kitų valstybių piliečiai, asmenys be pilietybės, nuolat gyvenantys Lietuvoje, taip pat laikinai Lietuvoje gyvenantys kitų valstybių piliečiai, asmenys be pilietybės, jeigu jie teisėtai dirba Lietuvoje, nepilnamečiai jų šeimos nariai.

Lietuvos Respublikos piliečiai, nuolat ar laikinai gyvenantys šalyse, su kuriomis Lietuva yra sudariusi tarptautines sutartis dėl privalomojo sveikatos draudimo, ir šių šalių piliečiai, nuolat ar laikinai gyvenantys Lietuvoje, draudžiami privalomuoju sveikatos draudimu šių sutarčių nustatyta tvarka.

Apdraustaisiais privalomuoju sveikatos draudimu laikomi:

1) asmenys, už kuriuos mokamos privalomojo sveikatos draudimo įmokos, ir asmenys, patys mokantys privalomojo sveikatos draudimo įmokas;

2) valstybės lėšomis draudžiami asmenys.

SUBJEKTAI, už kuriuos mokamos arba, kurie patys moka privalomojo sveikatos draudimo įmokas pagal įstatymą:

1) dirbantys pagal darbo sutartis, narystės pagrindu einantys renkamąsias pareigas renkamose organizacijose, narystės pagrindu dirbantys ūkinėse bendrijose, žemės ūkio bendrovėse arba kooperatinėse organizacijose, taip pat viešojo administravimo valstybės tarnautojai;

2) valstybės politikai, teisėjai ir kandidatai į teisėjus, prokuratūros pareigūnai, Lietuvos banko valdybos pirmininkas, jo pavaduotojai valdybos nariai, Seimo ar Respublikos Prezidento paskirtų valstybės institucijų ar įstaigų vadovai, kiti paskirti pareigūnai, Seimo ar Respublikos Prezidento paskirtų valstybinių (nuolatinių) komisijų ir tarybų, kitų valstybinių (nuolatinių) komisijų ir tarybų pirmininkai, jų pavaduotojai ir nariai,

⁷⁷ Sveikatos draudimas Lietuvoje. PHARE Sveikatos priežiūros reformos projektas. Vilnius: Sveikatos Ekonomikos centras, 2001, p. 63.

⁷⁸ Privalomasis sveikatos draudimas – valstybės nustatyta asmens sveikatos priežiūros ir ekonominių priemonių sistema, įstatymo nustatytais pagrindais ir sąlygomis garantuojanti privalomuoju sveikatos draudimu draudžiamiems asmenims, įvykus draudimui įvykiui, sveikatos priežiūros paslaugų teikimą bei išlaidų už suteiktas paslaugas, vaistus ir medicinos pagalbos priemones kompensavimą.

⁷⁹ Papildomasis (savanoriškasis) sveikatos draudimas – papildomojo (savanoriškojo) sveikatos draudimo sutartyse nustatytos asmens sveikatos priežiūros paslaugos, atlyginamos pagal šias sutartis po papildomojo sveikatos draudimo draudiminio įvykio.

taip pat pagal specialius įstatymus įsteigtų komisijų ar tarybų pareigūnai, jeigu jiems už darbą mokamas darbo užmokestis;

3) asmenys, gaunantys pajamas pagal autorinę sutartį, taip pat sporto veiklos, atlikėjo veiklos pajamas;

4) fiziniai asmenys, kurie verčiasi individualia veikla, ir asmenys, kurie verčiasi individualia žemės ūkio veikla, tačiau kurių pajamos iš šios veiklos nėra apmokestinamos gyventojų pajamų mokesčiu pagal Lietuvos Respublikos Gyventojų pajamų mokesčio įstatymo nuostatas;

5) ūkinių bendrijų nariai ir individualių įmonių savininkai.

SUBJEKTAI, draudžiami valstybės lėšomis privalomuoju sveikatos draudimu, yra išvardyti Lietuvos Respublikos sveikatos draudimo įstatymo 6 straipsnio 4 dalyje⁸⁰. Šią dalį sudaro net 19 punktų ir apima asmenis – pensininkus; bedarbius; moteris, esančias nėštumo ir gimdymo atostogose; asmenis iki 18 m.; moksleivius bei studentus; kitus asmenis (žr.

⁸⁰ Lietuvos Respublikos sveikatos draudimo įstatymo 6 straipsnio 4 dalis: apdraustaisiais, kurie draudžiami valstybės lėšomis, laikomi:

- 1) asmenys, gaunantys įstatymų nustatytą bet kurios rūšies pensiją ar šalpos kompensaciją;
- 2) nedirbantys darbingo amžiaus asmenys, užsiregistravę gyvenamosios vietos darbo biržoje kaip norintys ir galintys dirbti tam tikrą darbą;
- 3) nedirbantys darbingo amžiaus asmenys, turintys įstatymų nustatytą būtinąją valstybinio socialinio pensijų draudimo stažą valstybinei socialinio draudimo senatvės pensijai gauti;
- 4) moterys, kurioms įstatymų nustatyta tvarka suteiktos nėštumo ir gimdymo atostogos, bei nedirbančios moterys jų nėštumo laikotarpiu 70 dienų (suejūs 28 nėštumo savaitėms ir daugiau) iki gimdymo ir 56 dienos po gimdymo;
- 5) vienas iš tėvų (įtėvių), auginantis vaiką iki 8 metų, taip pat vienas iš tėvų (įtėvių), auginantis du ir daugiau nepilnamečių vaikus;
- 6) asmenys iki 18 metų;
- 7) Lietuvos Respublikos bendrojo lavinimo, profesinių, aukštesniųjų ir aukštųjų mokyklų dieninių skyrių moksleiviai ir studentai;
- 8) valstybės remiami asmenys, gaunantys socialinę pašalpą;
- 9) vienas iš tėvų (įtėvių), globėjas ar rūpintojas, slaugantis namuose asmenį, kuriam nustatytas neįgalumo lygis (vaiką invalidą), arba asmenį, pripažintą nedarbingu (iki 2005 m. liepos 1 d. – I grupės invalidu) iki 24 metų, arba asmenį, pripažintą nedarbingu iki 26 metų dėl ligų, atsiradusių iki 24 metų, arba asmenį, kuriam nustatytas specialusis nuolatinės slaugos poreikis (iki 2005 m. liepos 1 d. – visiška negalia);
- 10) asmenys, teisės aktų nustatyta tvarka pripažinti neįgaliais;
- 11) asmenys, sergantys visuomenei pavojingomis užkrečiamosiomis ligomis, kurios yra įtrauktos į Sveikatos apsaugos ministerijos nustatytą sąrašą;
- 12) pasipriešinimo (rezistencijos) dalyviai – kariai savanoriai, laisvės kovų dalyviai; reabilituoti politiniai kaliniai ir jiems prilyginti asmenys, tremtiniai bei jiems prilyginti asmenys ir asmenys, nukentėję 1991 m. sausio 13-osios ar kituose įvykiuose gindami Lietuvos nepriklausomybę ir valstybingumą;
- 13) asmenys, prisidėję prie Černobylio atominės elektrinės avarijos padarinių likvidavimo;
- 14) buvusieji geto ir buvusieji mažamečiai fašistinių prievartinio įkalinimo vietų kaliniai;
- 15) valstybės pripažintų tradicinių religinių bendrijų dvasininkai, dvasininkų rengimo mokyklų studentai ir vienuolių noviciatuose atliekantys vienuolinę formaciją naujokai;
- 16) asmenys, kuriems įstatymų nustatyta tvarka yra pripažintas Afganistano karo dalyvių teisinis statusas;
- 17) nelydimi nepilnamečiai užsieniečiai;
- 18) papildomą ir laikiną apsaugą Lietuvos Respublikoje gavę užsieniečiai: asmenys iki 18 metų, asmenys, kuriems nustatyta liga ar organizmo būklė, įrašyta į Sveikatos apsaugos ministerijos patvirtintą sąrašą, vieniši tėvai, auginantys nepilnamečius vaikus, moterys nėštumo laikotarpiu 70 dienų gimdymo ir 56 dienos po gimdymo, asmenys, kuriems sukako Lietuvos Respublikos įstatymų nustatytas senatvės pensijos amžius;
- 19) nesukakęs senatvės pensijos amžiaus ir neturintis draudžiamųjų pajamų Respublikos Prezidento sutuoktinis – Respublikos Prezidento kadencijos laikotarpiu.

išnašą Nr. 80). Valstybės draudžiamų asmenų sąvoka labai plati (dėl solidarumo su atsidūrusiais nepalankiose sąlygose, t.y. “didelių rizikų”). Tai reiškia, kad valstybės biudžetas turi sumokėti sveikatos draudimui didžiąją visos įmokos dalį. Kadangi įstatymas nenumato jokių kriterijų, kaip mokamos valstybės įmokos, reikia įsitikinti, ar ši suma kartu su apdraustojo ir jo darbdavio sumokėta įmoka atitinka visų suteikiamų paslaugų kaštus, ir ar tuo būdu garantuotas visos sveikatos draudimo sistemos ilgalaikis stabilumas.

Valstybės biudžeto lėšomis Lietuvos Respublikos Vyriausybės nustatyta tvarka apmokama šių asmenų asmens sveikatos priežiūra: 1) Lietuvos Respublikos karių; 2) užsieniečių, pateikusių prašymą suteikti jiems prieglobstį Lietuvos Respublikoje; 3) užsieniečių, kuriems suteikta papildoma ar laikinoji apsauga Lietuvos Respublikoje (išskyrus valstybės lėšomis apdraustus privalomuoju sveikatos draudimu papildomą ar laikiną apsaugą Lietuvos Respublikoje gavusius užsieniečius); 4) teismo ar teisėsaugos institucijų sulaikytų asmenų, esančių kardomojo kalinimo vietose; 5) nuteistųjų laisvės atėmimu bei asmenų, padariusių visuomenei pavojingą veiką, kuriems teismo nutartimi taikomos priverčiamosios medicininio pobūdžio priemonės.

Asmenys laikomi apdraustaisiais sveikatos draudimu nuo tos dienos, kurią už juos buvo pradėtos mokėti arba jie patys pradėjo mokėti privalomojo sveikatos draudimo įmokas. Įsidėmėtina, jog šie asmenys laikomi apdraustaisiais dar vieną mėnesį po to, kai už juos nustoja mokėti ar jie patys nustoja mokėti nustatyto dydžio įmokas, jei jos buvo mokėtos ne mažiau kaip 3 mėnesius iš eilės.

Privalomuoju sveikatos draudimu apdraustųjų asmenų ratas, koks jis buvo numatytas pradinėje įstatymo redakcijoje, laipsniškai keitėsi. Pradinė įstatymo redakcija apėmė žymiai siauresnį apdraustųjų asmenų ratą. Pavyzdžiui, 1996 m. priimtame įstatyme apdraustųjų tarpe nebuvo tradicinių religinių bendrijų dvasininkų, kurie sveikatos draudimu pradėti drausti nuo 2003 m.

Nuo 2003 m. sausio 1 d. pasikeitė kai kurios Lietuvos Respublikos sveikatos draudimo įstatymo⁸¹ nuostatos dėl asmenų, draudžiamų privalomuoju sveikatos draudimu. 2002 m. įstatymo redakcijoje numatyta, kad privalomuoju sveikatos draudimu valstybės lėšomis draudžiami ir tie nedarbantys darbingo amžiaus žmonės, kurie turi būtinajį valstybinio socialinio pensijų draudimo stažą senatvės pensijai gauti (būtinasis pensijų draudimo stažas – 30 metų). Nuo 2003 m. pradžios privalomuoju sveikatos draudimu draudžiami ir laikinai Lietuvos Respublikoje gyvenantys kitų valstybių piliečiai bei asmenys, neturintys Lietuvos pilietybės, bet teisėtai čia dirbantys. Teisėtai dirbančiais laikomi

⁸¹ Lietuvos Respublikos sveikatos draudimo įstatymo pakeitimo įstatymas, 2002, Nr. IX-1219. Valstybės žinios, 2002, Nr. 123-5512.

asmenys, legaliai dirbantys pagal darbo sutartis įmonėse, įstaigose, organizacijose ar užsiimantys savarankiška veikla. Draudžiamaisiais valstybės lėšomis laikomi ir nepilnamečiai jų šeimų vaikai.

2004 m. įstatymas papildytas 6 straipsnio 4 dalies punktu⁸², kuris numatė, kad privalomuoju sveikatos draudimu pradėti drausti vienas iš tėvų (tėvių), globėjas ar rūpintojas, slaugantis namuose vaiką invalidą arba I grupės invalidą, tapusį invalidu, iki jam sukako 24 metai, arba I grupės invalidą, kuris dėl ligos ar traumos, atsiradusios, iki jam sukako 24 metai, padarinių invalidu pripažintas po 24 metų, tačiau ne vėliau, iki jam sukako 26 metai.

Jau minėta, kad nuo 2009 m. sausio 1 d. įsigaliojo Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo įstatymo pakeitimai, kuriais praplėstas asmenų, apdraustų privalomuoju valstybiniu socialiniu draudimu, ratas, suteikiant šiems asmenims socialinio draudimo garantijas senatvės, negalios bei kitais atvejais, tame tarpe ir sveikatos. Šiais įstatymo pakeitimais sveikatos draudimu pradėti drausti asmenys, gaunantys pajamas iš sporto ir atlikėjo veiklos bei pagal autorines sutartis. Asmenys, susiję su draudėju darbo arba jų esmę atitinkančiais santykiais, ir tuo pat metu iš šio draudėjo gaunantys pajamas iš sporto ar atlikėjo veiklos, draudžiami visomis socialinio draudimo rūšimis – pensijų, ligos ir motinystės, nedarbo, nelaimingų atsitikimų darbe bei sveikatos draudimu. Tie asmenys, kurie gauna tik pajamas pagal sportinės ar atlikėjo veiklos sutartis ir neturi tuo pat metu dar ir darbo sutarties su tuo pačiu draudėju, bus draudžiami tik pensijų socialiniu draudimu, ligos ir motinystės socialiniu draudimu, kai draudžiama motinystės(tėvystės) išmokoms bei sveikatos draudimu. Šios nuostatos taikomos tik nuolatiniais Lietuvos gyventojams. Tai reiškia, kad užsieniečiai, laikinai dirbantys sporto klubuose (legionieriai) ar atlikėjai, trumpam atvykę koncertuoti į Lietuvą ir neturintys čia darbo sutarčių, socialinio draudimo įmokų nemoka.

Taip pat draudžiami ir dirbantys pagal autorines sutartis: tie autoriai, kurie su užsakovu turi sudarę dar ir darbo sutartį, draudžiami visomis socialinio draudimo rūšimis, tame tarpe ir sveikatos draudimu. Tik autorinius atlyginimus gaunantys autoriai, neturintys tuo pat metu dar ir darbo sutarties su tuo pačiu darbdaviu, draudžiami tik pensijų socialiniu draudimu, ligos bei motinystės(tėvystės) išmokoms ir sveikatos draudimu.

Socialinio draudimo rūšis – sveikatos draudimas, pasižymi stipriu valstybės reguliavimu, valstybinio sveikatos draudimo dominavimu, remiantis privalomuoju sveikatos draudimu. Kadangi sveikatos draudimo sistemos finansavimas vyksta įmokų ir mokesčių

⁸² Lietuvos Respublikos sveikatos draudimo įstatymo 6 straipsnio papildymo ir pakeitimo įstatymas, 2004, Nr. IX-2163. Valstybės žinios, 2004, Nr. 68-2370.

pagrindu, orientuojamasi į Bismarko sveikatos draudimo sistemos finansavimo modelį, kuris skirtas visų pirma dirbančiųjų socialiniam saugumui užtikrinti. Todėl įmokų objektas pagrinde yra darbo užmokestis. Apdraustųjų asmenų socialiniu draudimu, įskaitant ir sveikatos draudimą, praplėtimas leidžia surinkti daugiau įmokų, kurios priklauso ne tik nuo darbo užmokesčio, bet ir sporto, atlikėjo veiklos pajamų, taip pat pajamų iš veiklos pagal autorines sutartis, individualios veiklos pajamų ir kt. Kadangi valstybės teikiama socialinė sveikatos priežiūros apsauga apima, galima teigti, beveik visus gyventojus, valstybei reikia surinkti kuo daugiau įmokų ir mokesčių, norint padengti išlaidas (išmokas). Todėl valstybė vis plečia apdraustųjų asmenų ratą, kurie įmokas moka patys ar už juos yra moka draudėjai.

Nėra abejonių tuo, kad bazinės sveikatos paslaugos turi būti prieinamos visiems nuolatiniais šalies gyventojams, kad sveiki ir darbingi šalies gyventojai per visuomeninį (pagrindinai valstybinį) finansinių išteklių perskirstymo mechanizmą turi remti riboto darbingumo asmenis. Tačiau ne tik darbingi šalies gyventojai turi remti nedarbingus ar riboto darbingumo asmenis, bet ir valstybė. Tuo labiau, kad daugiau nei pusėje Vakarų Europos valstybių iki šiol sveikatos priežiūra finansuojama iš biudžeto⁸³.

Neapdraustiems privalomuoju sveikatos draudimu užtikrinama tik būtinoji medicinos pagalba. Už kitas paslaugas tokie asmenys privalo mokėti Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministerijos nustatytais kainomis.

Pažymima, kad Lietuvos Respublikos sveikatos draudimo įstatyme numatytas ir papildomas (savanoriškasis) privatus sveikatos draudimas, tačiau Lietuvoje jis nėra populiarus, juo naudojasi tik nedidelė, išimtinai aukštas pajamas turinčių gyventojų dalis. Papildomas sveikatos draudimas yra būtina stabilios sveikatos apsaugos sistemos dalis. Kita vertus, didėjant mokamų arba primokamų paslaugų bei medikamentų apimtims bei esant paslaugų prieinamumo trūkumui viešojo sektoriaus gydymo įstaigose (eilės pas specialistus), ne tik pasiturintys ar vidutinės pajamas turintys, bet ir nepasiturintys pacientai naudojami mokamomis paslaugomis. Žmonėms darosi sunku šias išlaidas padengti vienu kartu iš savo kišenės. Šioms problemoms spręsti reikalingas papildomas sveikatos draudimas.

Šiuo metu privatus sveikatos draudimas yra dar besiformuojanti paslauga rinkoje. Dėl būtinybės dalinti riziką ir mažo norinčiųjų draustis skaičiaus, draudimo bendrovės Lietuvoje teikia tik grupinio, o ne individualaus sveikatos draudimo paslaugą, t.y. darbdavys gali apdrausti savo darbuotojus šiuo draudimu. Taip darbdavys tampa tarpininku tarp potencialaus paciento ir sveikatos sistemos. Todėl siūloma suteikti socialinio draudimo

⁸³ Sveikatos draudimas Lietuvoje. PHARE Sveikatos priežiūros reformos projektas. Vilnius: Sveikatos Ekonomikos centras, 2001, p. 63.

mokesčio lengvatą, kuri būtų papildomas stimulus darbdaviui tokį draudimą savo darbuotojams nupirkti.

2.8. Išmokų galimybė asmenims, draustiems valstybiniu socialiniu draudimu

Valstybinio socialinio draudimo sistemos pagrindinis tikslas yra garantuoti pajamas apdraustiesiems asmenims netekus darbingumo dėl ligos, motinystės, nedarbo, senatvės, invalidumo ar maitintojo netekimo. Socialinis draudimas apima beveik visus šalies gyventojus: samdomi darbuotojai ir savarankiškai dirbantys asmenys moka valstybinio socialinio draudimo įmokas, o įvykus draudimui įvykiui turi teisę gauti valstybinio socialinio draudimo išmokas: pensijas, pašalpas ar kompensacijas.

Valstybiniu socialiniu draudimu apdraustiems asmenims skiriamos ir mokamos šios įstatymais reglamentuotos valstybinio socialinio draudimo išmokos: socialinio draudimo pensijos: senatvės, netekto darbingumo (invalidumo), našlių ir našlaičių, maitintojo netekimo, ištarnauto laiko, išankstinės senatvės; kompensacijos už ypatingas darbo sąlygas; socialinio draudimo pašalpos: ligos, motinystės, tėvystės, motinystės (tėvystės), profesinės reabilitacijos. Nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialinio draudimo išmokos: ligos dėl nelaimingo atsitikimo darbe, pakeliui į darbą ar iš darbo arba profesinės ligos pašalpos, vienkartinės netekto darbingumo kompensacijos, periodinės netekto darbingumo kompensacijos, vienkartinės ir periodinės draudimo išmokos apdraustajam mirus.

Socialinio draudimo priemonės yra pagrįstos darbo užmokesčio ar kitų pajamų ir socialinių išmokų priklausomybe, todėl jei nėra pajamų, nuo kurių būtų mokamos socialinio draudimo įmokos, tuomet asmuo nėra apsaugotas nuo visų socialinių rizikų.

Nagrinėjant socialinio draudimo rūšių aprėptį šios dalies skyriuose 2.2 – 2.7, buvo ne kartą minėta, kas turi teisę gauti socialinio draudimo išmokas, įvykus socialinės rizikos atvejui, kokius kriterijus (pagrindė darbo stažas ir gauto užmokesčio dydis) asmuo turi atitikti, norint gauti socialinę išmoką. Taip pat minėta, kad socialinės rizikos atvejai labai siejasi su socialinėmis išmokomis, o socialinė rizika gali įvykti tik konkrečiam asmeniui, šiuo atveju apdraustajam.

Tačiau problema yra ta, kad apdraustasis asmuo, mokėjęs socialinio draudimo įmokas įstatymų nustatyta tvarka ar draustas valstybės lėšomis, ne visada įgyja teisę gauti socialines išmokas, arba gauna labai mažas išmokas. Pavyzdžiui, asmuo, kuris yra apdraustas visų rūšių socialiniu draudimu kaip dirbantis pagal darbo sutartį, neteko 75 procentų darbingumo ir turi tik minimalų darbo stažą netekto darbingumo pensijai gauti. Remiantis Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymu bei Lietuvos Respublikos Vyriausybės

1994 m. lapkričio 18 d. nutarimu Nr.1156 patvirtintais Valstybinių socialinio draudimo pensijų skyrimo ir mokėjimo nuostatais tokiam asmeniui valstybė garantuoja 150 procentų bazinės pensijos (bazinė pensija nuo 2008 m. rugpjūčio 1 d. – 360,00 Lt), tačiau jeigu asmuo turi minimalų stažą, bet neturi būtinojo, jo netekto darbingumo pensijos pagrindinė dalis yra proporcingai mažesnė.

Kyla klausimas, ar valstybė teisinėmis priemonėmis saugo asmenis įvykus socialinei rizikai? Remiantis valstybinio socialinio draudimo įstatymų baze, kurios pagrindas yra Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo įstatymas, galima teigti, jog taip, valstybė saugo apdraustuosius asmenis, tačiau ar apsaugos dydis yra pakankamas? Nagrinėjant pateiktą pavyzdį galima teigti, jog valstybės suteikiama socialinė apsauga yra minimali.

Valstybė garantuoja socialinę apsaugą savo piliečiams teikdama paramą. Teigti, kad valstybė garantuoja tik minimalią paramą visų asmenų atžvilgiu nėra teisinga, tačiau daugumoje atvejų tai būna tik minimali parama.

Nuo 2009 m. sausio 1 d. įsigaliojus Lietuvos Respublikos ligos ir motinystės socialinio draudimo įstatymo pakeitimams socialinio draudimo pašalpas gali gauti naujos apdraustųjų grupės, pavyzdžiui, asmenys, gaunantys pajamas pagal autorines sutartis. Į socialinio draudimo apdraustųjų ratą asmenys įtraukti, tačiau kokia galimybė jiems gauti išmokas. Įstatymas numato, kad tėvais tapusiems apdraustiesiems garantuojama minimali motinystės(tėvystės) socialinio draudimo pašalpa – ši pašalpa per mėnesį negali būti mažesnė už nėštumo ir gimdymo, tėvystės ar vaiko priežiūros atostogų pradžios mėnesį galiojusių einamųjų metų draudžiamųjų pajamų trečdalį (šiuo metu 496,00 Lt). Tai minimali valstybės teikiama parama, kadangi ji skiriama neatsižvelgiant į minimalaus darbo stažo reikalavimą.

Asmenys, gaunantys pajamas iš sporto ar atlikėjo veiklos, laikomi apdraustaisiais nuo socialinio draudimo pradžios iki draudiminio įvykio dienos, jei per šį laikotarpį sumokėtos socialinio draudimo įmokos buvo mokamos nuo sumos, lygios atitinkamo laikotarpio minimalios mėnesinės algos sumos. Tokie asmenys laikomi apdraustaisiais ne ilgesnį kaip 24 mėnesių laikotarpį nuo socialinio draudimo pradžios datos. Vadovaujantis tokiomis Lietuvos Respublikos ligos ir motinystės socialinio draudimo įstatymo nuostatomis gali susidaryti situacija, kai asmuo gavęs vienkartinį atlygį pagal autorinę sutartį, socialinio draudimo įmokas privalės mokėti, tačiau dėl to, kad jo autorinis atlyginimas bus mažesnis nei atitinkamo laikotarpio minimalių mėnesinių algų suma, jis nebus laikomas apdraustu, neturės teisės gauti motinystės pašalpos.

Taip pat galima situacija, kai asmuo nors ir yra apdraustas socialiniu draudimu, tačiau teisės į socialinę išmoką neturi, kadangi daug išmokų yra siejama su darbo stažo ir darbo užmokesčio dydžio reikalavimais. Pavyzdžiui, jei asmuo prieš laikinojo nedarbingumo pradžią neturi 3 mėnesių per paskutinius 12 mėnesių arba 6 mėnesių per paskutinius 24 mėnesius ligos ir motinystės socialinio draudimo stažo, ligos socialinio draudimo pašalpos negaus. Tokia situacija susidarys tada, kai asmuo gavęs autorinį atlyginimą (nesvarbu dydis) ir sumokėjęs priklausančias įmokas, praėjus 24 mėnesių laikotarpiui, neteks teisės gauti pašalpą, kadangi neatitiks įstatymo keliamų reikalavimų.

Darytina išvada, jog apdrausti asmenys yra saugomi įstatymų nuo socialinių rizikų, tačiau ne visada turi teisę gauti socialinę išmoką.

Teigti, kad tai yra neteisinga, negalima, nes socialinio draudimo sistema skirta dirbantiesiems, kurie moka įmokas. Socialinis draudimas kompensuoja prarastas pajamas apdraustiesiems asmenims, kadangi apsaugos priemonės pagrinde priklauso nuo apdraustųjų įmokų.

Įstatymiškai nustatyta, kad valstybė garantuoja asmeniui apsaugą socialinės rizikos atveju, jei toks asmuo dalyvauja socialinio draudimo sistemoje. Valstybė skatina asmenis dalyvauti rinkoje ir taip apsirūpinti pragyvenimo šaltiniu ir neprivalo teikti išmokų tiems asmenims, kurie nedalyvauja socialinio draudimo schemeje. Tačiau kai kuriais atvejais, nors asmuo ir nedalyvavęs socialinio draudimo schemeje, turi teisę į socialinę išmoką. Remiantis Lietuvos Respublikos išmokų vaikams įstatymu, nėščiai moteriai, kuri pagal Lietuvos Respublikos ligos ir motinystės socialinio draudimo įstatymą neturi teisės gauti motinystės pašalpos, iki numatytos gimdymo datos likus 70 kalendorinių dienų jai skiriama 2 bazinių socialinių išmokų dydžio (260 Lt) vienkartinė išmoka.

Apibendrinus 2 dalį, galima teigti, jog Lietuvos valstybinio socialinio draudimo sistema užtikrina apdraustiesiems asmenims socialines garantijas, kurios priklauso nuo sumokėtų įmokų ir darbo stažo. Apdraustųjų asmenų socialiniu draudimu ratas plečiamas ir 2007 m. Valstybinio socialinio draudimo fondo duomenimis pasiekė 68,7 proc. darbingo amžiaus gyventojų.

2009 m. socialinio draudimo įstatymų pakeitimai įtraukė naujus asmenis į socialinio draudimo sistemą, suteikiant tam tikroms asmenų grupėms naujas ar papildomas socialines garantijas, tuo siekiant subalansuoti Valstybinio socialinio draudimo fondo deficitinį biudžetą. Tačiau valstybė reguliuodama socialinio draudimo apimtį ir rūšis, turėtų atsižvelgti į du dalykus: pirma, į tam tikrus socialinės grupės objektyviai egzistuojančius poreikius,

antra, į objektyvią šalies ekonomikos būklę (pavyzdžiui, kokį galima suformuoti Valstybinio socialinio draudimo fondo biudžetą, kiek lėšų iš biudžeto galima skirti socialinei apsaugai)⁸⁴.

⁸⁴ MACIULEVIČIUS, J. Socialinės apsaugos teisės reformos keliai ir klystkeliai amžių sandūroje. Darbo ir socialinės apsaugos teisė XXI amžiuje: iššūkiai ir perspektyvos: Tarptautinės mokslinės konferencijos medžiaga. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2007, p. 576-587.

IŠVADOS

1. Lietuvoje valstybinis socialinis draudimas sudaro didžiausią ir svarbiausią socialinės apsaugos sistemos dalį. Jis apima beveik visus šalies gyventojus: samdomi darbuotojai ir savarankiškai dirbantys asmenys moka valstybinio socialinio draudimo įmokas, o įvykus draudimui įvykiui gauna valstybinio socialinio draudimo išmokas (pensijas, pašalpas, kompensacijas). Valstybinio socialinio draudimo sistemos pagrindinis tikslas yra garantuoti pajamas apdraustiesiems, netekusiems darbingumo dėl ligos, motinystės, nedarbo, senatvės, invalidumo ar maitintojo netekimo.
2. Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo įstatymas, priimtas 1991 m. nustatė skirtingą privalomo socialinio draudimo tvarką asmenims, kurie dirba pagal darbo sutartį ir savarankiškai. Samdomą darbą dirbantys žmonės draudžiami visomis socialinio draudimo rūšimis, tuo tarpu savarankiškai dirbantys privalomai draudžiami tik nuo tam tikrų socialinių rizikų. Iki 2009 m. sausio 1 d. įstatymų pakeitimų socialinio draudimo srityje, nebuvo nustatytas teisinis savarankiškai dirbančio asmens apibrėžimas. Lietuvos nacionaliniai socialinės apsaugos teisės aktai nepateikia asmens, dirbančio pagal darbo sutartį apibrėžimo. Tuo tarpu, dirbantys pagal darbo sutartį ir asmenys, dirbantys savarankiškai, turi labai skirtingą socialinio draudimo taikomų priemonių apsaugą.
3. Socialinės apsaugos pagrindinė dalis grindžiama vadinamų nuopelnų darbo rinkoje principu: teisė į socialinę apsaugą siejama su darbo stažu, nes dirbantieji privalomai draudžiami socialiniu draudimu. Apsaugos lygis siejamas su dėl socialinės rizikos prarasto darbo užmokesčio dydžiu. Kadangi socialinis draudimas skirtas dirbantiesiems, kurie moka įmokas, nes sistema teikia išmokas, kurių dydis, o dažnai ir mokėjimo trukmė priklauso nuo darbo stažo ir nuo pajamų dydžio, gautų iki socialinės rizikos atsiradimo, manytina, kad asmenų ratas, draudžiamas visų rūšių socialiniu draudimu, nėra per siauras.
4. Valstybinis socialinis draudimas apima (draudžia nuo socialinių rizikų) per socialines išmokas šiuos asmenis: asmenis, už kuriuos įmokas moka draudėjai: juridiniai ir fiziniai asmenys, kurie įstatymų nustatyta tvarka privalo mokėti valstybinio socialinio draudimo įmokas; asmenis, kurie patys moka socialinio draudimo įmokas; valstybės lėšomis draudžiamus asmenis.
5. Valstybė, reguliuodama socialinio draudimo apimtį ir rūšis, turėtų atsižvelgti į du dalykus: pirma, į tam tikrus socialinės grupės objektyviai egzistuojančius poreikius, antra, į objektyvią šalies ekonomikos būklę.
6. Galima teigti, jog socialinio draudimo įstatymų pakeitimais 2009 m. valstybė turėjo tikslą suteikti papildomų garantijų asmenims, kurie nebuvo privalomai draudžiami socialiniu

draudimu. Kai kuriomis socialinio draudimo rūšimis, pavyzdžiui, motinystės (tėvystės), privalomai draudžiamas asmenų ratas išplėstas maksimaliai, kadangi į motinystės (tėvystės) socialinio draudimo sistemą įtraukti savarankiškai dirbantys asmenys bei atlikėjai, gaunantys pajamas pagal autorines sutartis, kai ši veikla jiems nėra pagrindinė. Tačiau valstybė, suteikdama socialines garantijas asmenims, įtrauktiems į socialinį draudimą nuo 2009 m., turėjo tikslą ir kuo daugiau bei kuo greičiau surinkti papildomų lėšų į valstybinio socialinio draudimo fondo biudžetą norint jį subalansuoti ekonominio nuosmukio metu.

LITERATŪROS SĄRAŠAS

NORMINIAI TEISĖS AKTAI

I. Tarptautiniai ir Europos Sąjungos teisės aktai

1. Europos socialinė chartija (pataisyta). Valstybės žinios, 2001, Nr. 49-1704.
2. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija. Valstybės žinios, 1995, Nr. 40-987.
3. Visuotinė žmogaus teisių deklaracija, 1948. Valstybės žinios, 2006, Nr. 68-2497.

II. Lietuvos Respublikos teisės aktai

Lietuvos Respublikos įstatymai

1. Lietuvos Respublikos Konstitucija. Valstybės žinios, 1992, Nr. 33-1014.
2. Lietuvos Respublikos darbo kodeksas, 2002, Nr. IX-926. Valstybės žinios, 2002, Nr. 64-2569.
3. Lietuvos Respublikos gyventojų pajamų mokesčio įstatymas, 2002, Nr. IX-1007. Valstybės žinios, 2002, Nr. 73-3085.
4. Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio aprūpinimo sistemos pagrindų įstatymas, 1990, Nr. I-696. Valstybės žinios, 1990, Nr. 32-761.
5. Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo įstatymas, 1991, Nr. I-1336. Valstybės žinios, 1991 Nr. 17-447; 2004, Nr. 171-6295.
6. Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo įstatymo 2, 3, 4, 7, 26, 28, 30, 31, 32, 34, 35, 36, 38, 39, 40, 41, 42 straipsnių pakeitimo ir papildymo 28⁽¹⁾ straipsniu įstatymas, 1999, Nr. VIII-1188. Valstybės žinios, 1999, Nr. 1599.
7. Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymas, 1994, Nr. I-549. Valstybės žinios, 1994, Nr. 59-1153; 2005, Nr. 71-2555.
8. Lietuvos Respublikos notariato įstatymas, 1992, Nr. I-2882. Valstybės žinios, 1992, Nr. 28-810.
9. Lietuvos Respublikos valstybinių pensijų įstatymas, 1994, Nr. I-730. Valstybės žinios 1994, Nr. 101-2018.

10. Lietuvos Respublikos pensijų fondų įstatymas, 1999, Nr. VII-1212. Valstybės žinios, 1999, Nr. 55-1765.
11. Lietuvos Respublikos pensijų sistemos reformos įstatymas, 2002, Nr. IX-1215. Valstybės žinios, 2002, Nr. 123-5511.
12. Lietuvos Respublikos pensijų kaupimo įstatymas, 2003, Nr. IX-1691. Valstybės žinios, 2003, Nr. 75-3472.
13. Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymo ir Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo senatvės pensijų išankstinio mokėjimo įstatymo pakeitimo ir papildymo įstatymas, 2006, Nr. X-979. Valstybės žinios, 2006, Nr. 139-5295.
14. Lietuvos Respublikos Prezidento įstatymo, Valstybinių pensijų įstatymo, Vidaus reikalų, Specialiųjų tyrimų tarnybos, valstybės saugumo, krašto apsaugos, prokuratūros, Kalėjimų departamento, jam pavaldžių įstaigų bei valstybės įmonių pareigūnų ir karių valstybinių pensijų įstatymo pakeitimo ir papildymo bei Valstybinių pensijų įstatymo 2 ir 11 straipsnių pakeitimo įstatymo 1 straipsnio pripažinimo netekusiu galios įstatymas, 2006, Nr. X-978. Valstybės žinios, 2006, Nr. 141-5404.
15. Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymo 2, 6, 8, 14, 17, 32, 34, 35, 43 ir 44 straipsnių pakeitimo įstatymas, 2007, Nr. X-1393. Valstybės žinios, 2007, Nr. 138-5648.
16. Lietuvos Respublikos ligos ir motinystės socialinio draudimo įstatymas, 2000, Nr. IX-110. Valstybės žinios, 2000, Nr. 111-3574.
17. Lietuvos Respublikos ligos ir motinystės socialinio draudimo įstatymo 3, 4, 5, 6, 8, 9, 16, 18¹, 19 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymas, 2008, Nr. XI-71. Valstybės žinios, 2008, Nr. 149-5999.
18. Lietuvos Respublikos valstybinių pašalpų šeimoms, auginančioms vaikus, įstatymas, 1994, Nr. I-621. Valstybės žinios, 1994, Nr. 89-1706. Nauja įstatymo redakcija nuo 2004 m. liepos 1 d. (keistas įstatymo pavadinimas), 2004, Nr. IX-2237. Valstybės žinios, 2004, Nr. 88-3208.
19. Lietuvos Respublikos moterų ir vyrų lygių galimybių įstatymas, 1998, Nr. VIII-947. Valstybės žinios, 1998, Nr. 112-3100.
20. Lietuvos Respublikos specialiųjų tyrimų tarnybos statuto patvirtinimo įstatymas. Specialiųjų tyrimų tarnybos statutas, 2003, Nr. 1409. Valstybės žinios, 2003, Nr. 38-1656.
21. Lietuvos Respublikos nedarbo socialinio draudimo įstatymas, 2003 Nr. IX-1904. Valstybės žinios, 2004, Nr. 4-26.

22. Lietuvos Respublikos nedarbo socialinio draudimo įstatymo 3, 4, 5, 6, 8, 18 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymas, 2006, Nr. X-657. Valstybės žinios, 2006, Nr. 72-2674.
23. Lietuvos Respublikos diplomatinės tarnybos įstatymo, Valstybinio socialinio draudimo įstatymo, Valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymo ir Nedarbo socialinio draudimo įstatymo pakeitimo įstatymas, 2005, Nr. X-401. Valstybės žinios, 2005, Nr. 144-5235.
24. Lietuvos Respublikos nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialinio draudimo įstatymas, 1999, Nr. VIII-1509. Valstybės žinios, 1999, Nr. 110-3207; 2003, Nr. 114-5114.
25. Lietuvos Respublikos Nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialinio draudimo įstatymo, Žalos atlyginimo dėl nelaimingų atsitikimų darbe ar susirgimų profesine liga laikinojo įstatymo, Sveikatos draudimo įstatymo, Nedarbo socialinio draudimo įstatymo, Valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymo, Valstybinio socialinio draudimo fondo biudžeto sandaros įstatymo, Invalidų socialinės integracijos įstatymo, Valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymo 33, 34, 36, 45 straipsnių pakeitimo ir papildymo 45(1) straipsniu įstatymo, Valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymo 9, 16, 28, 35, 36, 40, 43, 45, 49, 50, 54 straipsnių pakeitimo ir papildymo bei įstatymo papildymo 55(6) straipsniu ir VII skyriumi įstatymo, Valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymo 2, 10, 28, 29, 34, 35, 38, 39, 40, 45, 49, 54, 56 straipsnių pakeitimo ir papildymo bei Įstatymo papildymo 55(1), 55(2), 55(3), 55(4), 55(5) straipsniais įstatymo, Ligos ir motinystės socialinio draudimo įstatymo pakeitimo ir papildymo įstatymas, 2004, Nr. IX-2540. Valstybės žinios, 2004, Nr. 171-6300.
26. Lietuvos Respublikos nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialinio draudimo įstatymo pakeitimo įstatymas, 2003, Nr. IX-1819. Valstybės žinios, 2003, Nr. 114-5114.
27. Lietuvos Respublikos nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialinio draudimo įstatymo 3, 4, 26, 27 straipsnių pakeitimo įstatymas, 2007, Nr. X-1401. Valstybės žinios, 2007, Nr. 138-5656.
28. Lietuvos Respublikos sveikatos draudimo įstatymas, 1996, Nr. I-1343. Valstybės žinios, 1996, Nr. 55-1287; 2002, Nr. 123-5512.
29. Lietuvos Respublikos sveikatos draudimo įstatymo 6 straipsnio papildymo ir pakeitimo įstatymas, 2004, Nr. IX-2163. Valstybės žinios, 2004, Nr. 68-2370.

30. Lietuvos Respublikos Valstybinio socialinio draudimo fondo biudžeto sandaros įstatymas, 2001, IX-547. Valstybės žinios, 2001, Nr. 91-3190; 2007, Nr. 77-3047.
31. Lietuvos Respublikos neįgalųjų socialinės integracijos įstatymas, 1991, Nr. I-2044. Valstybės žinios, 1991, Nr. 36-969; 2004, Nr. 83-2983.

Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimai

1. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1994 m. lapkričio 18 d. Nutarimas Nr. 1156, “Dėl valstybinių socialinio draudimo pensijų skyrimo ir mokėjimų tvarkos nuostatų patvirtinimo”. Valstybės žinios, 1994, Nr. 91-1781; 2005, Nr. 83-3066.

SPECIALIOJI LITERATŪRA

1. BERNOTAS, D., GUOGIS, A. Socialinės politikos modeliai: dekomodifikacijos ir savarankiškai dirbančiųjų problemos. Monografija. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2003, p. 96. ISBN 9955-563-25-7.
2. BERNOTAS, D., GUOGIS, A. Globalizacija, socialinė apsauga ir Baltijos šalys. Monografija. Vilnius: Mykolo Riomerio Leidybos centras, 2006, p. 260. ISBN 9955-190-39-6.
3. Enciklopedija „Lietuva“. I tomas. Vyr. redaktorius RAČIS, A.; et al. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2008, p. 1280. ISBN 978-5-420-01639-8.
4. GUOGIS, A. Lietuvos politinių partijų samprata apie socialinę apsaugą. Vilnius: Eugrimas, 2000, p. 160. ISBN 9986-752-80-9.
5. GUOGIS, A. Dėl Lietuvos socialinės politikos modelio. Politologija, 2002, Nr. 4(28), p. 75-94. ISSN 1392-1681.
6. GUOGIS, A. Kur juda Lietuvos socialinės politikos modelis? [interaktyvus]. [žiūrėta 2009 m. balandžio 01 d.] Prieiga per internetą:< www.balsas.lt/naujiena/233509/arvydas-guogis-kur-juda-lietuvos-socialines-politikos-modelis/rubrika:naujienos-lietuva-pilietinevisuomene>.
7. LAZUTKA, R. Sveikatos draudimas tarpukario Lietuvoje. PHARE Sveikatos priežiūros reformos projektas. Vilnius: Sveikatos Ekonomikos centras, 2001, p. 145. ISBN 9986-806-00-3.
8. MACIULEVIČIUS, J. Socialinės apsaugos teisės reformos keliai ir klystkeliai amžių sandūroje. Darbo ir socialinės apsaugos teisė XXI amžiuje: iššūkiai ir perspektyvos:

- Tarptautinės mokslinės konferencijos medžiaga. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2007, p. 622. ISBN 978-9955-30-022-9.
9. МАЧУЛЬСКАЯ, Е.Е., ГОРБАЧЕВА, Ж.А. Право социального обеспечения. - Москва, 2000.
 10. MEDAISKIS, T. Socialinė apsauga: kai kurie aspektai ir tendencijos. Pranešimas apie žmogaus socialinę raidą Lietuvoje 1999. Vilnius, 1999, p. 167.
 11. PIVORIENĖ, J., MIKALAUSKAITĖ, D. Tarpukario Lietuvos socialinės apsaugos sistemos formavimosi prielaidos. Socialinis darbas, 2005, Nr. 4(1), p. 87-94. ISSN 1648-4789.
 12. PIETERS, D. Įvadas į pagrindinius socialinės apsaugos principus. Vilnius: Eugrimas, 1998, p. 146.
 13. Pranešimas apie žmogaus socialinę raidą Lietuvoje 1998 m. [interaktyvus]. [žiūrėta 2009 m. kovo 11 d.]. Prieiga per internetą: < <http://www.un.lt/lt/leidiniai/jtvp-leidiniai/>>.
 14. SKUČIENĖ, D. Individualizacijos plėtra socialinių rizikų draudimo srityje. Filosofija. Sociologija, Nr. 2. Vilnius: Lietuvos mokslų akademijos leidykla, 2006, p. 66. ISSN 0235-7186.
 15. Socialinis pranešimas. 1999; 2004; 2006-2007; 2007-2008. Socialinės apsaugos ir darbo ministerija. [interaktyvus]. [žiūrėta 2009 m. kovo 16-21 d.]. Prieiga per internetą: < <http://www.socmin.lt/index.php?-1351634479>>.
 16. Socialinio draudimo sistema. Socialinės apsaugos ir darbo ministerija. [interaktyvus]. [žiūrėta 2009 m. kovo 16-21 d.]. Prieiga per internetą: < <http://www.socmin.lt/index.php?194598889>>.
 17. SCHULTE-MIMBERG, U.; et al. *Socialinė apsauga. Tikslas, reikšmė, įtaka ir organizacinė struktūra. Gesellschaft fur Versicherungswissenschaft und – gestaltung (GVG)*. Vilnius: Sveikatos ekonomikos centras, 2001, p. 94. ISBN 9986-806-05-4.
 18. Socialinės apsaugos terminų žodynas. [interaktyvus]. [žiūrėta 2009 m. kovo 10 d.]. Prieiga per internetą: < http://www.sec.lt/pages/zodynas/index_.html>.
 19. TARTILAS, J. Socialinės saugos pagrindai. Vadovėlis. Vilnius: Mykolo Riomerio universiteto Leidybos centras, 2005, p. 224. ISBN 9955-563-75-3.
 20. Valstybinio socialinio draudimo įmokos 2009 m. Socialinio draudimo pasikeitimai. Valstybinio socialinio draudimo fondo valdyba. [interaktyvus]. [žiūrėta 2009 m. kovo 15 d.]. Prieiga per internetą:< http://www.sodra.lt/index.php?cid=3800&new_id=3854&page_nr=>.

21. Valstybinis socialinis draudimas Lietuvoje. Valstybinio socialinio draudimo fondo valdyba. Vilnius, 2008. [interaktyvus]. [žiūrėta 2009 m. kovo 20 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.sodra.lt/get.php?f.3743> >.
22. ŽILYS, J. Konstitucijos socialinės prasmės. Konstitucinė jurisprudencija. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo biuletenis, 2006, Nr. 4, 10-12, p. 405. ISSN 1822-4520.

KITI ŠALTINIAI

1. Comparative Tables on Social Protection in the 25 Member States of the European Union, in the European Economic Area and in Switzerland - Situation on 1 May 2004. [interaktyvus]. [žiūrėta 2009 m. kovo 16 d.]. Prieiga per internetą: <http://ec.europa.eu/employment_social/spsi/missoc_tables_en.htm>.

SANTRAUKA

Valstybinio socialinio draudimo aprėptis subjektų atžvilgiu

Lietuvoje valstybinis socialinis draudimas sudaro didžiausią ir svarbiausią socialinės apsaugos sistemos dalį. Jis apima beveik visus šalies gyventojus: samdomi darbuotojai ir savarankiškai dirbantys asmenys moka valstybinio socialinio draudimo įmokas, o įvykus draudiminiam įvykiui gauna valstybinio socialinio draudimo išmokas (pensijas, pašalpas, kompensacijas). Valstybinio socialinio draudimo sistemos pagrindinis tikslas yra garantuoti pajamas apdraustiesiems, netekusiems darbingumo dėl ligos, motinystės, nedarbo, senatvės, invalidumo ar maitintojo netekimo.

Socialinis draudimas finansuojamas iš draudimo įmokų, o draudimo pagrindu teikiamos pagalbos apimtis priklauso nuo įmokų dydžio. Piniginės išmokos, kurios tam tikru laikotarpiu visiškai arba iš dalies turi būti mokamos vietoj atlyginimo ir sudaro didžiausią socialinio draudimo vykdomų mokėjimų dalį, yra tiesiogiai susijusios su individualia draudimo įmoka, t.y. jų dydis priklauso nuo apdraustojo asmens iki to momento sumokėtų įmokų dydžio. Taip draudimo principai susiejami su rinkos ekonomikos sąlygomis taikomais teisingo finansavimo ir asmeninės atsakomybės principais. Socialinio draudimo srityje draudimo principams įgyvendinti pasirinkta tokia forma, kai apdraustieji asmenys privalo tam tikrą savo darbo pajamų dalį, kaip draudimo įmoką, pervesti į draudimo fondą, nustačius minimalias ir maksimalias ribas, kad tokia sistema būtų priimtina daugumai žmonių.

Apdraustaisiais laikomi visi fiziniai asmenys, kurie įstatymo nustatyta tvarka socialinio draudimo įmokas moka patys ir (arba) už juos šias įmokas moka draudėjai. Apdraustiesiems taip pat priskiriami tie fiziniai asmenys, kurie draudžiami valstybės lėšomis ir už juos socialinio draudimo įmokos mokamos iš Lietuvos Respublikos valstybės biudžeto, taip pat asmenys, kurie socialinio draudimo įmokas atitinkamai socialinio draudimo rūšiai moka patys pagal valstybinio savanoriškojo socialinio draudimo sutartis.

SUMMARY

The Coverage of State Social Insurance

State social insurance constitutes a major and most important part of social security system in Lithuania. It caters for almost all citizens of the country: employees and self-employed persons pay state social insurance contributions and, in case of insurance event, they get social insurance benefits (pensions, allowances, benefits). The main objective of state social insurance system is to guarantee income to the insured persons in case of incapacity for work, unemployment, sickness and maternity, occupational accidents and occupational diseases, old-age pensioners, the death of an insured.

The major source of income of the state social insurance fund budget is state social insurance contributions paid by the insurers and the insured. The employer's and employee's contributions are calculated as a percentage of the salary paid to the employee. In this way the principles of social insurance are related to fair financial support and personal liability principles applicable in market economy. The social insurance principles are put into effect when the insured persons pay a certain part of their wages, as a social insurance contribution to the state social insurance fund given the maximum and minimum limits so that the system would be suitable for the majority of people.

The insured are individuals who pay social insurance contributions according to the provisions of the law on their own or are paid for by their insurers. The insured are also persons whose social insurance contributions are paid by the state from the state budget as well as those who pay social insurance contributions according to the state social insurance volunteer agreements.

PRIEDAI

VALSTYBINIO SOCIALINIO DRAUDIMO VYKDYMAS 2009 METAIS

II. APDRAUSTIEJI ASMENYS

Apdraustųjų grupė	Draudimo rūšys	Įmokų tarifai	Lengvatos	Suma, nuo kurios mokamos įmokos	Įmokų mokėjimo terminai ir tvarka
<p>1) Asmenys dirbantys pagal darbo sutartis, kandidatai į notarus (asesoriai), asmenys, atlygintinai einantys narystės pagrindu renkamasias pareigas ar paskirti į apygardų, miestų, rajonų, apylinkių rinkimų ir referendumo komisijas.</p> <p>2) Valstybės politikų ir valstybės pareigūnų Darbo apmokėjimo įstatyme, Teisėjų atlyginimų įstatyme ir Valstybės tarnybos įstatyme nurodyti valstybės politikai, teisėjai, valstybės pareigūnai, valstybės tarnautojai (išskyrus valstybės tarnautojus, nurodytus VSDĮ 4 str.2 dalyje), Asmenų delegavimo į tarptautines ir Europos Sąjungos institucijas ar užsienio valstybių institucijas įstatyme nurodyti asmenys, kuriems darbo užmokestį ir nuo jo socialinio draudimo įmokas moka asmenį delegavusi Lietuvos Respublikos delegalizuojančioji institucija, taip pat gaunantys darbo užmokestį Seimo, Seimo pirmininko, Respublikos Prezidento ar Ministro Pirmininko skiriami į pareigas asmenys;</p>	<p>Pensijų socialinis draudimas, ligos ir motinystės socialinis draudimas, nedarbo socialinis draudimas, nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialinis draudimas, sveikatos draudimas</p>	<p>40,70 proc. = 31,70 proc. (draudėjų) + 9,0 proc. (apdraustųjų) 40,10 proc. = 31,10 proc. (draudėjų) + 9,0 proc. (apdraustųjų) 39,98 proc. = 30,98 proc. (draudėjų) + 9,0 proc. (apdraustųjų)</p>		<p>Nuo kiekvienam asmeniui apskaičiuotos darbo užmokesčio sumos, ne mažesnės kaip minimalioji mėnesinė alga, su darbo santykiais susijusių kompensacinio ar skatinamojo pobūdžio išmokų</p>	<p>Ne vėliau kaip iki kito mėnesio 15 dienos</p>
<p>3) asmenys, susiję su draudėju darbo santykiais arba jų esmę atitinkančiais santykiais taip, kaip šie santykiai apibrėžti Gyventojų pajamų mokesčio įstatyme, tuo pat metu iš šio draudėjo gaunantys pajamas iš sporto veiklos, atlikėjo veiklos arba pagal autorines sutartis;</p>	<p>Pensijų socialinis draudimas, ligos ir motinystės socialinis draudimas, nedarbo socialinis draudimas, nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialinis draudimas, sveikatos draudimas</p>	<p>17 proc. = 10 proc. (draudėjų) + 7 proc. (apdraustųjų)</p>	<p>Lengvatiniai tarifai:</p> <p>draudėjo įmokų tarifas 2009 m. – 10 proc.</p> <p>apdraustojo įmokų tarifas 2009 m. – 7 proc.</p> <p>Asmenų, gaunančių pajamas iš sporto veiklos, ribojama maksimali pajamų, nuo kurių mokamos įmokos, suma. Mėnesio suma, nuo kurios mokamos įmokos – ne didesnė nei 6 DPD</p>	<p>Atitinkamo atlygio suma</p>	<p>Įmokos mokamos atitinkamo atlygio išmokėjimo dieną</p>

<p>4) Vidaus tarnybos sistemos pareigūnai, Valstybės saugumo departamento sistemos, Specialiųjų tyrimų tarnybos ir Kalėjų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos bei jam pavaldžių įstaigų ir įmonių pareigūnai;</p> <p>5) krašto apsaugos sistemos profesinės karo tarnybos kariai ir Antrajame operatyvinių tarnybų departamente prie Krašto apsaugos ministerijos civilinę krašto apsaugos tarnybą atliekantys statutiniai tarnautojai;</p>	<p>Pensijų socialinis draudimas ir nedarbo socialinis draudimas</p>	<p>27,3 proc. = 24,3 proc. (draudėjų) + 3,0 proc. (apdraustųjų)</p>		<p>Nuo kiekvienam asmeniui apskaičiuotos darbo (tarnybos) užmokesčio (atlygio) sumos, ne mažesnės kaip minimalioji mėnesinė alga, su darbo (tarnybos) santykiais susijusių kompensacinio ar skatinamojo pobūdžio išmokų</p>	<p>Ne vėliau kaip iki kito mėnesio 15 dienos</p>
<p>6) nesukakę senatvės pensijos amžiaus ir negaunantys pajamų, susijusių su darbo santykiais, valstybės tarnautojų ir profesinės karo tarnybos karių bei deleguotų asmenų sutuoktiniai – tuo laikotarpiu, kai jie gyvena užsienyje kartu su valstybės tarnautoju ar deleguotu asmeniu, jeigu pastarasis asmuo deleguotas ar valstybės tarnautojas perkeltas į pareigas Lietuvos Respublikos diplomatinėje atstovybėje, konsulinėje įstaigoje, Lietuvos Respublikos atstovybėje prie tarptautinės organizacijos, tarptautinėje ar Europos Sąjungos institucijoje arba užsienio valstybės institucijoje, pasiūstas dirbti į specialiąją misiją, ar kai jie gyvena kartu su profesinės karo tarnybos kariu, jeigu profesinės karo tarnybos karys paskirtas atlikti karo tarnybą Lietuvos Respublikos diplomatinėje atstovybėje, konsulinėje įstaigoje, Lietuvos Respublikos atstovybėje prie tarptautinės organizacijos, užsienio valstybės ar tarptautinėje karinėje ar gynybos institucijoje. Deleguotų asmenų sutuoktiniai draudžiami tik tuo atveju, jei deleguotam asmeniui darbo užmokestį ir nuo jo socialinio draudimo įmokas moka asmenį delegavusi Lietuvos Respublikos deleguojančioji institucija. Nesukakę senatvės pensijos amžiaus ir neturintys draudžiamųjų pajamų Respublikos Prezidento sutuoktinis – Respublikos Prezidento kadencijos laikotarpiu;</p>	<p>Pensijų socialinis draudimas ir nedarbo socialinis draudimas</p>	<p>27,3 proc. = 24,3 proc. (draudėjų) + 3,0 proc. (apdraustųjų) priskaičiuotas įmokas (draudėjų ir apdraustųjų) sumoka draudėjas.</p>		<p>Nuo valstybės tarnautojo ar profesinės tarnybos kario 0,5 pareiginės algos arba pagal delegavimo sutartį deleguoto asmens 0,5 darbo užmokesčio, arba Respublikos Prezidento 0,5 darbo užmokesčio. Draudžiami valstybės lėšomis.</p>	<p>Ne vėliau kaip iki kito mėnesio 15 dienos</p>
<p>7) gaunantys darbo užmokestį asmenys, esantys socialinės bei psichologinės reabilitacijos įstaigose, - jų darbo laiku;</p> <p>8) gaunantys darbo užmokestį nuteistieji laisvės atėmimu - jų darbo laiku;</p>	<p>Nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialinis draudimas</p>	<p>I grupė - 1,00 proc. II grupė - 0,4 proc. III grupė - 0,28 proc. (draudėjų)</p>		<p>Nuo kiekvienam asmeniui apskaičiuotos darbo užmokesčio sumos, ne mažesnės kaip minimalioji mėnesinė alga, su darbo santykiais susijusių kompensacinio ar skatinamojo pobūdžio</p>	<p>Ne vėliau kaip iki kito mėnesio 15 dienos</p>

				išmokų	
9) Lietuvos Respublikos kariuomenės privalomosios pradinės karo tarnybos kariai ir asmenys, atliekantys alternatyviąją krašto apsaugos tarnybą;	Pensijų socialinis draudimas ir nedarbo socialinis draudimas	27,3 proc. (draudėjų) nuo minimalios mėnesinės algos			
10) asmenys, nesusiję su draudėju darbo santykiais arba jų esmę atitinkančiais santykiais taip, kaip šie santykiai apibrėžti Gyventojų pajamų mokesčio įstatyme, tuo pat metu iš šio draudėjo gaunantys pajamas pagal autorines sutartis ;	Pensijų socialinis draudimas, ligos ir motinystės socialinis draudimas ir sveikatos draudimas	17 proc. = 10 proc. (draudėjų) + 7 proc. (apdraustųjų)	Lengvatiniai tarifai: draudėjo įmokų tarifas 2009 m. – 10 proc. apdraustojo pensijų socialinio draudimo tarifas 2009 m. – 7 proc.	Atitinkamo atlygio suma	Įmokos mokamos atitinkamo atlygio išmokėjimo
11) asmenys, nesusiję su draudėju darbo santykiais arba jų esmę atitinkančiais santykiais taip, kaip šie santykiai apibrėžti Gyventojų pajamų mokesčio įstatyme, tuo pat metu iš šio draudėjo gaunantys pajamas iš sporto veiklos ir atlikėjo veiklos	Pensijų socialinis draudimas, ligos ir motinystės socialinis draudimui, kai draudžiama tik motinystės, tėvystės ir motinystės (tėvystės) išmokoms gauti ir sveikatos draudimu	17 proc. = 10 proc. (draudėjų) + 7 proc. (apdraustųjų)	Lengvatiniai tarifai: draudėjo įmokų tarifas 2009 m. – 10 proc. apdraustojo socialinio draudimo tarifas 2009 m. – 7 proc. Asmenų, gaunančių pajamas iš sporto veiklos , ribojama maksimali pajamų, nuo kurių mokamos įmokos, suma. Mėnesio suma, nuo kurios mokamos įmokos – ne didesnė nei 6 DPD	Atitinkamo atlygio suma	Įmokos mokamos atitinkamo atlygio išmokėjimo dieną

Informacijos šaltinis: Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo fondas. [interaktyvus]. [žiūrėta 2009 m. kovo 23 d.]. Prieiga per internetą: < www.sodra.lt/get.php?f.3815 >.

I.SAVARANKIŠKAI DIRBANTYS ASMENYS (VSDĮ 2 STR. 8 D.)

Apdraustųjų grupė	Draudimo rūšys	Įmokų tarifai	Lengvatos	Suma, nuo kurios mokamos įmokos	Įmokų mokėjimo terminai ir tvarka
<p>1. Nauja savarankiškai dirbančių asmenų grupė – ŪKININKAI IR JŲ PARTNERIAI (tuo atveju, kai žemės ūkio valdos, įregistruotos Lietuvos Respublikos žemės ūkio ir kaimo verslo registre, ekonominis dydis pagal įgaliotos institucijos atliktus skaičiavimus, galiojančius praėjusių metų paskutinę dieną, yra lygus arba didesnis nei 4 europinio dydžio vienetai, nustatomi vadovaujantis 1990 m. sausio 16 d. Europos Komisijos sprendimu 90/36 EEB, nustatančiu agroekonominės tendencijos koeficientą, naudojamą Bendrijos ūkių tipologijoje europiniam dydžio vienetai apibrėžti)</p>	<p>1) Pensijų socialinis draudimas; 2) ligos ir motinystės socialinis draudimas, kai draudžiama tik motinystės, tėvystės ir motinystės (tėvystės) išmokoms gauti</p>	<p>28,5 proc. bendras pensijų bei ligos ir motinystės, kai draudžiama tik motinystės, tėvystės, motinystės (tėvystės) išmokoms gauti</p> <p>Lengvatinis tarifas 2009 m. – 8 proc. 2010 m. – 16 proc.</p>	<p>Maksimali pajamų, nuo kurių mokamos įmokos, suma 12 einamųjų metų draudžiamųjų pajamų dydžių suma (toliau - DPD)</p>	<p>Deklaruota praėjusiais metais gautų pajamų suma (≥ 12 MMA; ≤ 12 DPD)</p> <p>Mėnesio suma, nuo kurios mokamos įmokos – pačių pasirinkta suma, ne mažesnė nei MMA</p>	<p>Įmokos avansu apskaičiuojamos ir privalomai sumokamos nuo jų pačių pasirinktos sumos, bet ne mažesnės nei MMA per mėnesį dydžio kartą per ketvirtį, iki kito ketvirčio pirmo mėnesio 15 dienos. Avansu sumokėtos įmokos negražinamos.</p> <p>Įmokos nuo asmens pajamų, gautų praėjusiais metais, metinės sumos (skirtumas nuo avansu sumokėtos ir mokėtinos įmokų sumos) turi būti sumokėtos iki metinės pajamų (pelno) mokesčio deklaracijos pateikimo VMI termino paskutinės dienos</p>
<p>2. Savarankiškai dirbančių asmenų grupės:</p>	<p>1) Pensijų socialinis draudimas; 2) ligos ir motinystės socialinis draudimas, kai draudžiama tik motinystės, tėvystės ir motinystės (tėvystės) išmokoms gauti</p>		<p>2009 metais avansu įmokų gali nemokėti, jei pagal iki 2008-12-31 galiojusią tvarką galėjo įmokų nemokėti</p>		

<p>2.1. * Individualių įmonių savininkai; * Tikrųjų ūkinių bendrijų ir komanditinių ūkinių bendrijų tikrieji nariai; * Asmenys, kurie verčiasi individualia veikla, kaip ji apibrėžta Gyventojų pajamų mokesčio įstatyme, išskyrus advokatus, advokatų padėjėjus, notarus, antstolius, verslo liudijimus turinčius asmenis</p>	<p>1) Pensijų socialinis draudimas; 2) ligos ir motinystės socialinis draudimas, kai draudžiama tik motinystės, tėvystės ir motinystės (tėvystės) išmokoms gauti</p>	<p>28,5 proc. bendras pensijų bei ligos ir motinystės, kai draudžiama tik motinystės, tėvystės, motinystės (tėvystės) išmokoms gauti</p>	<p>Įmokos avansu mokamos savanoriškai. Avansu mokamos įmokos nuo pačių pasirinktos sumos, ne mažesnės nei 0.8 MMA per mėnesį. Avansu sumokėtos įmokos negražinamos.</p>	<p>Deklaruota praėjusiais metais gautų pajamų suma: 1) Individualios įmonės savininko pajamų metinę sumą sudaro įmonės apmokestinamojo pelno, apskaičiuoto pagal Pelno mokesčio įstatymą, ir mokestinių metų pelno mokesčio skirtumas; 2) Ūkinės bendrijos tikrojo nario pajamų metinė suma yra laikoma tam nariui tenkanti pajamų, kurias sudaro ūkinės bendrijos apmokestinamojo pelno, apskaičiuoto pagal Pelno mokesčio įstatymą, ir mokestinių metų pelno mokesčio sumos skirtumas, dalis; 3) Asmenų, kurie verčiasi individualia veikla, kaip ji apibrėžta Gyventojų pajamų mokesčio įstatyme, išskyrus advokatus, advokatų padėjėjus, notarus ir antstolius, verslo liudijimus turinčius asmenis, pajamų metinę sumą sudaro valstybinei mokesčių inspekcijai deklaruotų individualios veiklos apmokestinamųjų pajamų ir apskaičiuotos mokestinių metų individualios veiklos pajamų mokesčio sumos skirtumas</p>	<p>Įmokos mokamos avansu (kartą per ketvirtį, iki kito ketvirčio pirmo mėnesio 15 dienos) ir pasibaigus mokestiniam metams</p> <p>Įmokos nuo asmens pajamų, gautų praėjusiais metais, metinės sumos (skirtumas nuo avansu sumokėtos ir mokėtinos įmokų sumos) turi būti sumokėtos iki metinės pajamų (pelno) mokesčio deklaracijos pateikimo VMI termino paskutinės dienos</p>
<p>2.2. Advokatai, advokatų padėjėjai, notarai, antstoliai</p>	<p>Tik pensijų draudimas</p>	<p>26,3 proc. pensijų socialiniam draudimui</p>	<p>Fiksuota pajamų, nuo kurių mokamos įmokos, suma - 24 DPD per metus</p>	<p>Deklaruota praėjusiais metais gautų pajamų suma (apmokestinimo VSD įmokomis požiūriu, ši suma yra fiksuota ir ribota – 24 DPD)</p> <p>Mėnesio suma, nuo kurios mokamos įmokos – 2 DPD</p>	<p>Įmokos mokamos kartą per ketvirtį, iki kito ketvirčio pirmo mėnesio 15 dienos. Mėnesio suma, nuo kurios skaičiuojamos ir mokamos įmokos 2 DPD.</p>
<p>2.3. Verslo liudijimus turintys asmenys</p>	<p>Pensijų socialinis draudimas tik pagrindinei pensijos daliai</p>	<p>50 proc. bazinės pensijos</p>	<p>Gali nemokėti (tas laikotarpis bus neįskaitytas į socialinio draudimo stažą) tik tada, kai: 1) gauna socialinio draudimo senatvės ar socialinio draudimo netekto darbingumo</p>	<p>50 proc. bazinės pensijos</p>	<p>Asmenys, ketinantys įsigyti verslo liudijimus trumpesniam negu 3 mėnesių laikotarpiui, privalo iš anksto</p>

			<p>(invalidumo) pensiją, paskirtą pagal Valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymą;</p> <p>2) gauna šalpos pensiją ar šalpos kompensaciją, išskyrus šalpos našlaičių pensiją, paskirtą pagal Valstybinių šalpos išmokų įstatymą;</p> <p>3) gauna su socialinio draudimo santykiais susijusią (socialinio draudimo) senatvės ar netekto darbingumo (invalidumo) pensiją iš Europos Sąjungos valstybės narės, kitos Europos ekonominės erdvės valstybės, Šveicarijos Konfederacijos arba šalies, su kuria Lietuvos Respublika yra sudariusi tarptautinę sutartį dėl socialinės apsaugos taikymo;</p> <p>4) yra laisvės atėmimo vietoje arba jiems Baudžiamojo kodekso nustatyta tvarka teismo nuosprendžiu yra paskirtos priverčiamosios stacionarinio stebėjimo medicinos priemonės ar auklėjamojo poveikio priemonės specializuotose psichikos sveikatos priežiūros įstaigose;</p> <p>5) privalomai draudžiami valstybiniu socialiniu draudimu pagal Lietuvos Respublikos įstatymus;</p> <p>6) yra sukakę socialinio draudimo senatvės pensijos amžių pagal Valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymą.</p>	<p>sumokėti socialinio draudimo įmokas už visą verslo liudijimo galiojimo laikotarpį. Asmenys, įsigiję verslo liudijimus 3 mėnesių ar ilgesniam laikotarpiui moka įmokas kartą per ketvirtį, iki kito ketvirčio pirmo mėnesio 15 dienos).</p>
--	--	--	---	---

Informacijos šaltinis: Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo fondas. [interaktyvus]. [žiūrėta 2009 m. kovo 23 d.]. Prieiga per internetą:< www.sodra.lt/get.php?f.3815>.